

OOSTVLAAMSCH E ZANTEN

MEDEDEELINGEN VAN DEN BOND DER OOSTVLAAMSCH E
FOLKLORISTEN

Maatschappij zonder winstbejag

Secretariaat van den Bond :
L. VERLODT, Zalmstraat, 69, Gent
Penningmeester :
CL. TREFOIS, Steenhouwerstr., 36,
Ledeberg-Gent. Postcheckr. 111.318

Redactie van Oostvl. Zanten :
Prof. Dr. P. DE KEYSER,
Egmontstraat, 14, Gent.
Clemens TREFOIS, J. BOES.

PROF. Dr. P. DE KEYSER.

Voorzitter van den Bond der Oostvl. Folkloristen.

Een brokje geschiedenis. Bij onze tweede Lustrumviering (1925-1935).

Toen F. van Es, onze ere-secretaris, op die gedenkwaardige Zondag van 11 April 1926 in de Folklore-afdeling van het VIIIe Vlaams Philologencongres, te 11,30 u. 's morgens, met zijn voorstel: « Over het stichten van een Vereeniging voor Folklore in Oost-Vlaanderen (met opzoekingsdienst, boekerij, eigen tijdschrift, enz.) » voor de dag kwam, viel het zaad van zijn gedachten op geen onvoorbereide grond.

Een N. B. van het programmaboekje vermeldde immers ietwat voorbarig: « Niet het minst de H.H. folkloristen uit Oost-Vlaanderen gelieven *bij deze stichting* aanwezig te zijn ».

De zo deftig betitelde H.H. folkloristen van Oost-Vlaanderen en elders waren dan ook inderdaad op hogervermelde Zondag present om aan deze *stichting* deel te nemen. Zij luisterden met gebruikelijk congressistisch welgevallen naar de lezingen (volgens de orde der werkzaamheden) van uw dienaar over: « Maria grava-vida-beelden », van Maurits de Meyer over: « De historisch-geographische en de cultuur-historische methode », ten slotte naar Pol de Mont over: « Braakliggende Studievelden ».

De spreekbeurt van Pol de Mont, voorzitter van de Afdeling, was niet enkel één van die staaltjes van schitterend redenaarstal, den dichter-redenaar eigen, maar tevens een ernstige aansporing tot verder folkloristisch onderzoek, dat de animator van de wetenschappelijke folklore in Vlaanderen, de heraut van het « Pennoen », volkomen waardig was. Het werd, helaas, zijn folkloristische zwanenzang, maar een zwanenzang, die op waarlijk profetische wijze toekomstmogelijkheden voor het geestesorg der aanwezige folkloristen ontvouwde.

Het was in zijn welsprekendheid de gewenste inleiding tot het voorstel van F. van Es, secretaris van de Afdeling, die geen de minste moeite had zijn pleidooi voor het stichten van een Vereniging voor Folklore in Oost-Vlaanderen, althans in beginsel, algemeen te zien aanvaarden.

Het voorstel behoorde tot de wensen van het Congres, op de Algemene Vergadering voorgedragen en toegejuicht, maar zou als zooveel andere wensen zijn vrome dood zijn gestorven, indien een kleine groep Oostvlaamse, en meer bepaald Gentse, folkloristen, die elkander sedert 1924-25 vrij regelmatig ontmoetten, zich niet erbarmd hadden over den reeds doodgewaanden « boreling » van F. van Es's ondernemend brein.

Tot deze barmhartige Samaritanen behoorden, à tout seigneur, tout honneur, de reeds vergrijsde Gabriel Celis, de ondervindingrijke en ervaren folklorist, onze eerste conservator, helaas, al te vroeg door aanhoudende ziekte belet zich actief met het verenigingsleven in te laten, de noeste werker Clément Trefois, die dadelijk het heilig vuur van het huizen- en hoevenbouw-onderzoek uit het hart van Pol de Mont overnam, Dr. G. Thiry, de getrouwe collega en raadsman van Van Es uit Aalst, Louis Verlodt, de knappe, overredende propagandist en organisator, onze tegenwoordige secretaris, Prosper Luyckx, de man van de taal der cijfers en der statistieken, onze tegenwoordige ere-penningmeester, wijlen O. Soenen, een man van de daad, met stoute verbeelding en vol levensoptimisme, Jan de Raedt, de onvermoeibare, beslagen verzamelaar en tentoonstelling-specialist, Woedstadt en Andelhof, de tweelingbroeders in rhetorica van de aloude Fonteyne, Coppe-

jans, de hoofdman en de ziel van het St. Jorisgilde, Dr. Apers, de Universiteitsbibliothecaris, de Tracy, Haeck, W. H. Claes, nog anderen misschien. Ik hoop maar dat ik in bovenstaande galerij geen van de Oostvlaamse voedstervaders van het eerste uur vergeet. Allen, genoemden en ongenoemden, verdienen zonder onderscheid onze dank, omdat zij in die eerste moeilijke jaren van de groei van de Bond der Oostvlaamsche folkloristen den « boreling » hebben verzorgd en « gekloesterd », zoodat hij op een 2den gedenkwaardigen Zondag van de 2^e Mei 1926 over het doopvont kon worden gehouden als « Bond der Oostvlaamsche Folkloristen ».

De gelukkige vader werd bij die gelegenheid secretaris-peningmeester gebombardeerd, een ambt, dat bij een flink-opschietende maatschappij als het voornaamste moet worden geacht, en dat hij gedurende vele jaren met voorbeeldige ijver heeft waargenomen.

Ik herlas voor deze gelegenheid zijn laconisch verslag van deze stichtersvergadering: De voorlopige voorzitter, uw dienaar, verwelkomt de opgekomen leden en verontschuldigt de h.h. Is. Teirlinck, Lod. de Vriese en V. de Meyere.

Die trits van namen zijn welsprekend op zichzelf: Is. Teirlinck, Nestor van de Vlaamse folklore, Lod. de Vriese, Nestor van de Gentse folklore, V. de Meyere, leider van « Volkskunde », het oudste Vlaams folkloristisch tijdschrift van Pol de Mont, Gittée en Alfons de Cock; de drie choregen van de Vlaamse folklore stelden levendig belang in de nieuwe vereniging en hebben dat naderhand metterdaad bewezen.

Aan twee onder hen, op hoger leeftijd ons door de dood ontrukkt, wijdden wij extra-nummers van ons tijdschrift: « Oostvlaamsche Zanten », waarvan er *nota bene* geen spraak is in het gedrukte verslag van onze stichtingsvergadering en dat, vermeld of niet vermeld, toch zeker tot de vruchtbaarste prestaties van de Bond mag worden gerekend.

Men gelieve het niet als een laattijdige critiek te beschouwen, maar ik mis in dat al te laconisch verslag twee namen van geestelijke vaders, grootmeesters der philologische wetenschap (afgezien van Pol de Mont, die al evenmin in het verslag vereeuwigd

wordt, maar aan wiens nagedachtenis insgelijks een extra-nummer van « Oostvlaamsche Zanten » werd gewijd) wien we om verschillende redenen veel dank zijn verschuldigd, ik noem Prof. J. Vercouillie en Prof. H. Logeman.

Zij zijn het die door woord en pen de zaak van de folklore in academische kringen en daarbuiten met geestdrift hebben geëindigd en aldus de grond hebben helpen voorbereiden waarop de werkzaamheid van onze Bond zich kon ontplooiën.

Het is hier de plaats te herinneren aan de Standregelen, die in hoger vermelde stichtingsvergadering werden aangenomen, om thans naderhand te zien of het doel, dat de Bond zich tien jaar geleden heeft gesteld, althans gedeeltelijk, werd verwezenlijkt.

« Art. II : De vereeniging beoogt de studie van de folklore te bevorderen en het groepeeren van al de belangstellenden in die wetenschap uit Oost-Vlaanderen, hetzij er geboren, hetzij ze aldaar metterwoon gevestigd zijn.

Art. III : De bond zal trachten het hierboven omschreven doel te bereiken door het systematisch onderzoek van de folkloristische verschijnselen van de provincie Oost-Vlaanderen, het uitgeven van Mededeelingen ; het inrichten van tentoonstellingen, verzamelingen, enz. met folkloristisch karakter, van een eigen boekerij ; het houden van folkloristische landdagen. »

Welnu, ik durf gerust beweren dat de vooruitzichten, die wij in 1926 in de optimistische stemming van de stichtingsroes koesterden, na 10 jaar werden overtroffen, al blijft er nog onzeggelijk veel te doen over.

Het uitgeven van Mededeelingen : « Oostvlaamsche Zanten », algemeen tweemaandelijksch tijdschrift voor folklore, is aan zijn tiende jaargang en wordt thans afgesloten door een Lustrumnummer 1935.

Het inrichten van tentoonstellingen, verzamelingen, enz. met folkloristisch karakter : Het Museum door den Bond gesticht en wel in 1926. Kon het, door den slechten staat van het lokaal, niet bestendig opgehouden worden toch grepen er elk jaar en dit van af de Gentsche feesten 1927 regelmatig tentoonstellingen plaats welke een buitengewoon succes oogstten.

We beschikken op het ogenblik sedert 1931 over een op 16 Juli 1932 ingewijd officieel Museum van folklore, dat onder de talrijke Gentse Musea volgens de statistieken het hoogste cijfer van bezoekers telt, een Museum dat steeds verbetert en zich uitbreidt onder de kundige leiding van zijn bekwamen en verkleefden conservator, den h. J. Boes.

Het door u gisteravond afgelegde bezoek zal u wel overtuigd hebben van het belang van de folkloristische verzamelingen, die er een onderkomen hebben gevonden, en van de aanschouwelijke wijze, waarop voor de folkloristische propaganda bij het publiek in 't algemeen en bij de jeugd in 't bijzonder wordt zorg gedragen.

Het inrichten van een eigen boekerij: ook de boekerij is een werkelijkheid. In de ruime lokalen van het Stadsarchief, waar ook de zetel van de Museum-commissie is gevestigd en waar de bestuursvergaderingen van de Bond plaats hebben, werd een boekerij van folkloristische werken en tijdschriften ingericht, die door onze leden kunnen worden geraadpleegd.

Het houden van folkloristische landdagen: ook deze wens is in vervulling gegaan. Reeds waren onze jaarlijkse Algemene Vergaderingen als het ware beperkte folkloristische landdagen. We hebben steeds actief medegewerkt aan alle folkloristische bijeenkomsten en initiatieven: tentoonstellingen en congressen. Samen met de Zuidnederlandse Centrale voor Folklore-onderzoek hebben we de inrichting van de 1° Vlaamsche Folklore-Dag op 14 Januari 1934 in de Aula van de Rijksuniversiteit te Gent helpen verwezenlijken, en *last, not least*, de Bond richtte ook onder de leiding van L. Verlodt et J. Boes van 16 tot 23 Juli 1933 het 1° Landjuweel van Poppenspelen in. Indien op dit ogenblik de poppenspelen of « speltekens » bloeien te Gent en in het Vlaamse land dan is het, zonder overdrijving, noch zelfverheerlijking gezegd, een beetje het werk van sommige van onze mede-leden: E. H. Van den Broecke en Louis Verlodt, die door hun toewijding en hun organisatorisch talent de vertoningen van poppenspelen hebben bevorderd en de aandacht van het klein en groot publiek op de opvoedende kracht en de artistieke mogelijkheden van het poppenspel hebben getrokken.

De folkloristische bedrijvigheid van de Bond bleef echter niet beperkt tot het Poppenspel.

Op de Algemene Vergadering van 18 October 1931 had ik het voorrecht een voordracht te houden over: Een terugblik en een toekomstbeeld. Dit was ter gelegenheid van het vijfjarig bestaan van de Bond. Ik zei toen dat het afgelopen lustrum gekenmerkt was geworden door de folkloristische Propaganda, dat het komende lustrum dat van de Organisatie moest zijn.

Bij het overschouwen van de bedrijvigheid gedurende dat 2° lustrum geloof ik inderdaad dat de laatste jaren een organisatorisch karakter hebben gehad: ik denk bijvoorbeeld aan het Museum en ook aan de folkloristische uitstappen, die, onder leiding van Clément Trefois, het zo noodzakelijk contact tussen de Oostvlaamse folkloristen op de aangenaamste wijze, deze van het groepreizen, heeft bewerkt. Zo werden de Oostvlaamse folkloristen schakels van één keten. Hierdoor werden nationale en internationale vriendschapsbanden gelegd, waarvan de talrijke blijken van sympathie ter gelegenheid van onze 2° lustrum-viering het tastbaar bewijs zijn.

Deze successen gedurende het 2° lustrum van ons bestaan mogen ons echter niet blind maken voor sommige tekortkomingen, die, onafhankelijk van onze goede wil, vooral moeten worden toegeschreven aan de betreurenswaardige economische omstandigheden van deze tijd.

Steeds heeft het in al de verslagen van den secretaris-penningmeester als een noodkreet weerklonken: « Moge de Bond meer steun verkrijgen (morele steun is niet genoeg) èn vanwege de openbare besturen èn vanwege het Publiek! »

In deze crisistijd krompen onze inkomsten op deerlijke wijze, deels door totale afschaffing van subsidies, deels door stagnatie van het ledenaantal, zodat het bestuur slechts aan het tot standhouden van het verworvene kon denken: het Tijdschrift enerzijds, het Museum anderzijds.

Onze schone plannen van het Openlucht-museum, van de uitgave van een Bibliografie van de Vlaamse folklore, van de inventaris van het folkloristisch materiaal (bijdrage tot de Zuid-

nederlandse volkskundige Atlas) moesten tijdelijk worden opgeborgen tot gunstiger tijden zouden aanbreken.

De ongunst der tijden belette echter niet dat een hardnekkig werker als Clément Trefois de strijd zou voortzetten. Hij ten minste gaf de moed niet op. Geheel alleen bleef hij de door de Bond gestichte « Commissie voor folkloristische opzoekingen » vertegenwoordigen en werkte... zonder budget voor tien. Hij weze ons een voorbeeld voor het 3e lustrum, dat weldra aanbreekt.

Laat ons minder klagen over ons gebrek aan inkomsten, dat het organisatorisch werk naar buiten dreigt lam te leggen, laat ons niet bij de pakken blijven zitten, maar laat ons die pakken documenten openen, schiften en ontleden. Laat ons na de periode van organisatie naar buiten, een aanvang maken met de organisatie naar binnen, met datgeen wat in Art. III van onze Statuten zoo kernachtig genoemd wordt: « het systematisch onderzoek van de folkloristische verschijnselen van de provincie Oost-Vlaanderen. »

Laat ons schoonschip maken met sommige gangbare folkloristische begrippen, die een eerbiedwaardige, doch verouderde Romantiek ons heeft nagelaten, laat de verering van de volksziel ons niet blind maken voor ons uitgangspunt: den volksmens, voor den volksmens buiten ons, voor den volksmens in ons, laat ons het volksgoed zonder vooroordelen benaderen om ons een zo juist mogelijke gedachte te vormen van de geestelijke eigenaardigheid, die dat volksgoed voortbracht. Kortom, laat ons ernst maken met de studie van de folklore, laat ons de folklore als een wetenschap beoefenen, opdat de wetenschappelijke folklore in ons gewest en in ons land vooruitgang moge boeken.

Dit Lustrum-nummer weze er de belofte van!

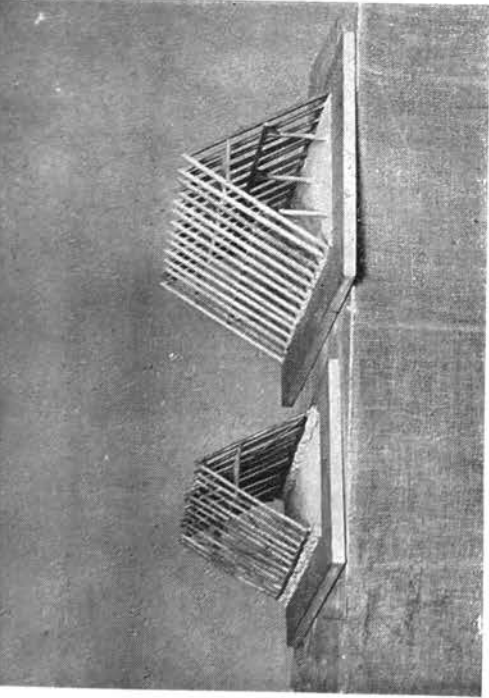

Abb. 1. Zwei Konstruktionen von Schafställen.

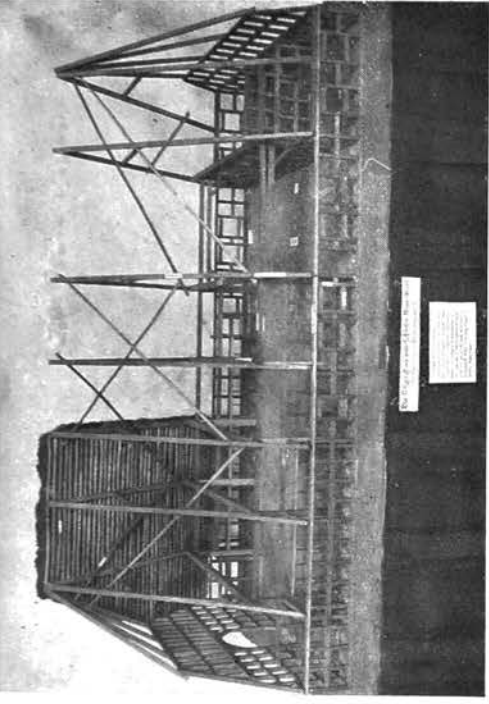

Abb. 2. Holzgerüst des Niedersächsischen Hauses.
(Die Sparren in die Balken eingezapft).

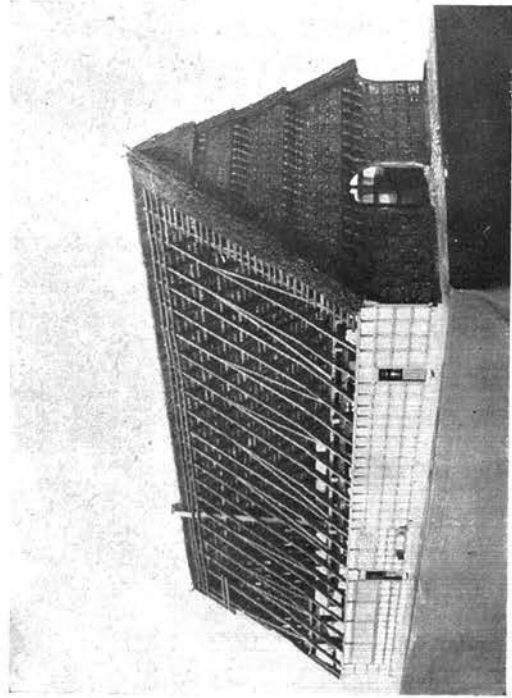

Abb. 3. Wehlburg bei Quakenbrück.
(Kübbungshaus mit Flett).

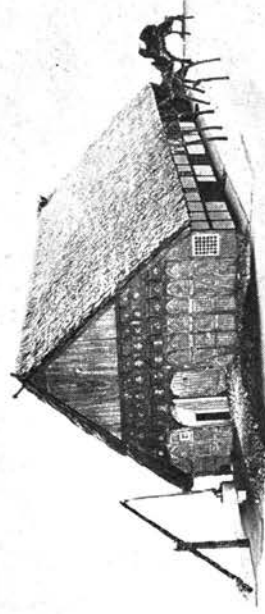

Abb. 4. Langenforth bei Hannover.
(Niedersächsisches Kübbungshaus mit Flett).

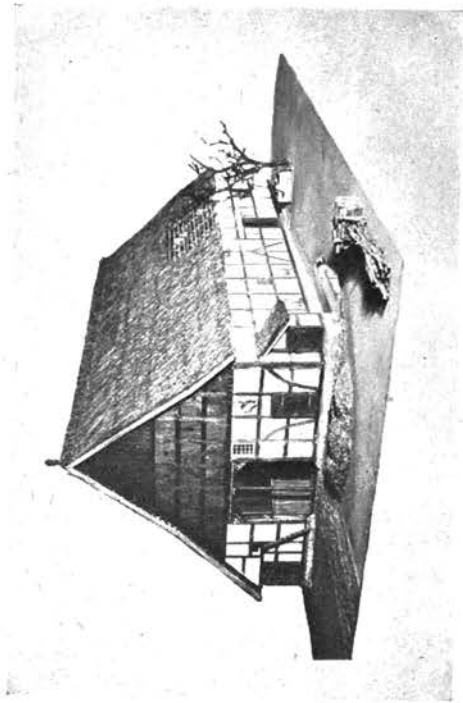

Abb. 5. Hohenbostel am Deister.
(Dreistöckerhaus mit 1 Kübbung).

Abb. 6. Hollener Moor im Saterland.
(Niedersächsisch-friesisch Mischform).

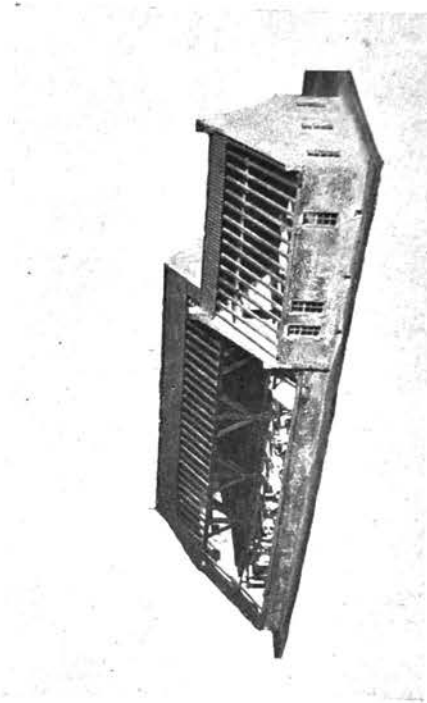

Abb. 7. Borssum bei Emden
(Ostfriesisches Haus der Marsch).

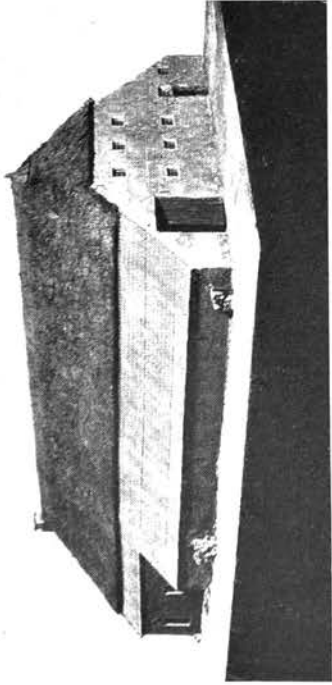

Abb. 8. Westerende-Kirchloog bei Aurich,
(Ostfriesisches Bauernhaus von der Geest, Einheitshaus).

Abb. 9. Steerenberg, Gemeinde Tating.
(Eiderstedter Hauberg, Aussenansicht des Wohnteils).

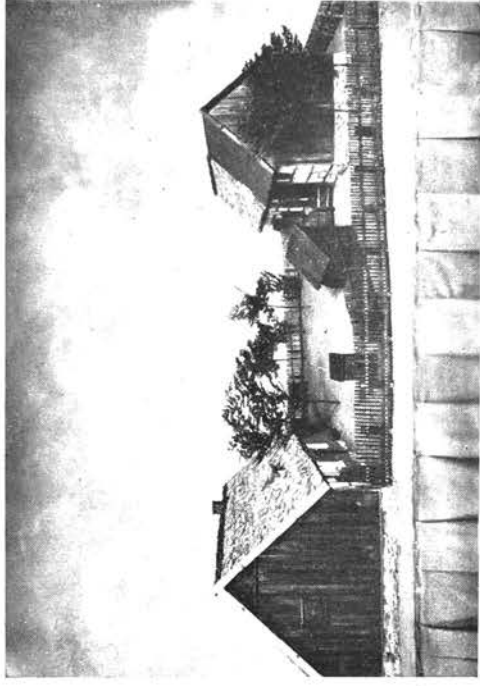

Abb. 11. Allrode, Krs. Blankenburg.
(Unterharzer Zweiseithof).

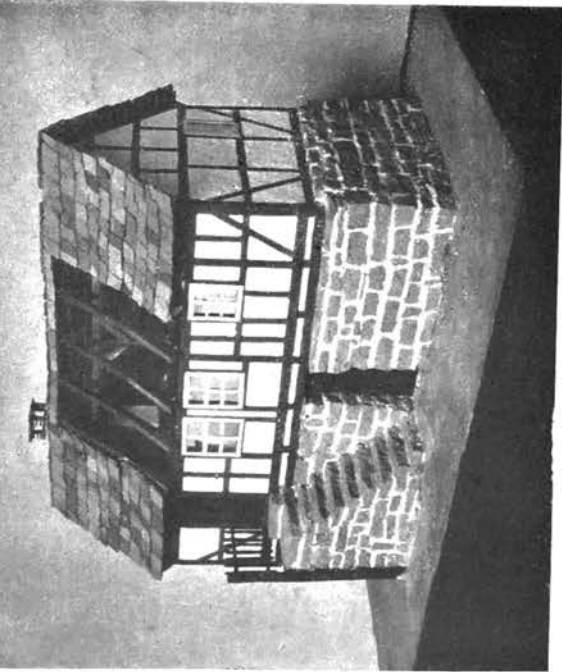

Abb. 10. Silberborn im Solling. (Gebirgswohnhaus).

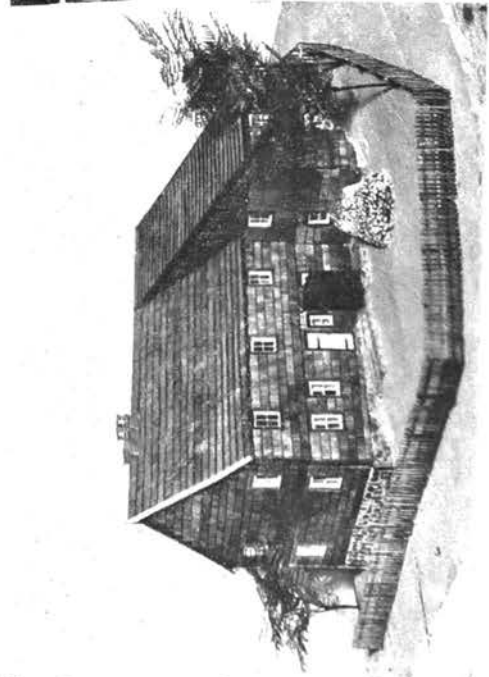

Abb. 12. Buntentock bei Clausthal.
(Oberharz, E. H.)

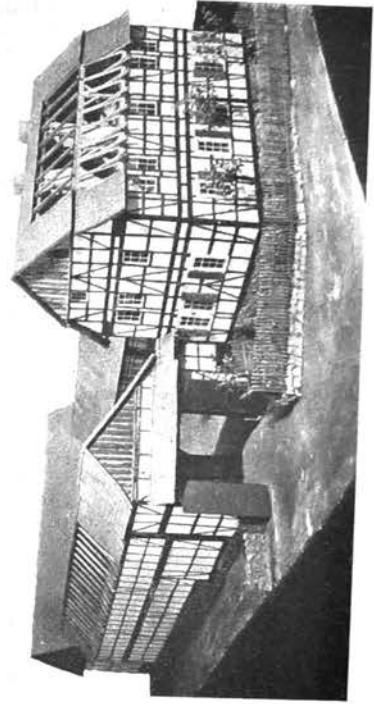

Abb. 13. Rüdigsdorf bei Ilfeld.

Die Bauernhaus-Modelle im vaterländischen Museum der Stadt Hannover.

Jedes *Museum* hat grosse Aufgaben der Denkmalpflege, der wissenschaftlichen Forschung und der Volksbildung zu erfüllen. Hierbei leisten die Urstücke, deren Bedeutung an Ursprünglichkeit und Kunstfertigkeit ausserordentlich hoch ist, unersetzliche Dienste. Ueber den Urstücken (Originalen) aber dürfen die Nachbildungen nicht vergessen werden; namentlich *Modelle* in verkleinertem Masstabe schaffen einen hohen Grad von Anschaulichkeit und Uebersichtlichkeit, wie er z.B. bei grösseren Bauwerken sich in der gleich kurzen Zeit wohl nur selten erreichen lässt. Gut gearbeitete Haus-Modelle können ausserdem noch den Wert von wissenschaftlichen Urkunden erreichen, wenn sie nämlich sich auf genaueste Ermittlung, sorgfältige Aufmessung und klare Zeichnung stützen; selbstverständlich ist, dass der Verfertiger des betreffenden Modelles das von ihm nachzubildende Bauwerk persönlich in allen seinen Einzelheiten genau kennt. Eine solche wissenschaftliche Urkunde ist angesichts des schnellen Schwindens altüberlieferter volkstümlicher Bauweise in den Kulturländern Mittel-Europas besonders wichtig, da sie in einigen Fällen nach Jahrhunderten wohl leider das einzige Zeugnis alter Bauweise in ihrer Eigenart und Schönheit darstellen dürfte.

Von diesen Gesichtspunkten ausgehend hat das Vaterländische Museum der Hauptstadt Hannover seit zweienhalb Jahrzehnten sich bemüht, die hauptsächlichsten *Haustypen des Landes Niedersachsen* in bezeichnenden Formen und in den schönsten vorhandenen Beispielen der jeweiligen Form im *Modell* nachzubilden und dadurch einen Ueberblick über bodenständige Bauweise und ihre landschaftlich verschiedene Mannigfaltigkeit zu geben.

In unserer Heimat Niedersachsen, welche vom Harz bis zur Nordsee und von der Niederelbe bis zur holländischen Grenze,

zum Teutoburger Wald und zur Oberweser reicht, sind *drei ganz verschiedene Haustypen* bodenständig, nämlich das niedersächsische Bauernhaus in der Mitte, das ostfriesische Bauernhaus in den Flachlandschaften an der Nordseeküste und das mitteldeutsche Bauernhaus im Hügel- und Gebirgslande des Südostens. Die beiden erstgenannten Formen stimmen darin überein, dass sie Einheitshäuser mit Längsteilung sind, während das mitteldeutsche Haus im schärfsten Gegensatz hierzu immer Querteilung aufweist, ausserdem in der Grundrissgestaltung zu Gehöftbildung und im Aufbau zu Stockwerkbildung neigt. Wie stark die bodenständige Bauweise des Landes jene in den alten Städten beeinflusst, das zeigen im Gebiet des niedersächsischen Hauses viele Bürgerhäuser in Bremen, Lüneburg, Celle, Hannover, Osnabrück und Hameln und auf der anderen Seite im Bezirk der quergeteilten Häuser Stadtbilder, wie sie Helmstedt, Braunschweig, Wolfenbüttel, Goslar, Einbeck, Northeim, Göttingen und Duderstadt bieten, dort in ausgesprochener Giebelstellung mit der Längsdiele, hier in ausgesprochener Traufenstellung mit der Querdiele, beide immer von grösstem Einfluss auf das Strassenbild.

Beginnen wir mit der *niedersächsischen Bauweise* als der altertümlichsten und verbreitetsten, so finden wir sie in vier grossen Modellen verkörpert, welche die kulturliche Gesamtschau geben. Als Vorbereitung sind zwei kleinere Modelle vom niedersächsischen *Schafstall* vorhanden: die niedrigere Form zeigt die noch kurzen Sparren des schmalen Raumes, querverbunden durch die Hahnenbalken und längs verbunden durch die Windrispen; dieser noch einschiffige Raum wird weiterhin dreiteilig gestaltet durch die beiden Ständerreihen, welche die zweite Stufe der Entwicklung kennzeichnen; denn hier sind die längeren, noch auf dem Erdboden ruhenden Sparren des breiter gewordenen Raumes durch Rähm (Plate) auf Ständern unterstützt. In das Wesen des eigentlichen niedersächsischen Bauernhaus führt die Nachbildung des *Holzgerüstes* desselben unmittelbar ein. Hier sind die Sparren vom Erdboden fort durch die mächtigen Querbalken, denen sie aufruhend, hochgehoben und werden daher durch kleine Ansatzsparren auf die niedrige Aussenlängswand verlängert. So

entsteht im Querschnitt deutliche Dreischiffigkeit, nämlich ein hohes Mittelschiff, die « Diele », und zwei niedrige abgeschrägte Seitenschiffe, die « Kübbungen ». Dieses Gerüst-Modell dient zur schulmässigen Einführung in die Grundbegriffe niedersächsischer Raumverteilung und Holzverbindung; es durften daher die einzelnen Räume und Holzteile mit ihren betreffenden Namen (z.B. Diele, Flett, Dönz einerseits, Rähm, Rahmenholz, Ansatzsparren usw. andererseits) unmittelbar bezeichnet werden.

Anders bei den vier eigentlichen Haus-Modellen selbst. Hier soll uns die Eigenart, Stammhaftigkeit, Schönheit und Einheitlichkeit des altherwürdigen Niedersachsenhauses ganz erfüllen. Alle vier Beispiele sind durch die sorgfältige Behandlung der Einzelheiten, wie durch die Grosszügigkeit der Gesamtanlage höchst anziehend. Wir beginnen mit dem Modell der *Wehburg bei Quakenbrück* im Regierungsbezirk Osnabrück, welche für das schönste Bauernhaus Deutschlands gehalten wird. Uns begrüsst der hochragende Giebel der vorderen Schmalseite, durchbrochen durch den Vorschauer, welcher in der Mitte zu dem zurückliegenden Einfahrtstor hinführt. Durch letzteres blicken wir, indem wir auf einem Schemel sitzend unsere Augen gerade in der richtigen, dem Modell entsprechenden Höhe haben, hinein in die grosse Diele und beherrschen den gewaltigen Raum bis zu seinem anderen Ende, wo das offene Herdfeuer brennt. Der Eindruck der Halle, welche altgermanisches Raumgefühl verwirklicht, ist überraschend. Die Wucht und Einheitlichkeit des gewaltigen Baues wird durch die reizvolle Gliederung der vorderen Giebelseite mit ihrer viermaligen Vorkragung reizvoll belebt. Hinsichtlich der Konstruktion ist zu bemerken, dass die Sparren nicht mehr wie bei dem Holzgerüst älterer Zeit in die überstehenden Enden der mächtigen Binderbalken eingezapft sind, sondern auf einer von den Balkenköpfen getragenen Sparrenschwelle oder Pfette aufruhend, wodurch sie in ihrer Anzahl von der Zahl der Balken unabhängig werden. Das Flett, der den Herd enthaltende Uebergangsraum zwischen dem Wirtschaftsteil und dem Wohnteil, ist mit Feldsteinen gepflastert und setzt sich dadurch scharf gegen den Lehmschlag der Diele ab. Zugänglichkeit und Beleuchtung

erhält das Flett von den Aussenlängswänden des Hauses, an welche es mit seinen beiden kurzen Seiten stösst; hier sind je zwei grosse Fenster und je eine kleine Tür vorhanden.

Die gleiche Art des Aufbaues mit der Unabhängigkeit der Anzahl der Sparren, die einer besonderen Sparrenschwelle aufliegen, von der Anzahl der mächtigen Binderbalken zeigt auch das Haus in *Langenforth, nördlich von Hannover*. Auch hier ist die Vorderseite durch ein Vorschauer zerteilt und der Vordergiebel besonders geschmückt. Dies letztere geschieht hier nicht durch die ungeheuer dichte Stellung der Hölzer im Fachwerk (wie bei der Wehlburg), sondern durch Ausfüllung der Fächer im unteren Teil der Giebelwand mit bemalten Füllbrettern. Einen weiteren Zierat bilden unterhalb ihrer untersten Reihe die Spitzbögen, welche durch die Kopfbänder innerhalb der unteren Wand gebildet werden; möglich, dass dieses unter dem Stileinfluss der nahen Stadt mit ihren gotischen Denkmälern geschehen ist. Ueber dem Flett bemerken wir ein gutes Beispiel für die weitverbreitete alte Art, Schinken und Würste zu räuchern; das Flett ist in seiner ganzen Ausdehnung oben (ausser unmittelbar über dem Herde) durch längs laufende, wagerechte Hölzer, « Wiemen » begrenzt; auf diesen liegen lose kleinere Querstäbe, an welche die Räucherwaren angebunden werden. Ausserdem hängen unmittelbar im Dachraume noch zwei Gestelle mit Räucherwaren, welche durch eine bewegliche Scheibe an ihrem Hängestrick vor Mäusen geschützt sind. Das Strohdach ist auf der rückwärtigen Giebelseite abgewalmt. Die Aussenwände des Wohnteils bestehen ringsum aus Fachwerk und Ziegeln, die Aussenlängsgewände des Wirtschaftsteiles aus Fachwerk mit Flechtwerkausfüllung. Innerhalb der letzteren ist absichtlich an vier Stellen das Flechtwerk im Modell frei von Verputz gelassen, um diese altertümliche, viel geübte Art der Fachauffüllung deutlich zu zeigen; auch in sprachlicher Hinsicht ist dieses wichtig, denn wir lernen hier durch unmittelbare Anschauung, dass das heutige deutsche Wort « Wand » uralte Wandbildung widerspiegelt, nämlich die Herstellung aus senkrechten Stäben mit darum gewundenen waagerechten dünnen Hölzern; wegen seiner Aehnlichkeit mit einem Zaune (Tün) heisst

das gewundene Flechtwerk Tünwerk.

Wie die beiden eben genannten Modelle zeigen, ist beim Niedersachsenhaus in seiner alten Form die beiderseitige Anlage von nur angeklappten Seiten schiffen, den Kübbungen, herrschend. Weiter nach Süden jedoch finden wir die Neigung, die eine Aussenwand oder alle beide hochzuziehen, wodurch das Gebäude auf der einen Seite oder auf beiden hochwandig wird. Dieser Vorgang kann sowohl mit der Nähe des benachbarten hochwandigen mitteleutschen Hauses, wie mit der Notwendigkeit, mehr Raum zu beschaffen, zusammenhängen. Das Modell aus *Hohenbostel am Deister* zeigt die rechte Wand hochgezogen, links dagegen die Beibehaltung der Kübbung. So wird, wie in dem dem Modelle beigefügten Querschnitt deutlich zu erkennen ist, die hohe Aussenwand zum Mitträger der mächtigen, die Diele überquerenden Balken, die nunmehr auf drei Reihen von Ständern ruhen. Daher heisst eine solche Form des Sachsenhauses mit nur einer Kübbung in der Hausforschung das Dreiständerhaus. Das Flett ist mit grossen Steinplatten belegt; im Aufbau zeigt das Gerüst die Bindung jedes Sparrenpaares an je einen Balken, doch so, dass dieses Gebilde, das mit dem zugehörigen Ständerwerk zusammen einen « Bock » bildet, in dichtere Reihung gestellt ist; hierdurch werden (wie bei den oben genannten beiden Beispielen) die Zwischenräume zwischen den Sparren verringert, sodass mehr Sparren, aber solche von geringerer Stärke genommen werden können, als bei dem ganz zuerst erwähnten niedersächsischen Holzgerüst älterer Form, wo die Zwischenräume von einem Bock zum anderen gross sind.

Wie dieses Haus in Langenforth einen Einfluss des mitteleutschen Hauses im Süden zeigt, so tritt an dem Modell des Hauses im *Saterland*, welches an Ostfriesland grenzt, deutlich friesische Beeinflussung hervor. Es handelt sich beim Saterländer Haus alter Art um niedersächsische Bauweise mit Mittellängsdiele als Dreschtenne und Stallgasse und mit der Lagerung der Ernte oben auf dem Balken als Balkenlast. Als zwei friesische Eigenschaften aber treten hinzu: einmal die Lage der Binderbalken über der Diele unterhalb des Rähms (Plate), während beim reinen

Sachsenhaus die Binderbalken immer oben auf dem von den Ständern getragenen Rähm ruhen; andererseits die Heukammer, die an der hinteren Giebelseite unter dem Ganzwalm angefügt ist, wo nach friesischer Art das Heu auf dem Erdboden gelagert wird. So entsteht eine niedersächsisch-friesische Mischform, welche in diesem Beispiel durch ihre Schönheit und Altertümlichkeit mit den beiden grossen Ganzwalmen an den beiden Schmalseiten reizvoll anmutet.

Rein friesische Art zeigen die drei Modelle von der Nordseeküste. Das erste Beispiel aus der *Marsch Ostfrieslands* beweist, dass das ostfriesische Haus in der March seine Einheitlichkeit mehrfach vermissen lässt, insofern hier häufig der Wohnteil gesondert unter eigenem Dach erscheint; doch greift jener, auch in diesem Beispiel, mit Küche und Schlafräum in das wirtschaftliche Hauptgebäude über. Dieses Wirtschaftsgebäude, auch dreischiffig wie beim Niedersachsenhaus, jedoch mit Lage der Binderbalken unterhalb des Rähms (Plate), umfasst in den Vierkanten (Gulfen) des Mittelschiffes die Ernte, die hier als Erdlast vom Boden bis zum Dachfirst aufgestapelt wird; im linken Seitenschiff ist die Dreschtenne, im rechten der doppelreihige Kuhstall. Als Dachdeckung sind ausschliesslich Ziegelpfannen verwandt.

Das folgende Beispiel aus des *Geest Ostfrieslands* stimmt im Grundriss und Aufbau des Wirtschaftsteiles mit dem genannten überein. Im Ganzen ist es jedoch mehr Einheitshaus: Wirtschaftsteil und Wohnteil sind unter einem Riesendache vereinigt, innerlich nur getrennt durch einen schmalen Flur. Das Stroh oder Reth des Daches ist auf dem unteren Teile der Dachfläche durch Pfannen vertreten, weil hier das Stroh bei der grossen Hausbreite und geringen Dachneigung faulen würde.

Friesische Zimmermannskunst und Grossräumigkeit steigern sich im *Eiderstedter Hauberg* zur grössten Höhe. Dieser erhält in seinem Verbreitungsgebiet, der Halbinsel Eiderstedt an der Westküste Schleswig-Holsteins, gegenüber der Bauart Ostfrieslands mit ihrer ausgesprochenen Längsrichtung seine Eigenart durch die starke Zusammenziehung des Grundrisses, der bisweilen quadratisch wird, und durch die hiermit verbundene Annäherung

an einen Zentralbau. Der Mittelraum desselben ist der Heu bergende Vierkant ; jenseits einer besonderen Trennungswand ist der Wohnteil. Bemerkenswert sind die beiden riesigen Walme an den Schmalseiten und die ungeheueren Ausmasse, die den Hauberg zum grössten Bauernhaus Europas machen.

Ganz anderen Volksgeist und ganz andere Wirtschaftsart spiegelt das quergeteilte mitteldeutsche Haus wieder, das in Museum durch vier Modelle vertreten ist. Eine Kleinform erscheint im *Solling*, einem Waldgebirge, dessen Haus im Erdgeschoss den Viehstall beherbergt, im Obergeschoss aber die Wohnung. Der Sandstein, der auch das dortige Landschaftsbild beherrscht, erscheint als Baustoff für die Mauern des Erdgeschosses und für die Aussentreppe und schliesslich in Plattenform als Dachdeckung.

Nun zu den Bauten des Harzgebirges. Die Häuser auf dem *Unterharz* haben im Laufe der letzten Jahrhunderte eine Entwicklung vom Einhaus zum Zweiseithof durchgemacht, wie auch im Museum deutlich zu erkennen ist. Das strohgedeckte Wohnhaus enthielt früher an einem Giebelende einen kleinen Stall, der später in einem gleichfalls strohgedeckten Sondergebäude untergebracht wurde. Hieran schloss sich in noch späterer Zeit unter durchlaufendem Dach die Scheune an. Malerisch ist die Zusammenziehung zu einem Gehöft mit Bäumen und Brunnenanlage.

Der noch höher gelegene *Oberharz* zwingt durch sein feuchtes und windiges Klima dazu, Bautrennung zu vermeiden. Infolgedessen erscheinen die Häuser möglichst unter einem einzigen Dache, so naturgemäss die kleineren Anlagen, aber auch die durch grössere Wirtschaft gewachsenen. So wuchs das Haus in *Buntenbock*, das im Modell erscheint, durch Aufstockung und durch ebenerdige Erweiterung, schliesslich sogar durch einen besonderen Anklapp. Die in diesem Grosshause tatsächlich noch vorhandene Urform ist im Modell durch einen Handgriff zum Herausziehen eingerichtet, sodass man die ursprüngliche Kleinform und die schliessliche Grossform unmittelbar miteinander vergleichen kann. Der Sockel wird durch die Grauwacke aus dem Boden des Harzes gebildet, Wandschutz und Dachdeckung durch Holzschindeln, das Ergebnis des Holzreichtums der Tannenwälder.

Eine grosse Besonderheit birgt sich in der Wandbildung, nämlich der Ständer-Blockbau, bei dem die Zwischenräume zwischen den Ständern durch wanddicke Holzblöcke ausgefüllt werden.

Aus dem fruchtbaren und reichen Vorland des Harzes, wo die hoch entwickelte Wirtschaft zur geschlossenen und malerischen Gehöftbildung führt, sehen wir ein Beispiel aus *Rüdigsdorf* bei Ilfeld. Hier herrschen auch Zweckmässigkeit und Schönheit in hohem Grade, aber in anderer Weise als beim niedersächsischen Einheitshaus mit seiner hallenartigen Längsdiele. Die mitteldeutsche Querteilung des Grundrisses kommt hier deutlich in allen vier Gebäuden zur Geltung, so auch in dem kleinen Querflur des Wohnhauses. Letzteres zeigt auch in seinem Aufbau durch die Zweigeschossigkeit mitteldeutsche Baugewohnheit. Die Sockel sämtlicher vier Gebäude sind aus Porphyr gebildet und zwar nicht nur an diesen Häusern im Dorfe selbst, sondern auch in der Museumsnachbildung.

So ist das Museum bestrebt, die Ergebnisse wissenschaftlicher Forschung nicht nur der Volkskunde, sondern auch der gesamten Volksbildung nutzbar zu machen. Möge es gelingen, die Bauernhausmodell-Sammlung weiterhin zu vervollständigen, damit auch in dieser Beziehung der Kulturreichtum Niedersachsens in seiner ganzen Mannigfaltigkeit zum vollen Verständniss gebracht wird.

Het Zuidlimburgsche struyə-struyə.

Toen ik in 1917 in het tweede deel van mijn Nederlandsche Volkskunde de eerste Nederlandsche isethnen-kaart teekende, kon ik niet vermoeden, dat in de toekomst het samengaan van isoglossen en isethnen: van taal- en folklore-verschijnselen, in zoo verrassende wijze zou worden bevestigd als dat heden ten dage het geval is. Het samengaan van taalgeografie en demografie vindt men als een normaal feit belichaamd allereerst in den magistralen Sprach- und Sachatlas Italiens und der Südschweiz van Jud en Jaberg, dan ook in de projekten van den Atlante linguistico italiano (Bartoli), van den Atlante linguistico-ethnografico-italiano della Corsica (Bottiglioni), van den Hongaarschen taal-atlas (Huss), van den Roemeenschen taal-atlas (Puscariu) enz., zie hierover mijn Essai de bibliographie de géographie linguistique générale, Nimègue 1933 (deel II van de Publications de la Commission d'Enquête Linguistique), bl. 28 vv. Vandaar dan ook, dat de Dialektencommissie van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam, die hoofdzakelijk ten doel heeft een Nederlandschen taal-atlas samen te stellen, onder voorzitterschap van schrijver dezer regelen een Volkskundecommissie heeft ingesteld met het doel, dat woord- en zaakgeografie elkaar tot wederzijdsch profijt steun mogen verleen.

In mijn Isoglossen van Ramisch in Nederland, bl. 65 vv., heb ik er de aandacht op gevestigd, dat de noordwestelijke verkortingslinie in de zuidoostelijke dialecten *nauwkeurig* samenvalt met de lijn van den — thans vrij wel uitgestorven — bouwtrant der Saksische hoeven. Wel zet het Saksisch-Friesche systeem der afzonderlijke hoeven zich nog een twintigtal kilometers bezuiden het zuidelijk eindpunt van deze lines, nabij Venloo, voort tot het punt, waar de Swalm in de Maas uitmondt. Daar eindigt ook de Frankische muts, de Brabantsche zoogenaamde huifmuts. Wij stooten hier op een aanzienlijken, van oost naar west loopenden isoglossen- en isethnengordel, die althans voor een aanzienlijk

deel op Romaansche inwerking berust : zoo bv. de linie van den Frankisch-Romeinschen hoevebouw van Reuver tot Baexem, Thorn en Stevensweert ; de *têre*-linie van Posterholt tot Stevensweert (dit laatste met Panningen een der allerbelangrijkste knooppunten in het Limburgsche dialectgebied) ; de *pepel*-linie (cfr. *papillon*) nabij Susteren enz. En evenwijdig met deze linies loopt nu ook een belangrijke semantische lijn, die een noordelijk *slabbə*- van een zuidelijk *struijə*-gebied scheidt. Ten noorden wordt de lijn begrensd door Hunsel, Neeriter, Heel, Herten, Maasbracht, Montfort en Posterholt, ten zuiden door Thorn, Stevensweert en Echt. Omdat de Panninger linie dwars door het noordelijk en zuidelijk gebied heen loopt, komen benoorden en bezuiden onze lijn gepalataliseerde en niet gepalataliseerde vormen voor ; in dit opstel zal ik slechts de niet gepalataliseerde vormen geven.

Het eigenaardige is, dat bezuiden deze lijn, « morsen met nat of droog » doorgaans door *struijə* wordt weergegeven, terwijl benoorden de lijn de term met deze beteekenis volstrekt onbekend is. Daar heeft *struijə* geheel de beteekenis van het algem. nl. *strooien*, nl. « verspreiden », wordt dus alleen van vaste stoffen gebruikt, maar heeft niet de beteekenis van « morsen ». Voor het morsen met vaste stoffen kent men geen eigenlijke benaming, maar geeft dit door *knoeəjə* (*knoojə*) weer. Daarentegen is de vaste uitdrukking voor het morsen met vloeistof *slabbə* (*slabbəɾə*) en korresponderende gepalataliseerde vormen.

Het verdient onze volle aandacht, dat in het zuidelijk gebied, naar het boven gezegde, *streujə* zijn begripsinhoud van het droge tot het natte verruimd heeft ; en dat het woord zooveel begripsterrein op het toch ook aanwezige *slabbə* (*slabəɾə*) veroverd heeft, dat het de normale term óók voor het vloeibare geworden is. Ik kan deze begripsverruiming slechts aan economische factoren toeschrijven ; de Romaansche invloed speelt m.i. geen rol. Een blik op de kaart van het landschap leert ons, dat men in het land benoorden de linie slechts zand- en grintgronden aantreft, die vooral tot grasland ontgonnen worden ; terwijl de Zuidlimburgsche löss (of klei) voor 71 procent met graan, meest rogge, tarwe en haver, en voor 12,5 procent met aardappelen wordt beteeld. In dit gebied

alle Indo-europesche talen zeer veelvuldig zijn ; ik verwijs hiercentrum, het zoogenaamde « Spaansch » (land van Geleen enz.) ; daar draagt het oogstfeest ook den bizonderen naam van *martelgaus*, zooals ik in mijn Nederlandsche Volkskunde, I, bl. 323 heb vermeld. Bij het laten glippen en slippen van stoffen denkt men in het zuidelijk gebied dus allereerst aan haver, tarwe, gerst, aardappelen, e.d. ; en zoo heeft *struijə* zijn begrip gaandeweg met dat van het morsen met vloeistoffen verruimd. Daarentegen denkt men in het noordelijk gebied doorgaans aan het morsen met melk, bier, water, enz.

Naast *struijə* vond ik *slabbə* nog in leven te Sittard, Obbicht, Einighausen, Geleen, Lutterade, Limmel, Heer, Gulpen, Eys-Witem, Schaesberg en Kerkrade.

In beide gebieden, zooals voor het noorden boven reeds is aangeduid, vindt men ook het generische *knoeəjə* (*knooj*), dus voor nat en droog ; en voorts in het noorden, b.v. te Beegden, Beesel, Panningen (steeds westelijk) het generische *brassə* (*bratsə*, *bratsələ*), een indringer uit het aangrenzende westelijke gebied : dit laatste omvat vooral de Noord-Brabantsche plaatsen Deurne, Budel, Heeze, Helmond, Stiphout, Geldrop, Heeze, Nederwetten, Soerendonck en Someren, en *brassə* is er het *domineerende* woord. Hierbij sluit westelijk weer een gebied aan, begrensd door Appeltern, Berchem, Nistelrode, Schyndel, Gestel, Aalst, Valkenswaard en Dommelen ; geheel noordelijk, bij Appeltern, Berchem en Nistelrode, grenst het onmiddellijk aan het *slabbə*-gebied, en de *domineerende* generische term is er *morsə*, met den variant *smorsə*, o.m. te Boxtel, Liempde, Westerhoven, Eersel en de beide Mierde's. Schematisch kan de ligging van het verspreidingsgebied van de domineerende termen worden aangeduid als volgt (g. beteekent « generisch » en v. « uitsluitend voor vloeistof ») :

morsə g. *slabbə* g. *brassə* v.

struijə g.

De termen *slabbə* en *struijə* behooren tot het beteekenissysteem van de bewegingssoorten, waarin de begripsovergangen in alle indo-europesche talen zeer veelvuldig zijn ; ik verwijs hiervoor bepaaldelijk, wat betreft de vertolking van de begrippen « bestrooien », « besprenkelen », naar mijn opstel over de Begripsver-

wantschap van Licht en Duister in het Indogermaansch, in het *Album-Kern*, bl. 322 vv. Zooals *struijə* ons leert, zijn zulke begripsovergangen somwijlen zeer nauw aan het landelijke bedrijfsleven gebonden. Bij *stroofen* moeten wij wel van het verspreiden van vaste stoffen uitgaan, vgl. skr. *strnoti*, gr. *στόρνυμι*, lat. *strues* enz. Enkele plaatsen bezuiden de linie, met name Heer en Valkenburg, bieden nog den variant *gösselə*, en Brunssum *verguzə*: men vergelijkte het door Jos. Müller, Rhein. Wörterb. gesignaleerde *gausen* « einen Wasserguss nachgiessen », en ons nl. *verguizen* (?). Voor het noordelijke *slabbə* zij verwezen naar de maagschap *slab*, *slabbe*, *slabbetje*, mnl. *slabben*, « slobberen, slurpen, kwijlen », zie Frank-van Wijk s.v. Deze maagschap wordt ook vertegenwoordigd door *s-looze* vormen als *labben*, *labbei*, nd. *labben* « likken, slorpen » en *lobberen* « plassen », zie mijn opstel over Gutturaalsigmatische wisselvormen in het Tijdschr. XXIII (1904), bl. 88, waar ook andere mogelijke verwante vormen van deze bases met talrijke ausl. varianten besproken worden. Het fundamenteele begrip van deze bases met « beweeglijke S » is het verspreiden van vloeistof.

Wat den vorm *brassə* met varianten betreft, deze kwam al vroeg uit het fr. *brasser*, « brouwen, roeren, mengen » (< vlat. *braciare*) ons land binnen en hij bevestigt het vermoeden van van Wijk, dat nl. *brassen* « slempen » zijn beteekenis via « morsen » gekregen heeft: immers het dialektwoord *brassə* « morsen » verheugt zich in leven en welzijn. Ook hier vormt het storten van vloeistof het uitgangspunt.

Eindelijk, de vorm *morsə*, met den bijvorm *smorsə*, wordt afgeleid van het oudnl. *mors(ch)* « rottig, vuil », vgl. *vermorselen*, en is dus reeds van huis uit middelterm. Wat de initiale *s-* van den nevenvorm betreft, neem ik in geen geval een oorspronkelijken *s-*vorm aan, waarbij de *s-* door den sandhi van den zin zou zijn verloren geraakt: zooals bv. Heinrich Schroeder in het *Donum natalicium-Schrijnen*, bl. 574 vv., den vorm *kurremurre* uit *schurremurre* verklaart. Wellicht is de anl. *s-* van analogische herkomst en is haar een zekere gevoelswaarde eigen. Maar het bestaan van overeenkomstige dubbelvormen als *modder*: vla. *smodder*, *modderen*: mnl. *besmodderen* e.d. maken deze verklaring twijfelachtig.

*Assistent der Volkskundlichen Kommission im westfälischen
Provinzialinstitut für Landes- und Volkskunde.*

Zur Entwicklungsgeschichte des Bauern- hauses mit durchgezapften Ankerbalken.

Eine gemeinsame Frage niederländisch-niederdeutscher Hausfor-
schung.

Die volkskundliche Forschung hüben und drüben der bel-
gisch-holländischen und deutschen Grenzpfähle wird sich immer
mehr der übergreifenden Zusammenhänge ihrer Forschungsgebiete
bewusst. Nachfolgender Beitrag ist als bescheidene Anregung
zu gemeinsamer Fragestellung und Fragelösung gedacht.

Verfasser dieser Zeilen begann seine hauskundlichen Unter-
suchungen in Westfalen zunächst auf der Grundlage Pesslerscher
Ergebnisse (1). Pessler unterschied im Gebiete des sogenannten
altsächsischen Kübbungshauses der Konstruktion nach zwei Haupt-
typen: 1. das Zweiständer- oder Kübbungshaus, 2. das Vier-
ständerhaus, das im Gegensatz zum Zweiständer hohe Seiten-
wände hat (Abbildung 6). Die Ständer im Fachwerk der Längs-
wände tragen beim Vierständerhaus zusammen mit den beiden
Ständerreihen, die im Innern des Hauses längs der Diele stehen,
das breite Dach. Das Dach des Zweiständerhauses wird nur von
den Dielenständern getragen. Die niederen Seitenteile rechts und
links von den Ständerreihen — die sogenannten Kübbungen, in
denen das Vieh steht — sind mit ihrem Pultdach an das Haupt-
gespärre angeklappt (s. Abbildung 1 u. 2). Als Mischform zwi-
schen Zweiständer- und Vierständerhaus kennzeichnet Pessler
das Dreiständerhaus, das eine hohe Ständerwand, zwei Reihen
Dielenständer und eine Kübbing hat (Abbildung 5). Als Ver-
breitungsgebiet des sogenannten altsächsischen Kübbungshauses

(1) W. Pessler, Das altsächsische Bauernhaus in seiner geographischen
Verbreitung, Braunschweig 1906

und Die Abarten des altsächsischen Bauernhauses, Archiv für Anthropolo-
gie N.F. VIII, 3. 1909.

und weitere Arbeiten des gleichen Verfassers.

gibt Pessler Nordwestfalen, Niedersachsen und den deutschen und holländischen Niederrhein an (2). Südwestfalen und das östlich anschliessende Gebiet bis zur Weser sind Verbreitungsgebiete des Vierständerhauses. Für unsere Darlegung kommt es nun darauf an, wie Pessler innerhalb des grossen Kübbungshausgebietes nach der Konstruktion unterteilt. Unterformen innerhalb des Kübbungshausgebietes aufzustellen liegt kein Grund vor; allenfalls könnte man die von mir als niederrheinisch bezeichnete Konstruktion mit höheren Ständern für sich stellen. Bemerkenswert ist, dass selbst diese kleine Abänderung gerade dort stattgefunden hat, wo ein fremdes Volk, die Franken, gesessen haben und sitzen », sagt Pessler in dem Aufsatz, « Die Abarten des alt-sächsischen Bauernhauses ». Archiv für Anthropologie N.F. Bd. VIII 1909 S. 165 ff. Aus den Pesslerschen Worten geht hervor, dass er die « Unterform des erhöhten Kübbungshauses » für eine durch fremdes Volkstum bedingte, spätere, « kleine Abänderung » des altsächsischen Typus hält. Die « kleine Abänderung », die Pessler hier im Auge hat, zeigt uns ein Vergleich der Abbildungen 1 und 2 gegenüber 3 und 4. Der Querverband wird bei beiden Konstruktionsformen durch Balken hergestellt, die je zwei gegenüberstehende Ständer miteinander verbinden. Auf Abbildung 3 und 4 sehen wir, dass die Querbalken ein gut Stück unterhalb der Ständerköpfe durchgezapft sind.

W. Lindner in seinem 1912 erschienenen Werk: « Das niedersächsische Bauernhaus in Deutschland und Holland », stellte als Baufachmann, der mit mehr konstruktivem Verständnis als kulturgeographischem Interesse die Dinge sah, das Bauernhaus mit durchgezapften Balken im Gegensatz zu Pessler als den ursprünglicheren Konstruktionstyp hin (3). Etwa gleichzeitig mit den grundlegenden Arbeiten Pesslers erschien 1908 aus der Schule von Carl Schäfer, « Die Geschichte des Dachwerks » von Fr.

(2) Für unsere Zusammenhänge können wir darauf verzichten, hier die genauen Grenzen Pesslers anzugeben.

(3) W. Lindner: Das niedersächsische Bauernhaus in Deutschland und Holland, Hannover 1912 S. 11 ff.

Ostendorf (4). In der Einleitung kommt Ostendorf auf ursprünglichere Konstruktionsformen zu sprechen. Er bringt dabei einige Beispiele von Ackerbürgerhäusern aus dem Westmünsterlande mit durchgezapften Querbalken und ordnet diese Beispiele ihrem Querverband nach der « uralten Konstruktionsweise des deckenlosen deutschen Hauses » zu (s. später).

Eine Auseinandersetzung Pesslers oder anderer, volkskundlicher Hausforscher mit der Ansicht der Baufachleute Ostendorf und Lindner und auch umgekehrt findet nicht statt. Lindner entnimmt den vorher erschienenen Arbeiten Pesslers lediglich einige kulturgeographische Anregungen. Einigermassen erstaunlich ist es nun, festzustellen, dass die Ansichten der Baufachleute Ostendorf und Lindner nur bei ihren engeren Fachgenossen wie Schwab (5), Gruber (6), und Phleps (7) weitergehen, während das « erhöhte Kübbungshaus » Pesslers bei der kulturgeographisch eingestellten, volkskundlichen Hausforschung unangefochten fortlebt (8). Die Ansichten Pesslers finden sich zum Beispiel noch in den « Studien zur westdeutschen Stammes- und Volksgeschichte von Steinbach (9) und in einer siedlungskundlichen Arbeit von R. Lenhartz: in den rheinischen Vierteljahrsblättern (10).

Wie schon erwähnt, ging der Verfasser an seine Untersuchungen in Westfalen mit den Auffassungen von Pessler heran. Die Ansichten der Baufachleute Ostendorf, Lindner u.s.w., die konstruktiv richtig gedacht aber keinen eigentlichen Beweis erbracht hatten, konnten erst später mit Gewinn eingeordnet wer-

(4) Fr. Ostendorf: Die Geschichte des Dachwerks, Leipzig und Berlin 1908.

(5) H. Schwab: Die Dachformen des Bauernhauses in Deutschland und der Schweiz, Berlin-Oldenburg 1914.

(6) O. Gruber: Deutsche Bauern- und Ackerbürgerhäuser, Karlsruhe 1926.

(7) H. Phleps: Ost- und westgermanische Baukultur unter besonderer Würdigung der ländlichen Baukunst Siebenbürgers, Berlin 1934.

(8) Der Mangel an festgelegten, allgemein gebräuchlichen, technischen Bezeichnungen mag mit Schuld sein an diesem eigenartigen Zustand.

(9) Fr. Steinbach: Studien zur westdeutschen Stammes- und Volksgeschichte, Jena 1926, S.71 ff.

(10) Rheinische Vierteljahrsblätter Jg. 5, 1935, Heft 2 und 3 S. 139 ff.

den. Nach Pessler sollte der «erhöhte Zweiständer» auf den westlichsten Zipfel des Münsterlandes (die Ecke um Bocholt) beschränkt sein. Es stellte sich bald heraus, dass das Verbreitungsgebiet viel weiter nach Osten reichte. Die Ostgrenze bleibt etwa westlich der Orte Haltern, Coesfeld, Schöppingen, Ochtrup. Südlich Haltern biegt sie an der Lippe entlang nach Westen zum Niederrhein hin, während die Grenze im Norden ins Bentheimische hinein nach Osten vorgreift (siehe später). Schon ein Vergleich der westmünsterländischen Konstruktionsform mit der ostmünsterländischen legte die Vermutung nahe, dass die Pesslersche These von der «späteren Erhöhung» unrichtig sein müsse. Das Westmünsterland ist zudem in vielen volkskundlichen Erscheinungsformen als Erhaltungsgebiet bekannt. Die Bauern des östlichen Münsterlandes sagen z.B. vom Westmünsterlande: «*Dao sind de Lüde no wahne ächter de niee Wiält trügge*».

Da das Hauptverbreitungsgebiet des «erhöhten Zweiständers» am Niederrhein und in Holland lag (nach Pessler und Gallée) (11) konnte nur ein Studium jener Landschaften das Wesen der Konstruktion mit durchgezapften Balken (Abbildung 3 u. 4) gegenüber der mit übergelegten Balken (Abbildung 1 u. 2) begreifen lassen. Nach Ergebnissen (12) und Erkenntnissen von Fahrten durch Holland, Flandern (13) und niederrheinische Landschaften sei hier versucht, das Bauernhaus mit durchgezapften Balken gegenüber dem mit übergelegten Balken zu charakterisieren.

Am klarsten wird das Bild, wenn wir zunächst die konstruktive Eigenart des Kübbungshauses mit übergelegten Querbalken skizzieren. Auf Abbildung 1 u. 2 sehen wir eine Ständerreihe dieses Typs mit Längs- und Querverband. Die Querbalken sind oberhalb der Ständerköpfe über die Plate (Längsbalken) gelegt, und zwar so, dass die Balkenenden oft 1,50 m. überstehen. Schwere,

(11) Gallée, Das niederländische Bauernhaus und seine Bewohner, Utrecht 1908.

(12) Die Ergebnisse sind natürlich Ergebnisse von Orientierungsfahrten; sie können deshalb nur als hinführend zu den Problemen angesehen werden.

(13) In Gent lernte der Verfasser den flämischen Hausforscher Trefois kennen, dem er manche Anregungen verdankt.

ausgeschweifte Kopfbänder verbinden die Ständer windfest mit Quer- und Längsbalken. Auf den übergeschobenen Balkenenden setzen die Sparren mitunter unmittelbar auf, ohne dass eine Fusspfette über die Balken gelegt ist. Die Sparren stehen ebensoweit wie die Ständer voneinander (3 bis 2 m. je nach Alter des Hauses). Jedes Sparrenpaar ist durch einen Kehlbalken in sich gebunden. Die Reihe der freistehenden Sparrenpaare erhält durch Windrispen (schräglaufende Latten) den Längsverband. Die Konstruktion mit übergelegten Querbalken — wir nennen sie am besten übergelegte Dachbalken — ist ganz darauf angelegt, einen hohen, breiten Dachraum mit schwerer Erntelast auf mächtigen Ständerreihen zu tragen. Die Bauaufgabe bestand darin, die Dachbalken in ganzer Stärke an der Bindungsstelle mit den Ständern zu erhalten. Dadurch, dass sie über den Längsbalken (Plate) gelegt wurden (nur ein kleiner Zapfen greift vom Ständer durch die Plate in sie hinein) und dadurch, dass durch den Druck der Hauptsparren auf die überstehenden Enden mit Hebelwirkung die Spannweite zwischen den Ständern entlastet wird, ist die Konstruktionsaufgabe in vollkommener Weise gelöst. Diese Konstruktionsform musste in einer Landschaft angestrebt werden, wo man Wert auf eine grossräumige Halle legte, über der die weitgestreckten Dachbalken noch den Erntevorrat zu tragen vermochten. Gelöst konnte die Aufgabe aber so nur werden in einer Landschaft mit grossen Eichenbeständen. Oft steckt ein Wald von Eichbäumen in dem mächtigen Hause eines Vollerben. Die Ständer stehen der Breite nach zuweilen auf 8 m. und mehr, der Länge nach selten über 2,50 m. Wir haben also ein dicht- und schwergefügtes Traggerüst im Kübbungshaus mit übergelegten Balken vor uns. Die Konstruktion ist bis ins Letzte hinein auf den Zweck durchgeformt. Sie ist also eher alles andere als primitiv: wir haben im Bauernhaus mit übergelegten Dachbalken das vollkommenste, freistehende Traggerüst des europäischen Bauernhauses überhaupt vor uns.

Bei der Konstruktionsform mit durchgezapften Balken sind diese Balken mehr Ankerbalken (14), die den Querverband herstel-

(14) In einem Aufsatz für die Zeitschrift « Westfalen », Hefte für Geschichte, Kunst und Volkskunde, Heft II, 1935, « Fachwerkgestaltung am west-

len und den Schub des Daches auffangen, als Dachbalken (15), die eine schwere Last tragen könnten. Das Gerüst ist viel weitmaschiger und lockerer (s. 9 Abbildung 3 u. 4). Zwei gegenüberstehende Ständerpaare bilden zusammen etwa ein Quadrat häufig von 4 zu 4 m. (ein Ständerviereck des Bauernhauses mit übergelegten Dachbalken würde etwa ein Rechteck von 8 zu 2,50 m. ergeben). Der Dachraum ist entsprechend schmaler. Bei geringerer Spannweite der Querbalken fehlt die Verbreiterung durch die übergelegten Enden. Sehr charakteristisch für diesen Konstruktionstyp sind die Kopfverstreben. Da die Punkte, an denen der Querverband hergestellt wird (die Stelle, wo der Balken durchgezapft ist), oft 1 m. und mehr unterhalb der Stelle liegen, wo der Längsverband erfolgt (wo die Plate auf dem Ständerkopf liegt), so sind sehr lange Kopfstreben notwendig, um die beiden Bindungspunkte zusammenzufassen. Wie Abbildung 3 u. 4 zeigen, werden starke gebogene Aste dafür verwendet. Auf Abbildung 5 sehen wir sie aussen in der Fackwerkwand eines Dreiständerhauses. Diese langen Kopfstreben und die von ihnen abgeleiteten Formen im Fachwerk sind ein wichtiges Mittel zu entwicklungsgeschichtlichen Einsichten (siehe auch später) (16).

Kaum beachtet wurde bisher von der Forschung, dass die Sparren nicht wie bei dem Typ mit übergelegten Dachbalken auf Ständerabstand stehen (etwa 2,50 m.) sondern auf dem Längsbalken, der Plate frei geordnet sind. Wo im östlichen Westfalen z.B. zwei Sparrenpaare stehen, finden sich im östlichen Holland

fälischen Bauernhause » gebrauchte der Verfasser in sinngemässen Anschluss an landschaftlich gebräuchliche Bezeichnungen statt Ankerbalken Binderbalken. Der Verfasser ist inzwischen der Ansicht geworden, dass es besser ist, sich an technisch allgemein gebräuchliche Bezeichnungen anzuschlieszen, statt, wie die volkskundlichen Forscher es lieben, mundartliche, landschaftliche Sonderbezeichnungen zu verwenden. In eingehenden Darstellungen könnten die mundartlichen Bezeichnungen, soweit sie für das Verständnis und für die wissenschaftliche Beweisführung notwendig sind, in Klammern hinter der allgemein gebräuchlichen Bezeichnung angeführt werden. Z.B. hier hinter Ankerbalken (Bintbalken, Bundbalken).

(15) Dachbalken hier im Gegensatz zu Ankerbalken, die konstruktiv nicht geeignet sind, ein Dach zu tragen.

(16) In seinem bereits zitierten Aufsatz «Die Fachwerkgestaltung am westfälischen Bauernhaus » ist der Verfasser auf diese Dinge näher eingegangen.

am Bauernhaus mit durchgezapften Ankerbalken etwa 8 Sparrenpaare. In den holländischen Provinzen Utrecht, in Nordbrabant (siehe Abbildung 4) ist das Gespärre durch eine Hilfskonstruktion abgestützt. Die Sparren sind hier sehr viel flacher noch als im Westmünsterland und in der Twente geneigt. Sie liegen auf Unterzügen, die von schrägen Streben (einer Art liegendem Dachstuhl, wie er im südlichsten Westfalen vorkommt) unterstützt werden. Das Gespärre ist in den Landschaften mit Stützgebälk im Dach aus sehr leichtem, vergänglichem Material gefertigt.

Der weitmaschige Konstruktionstyp mit durchgezapften Ankerbalken ist nicht dafür geschaffen, einen grossen Dachraum mit schwerer Erntelast zu tragen. Je weiter man vom Westmünsterland in die holländischen Kerngebiete dieser Hausform wandert, desto bedeutungsloser wird der Dachraum. Abbildung 4 zeigt, dass der Dachboden nur aus dünnen Stangen, sogenannten Spillen oder Sleeten besteht. Die älteste Art, die Ernte zu bergen, ist in diesen Landschaften wohl, sie unter dem beweglichen Dach des « Bergs » aufzustapeln (17). Die Ausgrabungen van Giffens haben es wahrscheinlich gemacht, dass man eine Art « Berg » schon in vorgeschichtlicher Zeit kannte (18).

Im grossen betrachtet stellt sich der Haustyp mit durchgezapften Ankerbalken vom Gesichtspunkt der Erntebergung in seinem Verbreitungsgebiet so dar: im Westmünsterland und in der Twente ist er nicht so weitmaschig wie am holländischen und deutschen Niederrhein. Das sogenannte « los Hus » der Twente hat einen hohen Dachraum zur Aufnahme der Ernte wie das Bauernhaus mit übergelegtem Dachbalken im östlichen Westfalen und einen steilen Brettergiebel. Die meisten bäuerlichen Anwesen sind in dieser armen Geestlandschaft (ähnlich wie in grossen Teilen der südöstlichen Provinzen Hollands) klein und armselig. Die Balken sind hier zudem nicht nur durchgezapft, sondern auch noch ein Stück in ganzer Stärke in den Ständer

(17) Der Berg ist ein zwischen Pfählen verschiebbares Dach.

(18) Verfasser kann sich hier auf Angaben berufen, die ihm gelegentlich der deutsch-niederländischen Wissenschaftstagung in Bad Bentheim (6. bis 8. Juli 1935) von dem Forscher persönlich gemacht wurden.

hineingelegt (19). Der Balkenverband ist so tragfähiger gemacht. Dass diese Lösung trotzdem konstruktiv nicht ideal ist, zeigt die Uebermächtigkeit der Balken, die verwandt werden. Im Westmünsterland und in der Twente haben die Bauernhäuser in ihrer konstruktiven Zweckgestaltung sich den ostmünsterländischen Typen mit übergelegten Dachbalken angenähert.

Im westlich anschliessenden Holland beherrscht der Berg die Siedlungslandschaft wie im Süden (Flandern) die kunstvoll im Freien aufgestapelten Diemen («mijten»). Die Gehöfte sehen aus der Ferne oft wie kleine «Kafferdörfer» aus. In den holländischen Provinzen Limburg und Nordbrabant stapelt man entweder in einem Scheunenteil des Hauses vom Boden auf (in den sogenannten Langgiebeltypen) oder in besonderen Scheunen nach friesischer Art. Der Dachraum ist in allen diesen Landschaften nebenwertig.

Die westlichen Küstenlandschaften vom Gebiete des friesischen Haubergs bis zur flämischen Bergscheune sind in ihrer jetzigen Form, wie neuere Forschung herausgestellt hat (20), späte Bauschöpfungen, die den Berg als Stapelraum sinnvoll in eine Scheune von ähnlicher Konstruktion wie das ostholländische Haus etwa hineingenommen haben. Dabei hat sich diese Entwicklung in verschiedenen Landschaften selbständig vollzogen (21). Diese dachbodenlosen Küstenhäuser sind in ihrer Art vollkommene Bauschöpfungen einer holzarmen Landschaft. Könnte man es sich in Westfalen und Niedersachsen leisten, über

(19) Der Baufachman würde hier von Durchzapfung mit gleichzeitiger Versatzung sprechen. Die Bauern der Twente gebrauchen die Bezeichnung Tant (Zahn) für das Stück des Balkens, das in den Ständer hineingreift.

(20) Vgl. z.B. die Aufsätze von J. U. Folkers: «Zur Entwicklungsgeschichte des friesischen Hausbaues» und «Ein Nachtrag zur Entwicklungsgeschichte des friesischen Hausbaues»; Niederdeutsche Zeitschr. für Volkskunde 1930 Heft 2 und Heft 3/4. Folkers stützt sich dabei vor allem auf die Untersuchung des Niederländers K. Uilkema. Ferner: der Aufsatz von Benno Eide Siebs «Zur Entwicklungsgeschichte des Friesenhauses» in der gleichen Zeitschrift Heft 3/4 1932.

(21) Vgl. hierzu die unter Anmerkung 20 angegebenen Schriften. Für die vlämische Bergscheune erbrachte der flämische Hausforscher Trefois den gleichen Nachweis, wie dem Verfasser aus persönlichen Mitteilungen bekannt ist.

einem dicht und schwerkgefügt Ständergerüst einen grossen Ernteboden zu schaffen, so hiess hier die Bauaufgabe, mit wenig Holz möglichst viel Stapelraum zu überdachen. In ihrer Gebindeform weisen übrigens die Küstenhäuser auf die durch gezapften Ankerbalken der östlich anschliessenden Landschaften zurück.

Wir hätten demnach ein Gebiet mit einem ursprünglicheren Ständergerüst im Westmünsterlande, am Niederrhein und in Holland vor allem im südöstlichen Zuiderseegebiet vor uns. Nördlich und westlich wird das Gebiet von hochentwickelten Küstenhäusern, im Osten von der sehr durchformten westfälisch-niedersächsischen (22) Konstruktionsform und im Süden von dem mehr in Grundriss und Dachwerk fortentwickelten sogenannten fränkischen Haus (23) belagert.

Für den Hausforscher ist aufschlussreich, wie der noch unterentwickeltere Konstruktionstyp mit durchgezapften Ankerbalken in seiner Grundrissgestaltung sich mühelos anzupassen vermag. Quer- wie Längsaufschluss ist bei den auf Quadrat (etwa 4 zu 4 m.) gestellten Ständern möglich. Der Verfasser sah in Nordbrabant Wagenschuppen mit Längs- und Querdurchfahrt zugleich.

« In Nordwestdeutschland, zumal in den kleinen Flecken, die sich um die Klöster und Herrensitze des nördlichen Westfalens gebildet haben, hat sich in merkwürdiger Vollständigkeit die uralte Konstruktionsweise des deckenlosen deutschen Hauses bis in nicht zu weit zurückliegende Zeiten lebendig erhalten. Die Ständer jener Häuser stehen ziemlich weit voneinander, ca. 1,5-2,5 m. oder noch weiter, in Vreden einmal ca. 4,0 m., und soweit liegen dann auch die Balken, die in der Tat die Funktion eines Ankers erfüllen und dementsprechend ausgebildet sind. Sie sind, in solcher Entfernung verlegt, durchaus ungeeignet, die Deckendielen aufzunehmen und sind eben noch die Ankerbalken des urtümlichen Hauses, dessen Einraum bis unter das Gespärre offen

(22) Das Verbreitungsgebiet des sogenannten fränkischen Hauses ist nicht so eintönig und einheitlich wie manche Forscher es darstellen.

(23) Ostendorf a.a.O. S. 4.

war » (24). So sagt Ostendorf in seiner « Geschichte des Dachwerkes ».

Wer die eben nur roh skizzierten Zusammenhänge kennt, kann diese « merkwürdige Vollständigkeit » nicht rätselhaft finden. Es ist für ihn auch nicht notwendig, das deckenlose Einraumhaus erst zu erschliessen. Wir sahen, dass nur lose gelegte, dünne Stangen, sogenannte Sleeten, den Deckenbelag bildeten. Im « los Hus » der Twente ist noch heute ein Einraum vorhanden mit freiliegendem Herdfeuer. Der seitlich eingeschobene Schlafraum heisst bezeichnenderweise « Hook ».

Dass die Konstruktion mit durchgezapften Ankerbalken früher ein weit grösseres Gebiet beherrschte, konnte der Verfasser in Westfalen nachweisen. Es war schon an anderer Stelle die Rede von den typischen, langen Kopfstreben dieses Ständergerüsts. Es sei nochmals auf Abbildung 5 hingewiesen, wo die langen Kopfstreben wie Gabelformen in der hohen Wand eines Dreiständers sichtbar werden. Abbildung 6 zeigt einen Vierständer des östlichen Hellwegs, der im Fachwerkgefüge lange Kopfstreben zum Teil in ursprünglicher Form beibehalten (siehe Mitte der Längswand), zum Teil dekorativ abgewandelt hat (man vergleiche die sich kreuzenden Gabeläste im Giebel und das Balkengeflecht am Tor). Die Langstreben der älteren Konstruktion sind hier im Fachwerkgefüge eines weiter entwickelten Ständergerüsts beibehalten worden. Die Struktur des Fachwerkgefüges wurde bisher in der Forschung als Mittel für entwicklungsgeschichtliche Erkenntnisse nicht beachtet (25).

Dem Verfasser ist auch an einem Studium mitteleuropäischer Fachwerkgefüge immer klarer geworden, dass « deckenlose Einraumhaus » mit durchgezapften Ankerbalken in nordwesteuropäische Zusammenhänge zu stellen ist. Wir sahen, dass es in Holland, Flandern, am Niederrhein und im Westmünsterlande

(24) In seinem bereits genannten Aufsatz « Die Fachwerkgestaltung am westfälischen Bauernhaus » machte der Verfasser einen ersten Versuch.

(25) Åke Campbell: Hemorsträtt och lan., Folkminnen och Folktankar 1925, Häft 1, Stockholm; Marten Sjöbeck: Exteriörer av gamla bondgardar inom Luggude härad (Skane), Folkminnen och Folktankar, 1922, Häfte 4-5.

noch in wenig veränderter Form erhalten ist. Aus der Literatur ist uns bekannt, dass sich Häuser mit durchgezapften Ankerbalken weiterhin auf den dänischen Inseln und in Südschweden finden (26). Sporadisch kommt diese Konstruktionsform noch in fast ganz Oldenburg und in Hannover vor und hier bezeichnen derweise an Kötterhäusern und Nebengebäuden (27). Für Westfalen konnte sie, wie schon erwähnt, in Spuren als ehemals fast im ganzen Raume herrschend nachgewiesen werden (28). In Mitteleuropa macht das Fachwerkgefüge besonders älterer Bauten Ähnliches wahrscheinlich.

Eine Klärung kann nur eine genaue entwicklungsgeschichtliche Durchforschung der noch vorhandenen Bauten in den einzelnen Landschaften bringen. Vielleicht schliesst sich dann einmal die Lücke zwischen der Haus- und der Spatenforschung. Dabei ist engste Zusammenarbeit der niederländischen und niederdeutschen Forschung notwendig.

(26) Vgl. hierzu W. Lindner a.a.O.; Fr. Pries: Die Herkunft des Niedersachsenhauses, *Niederdeutsche Zeitschrift für Volkskunde* 1929, S. 197 ff. und J. Dierks: Die Zimmerung des westfälischen Bauernhauses, *Heimatblätter der Roten Erde* 1922 S.289 ff.

(27) Eine genauere Darlegung bringt die demnächst erscheinende Dissertation des Verfassers.

Abb. 1. Kübbungsseite eines nordmünsterländischen Dreiständerhauses von 1629 im Abbruch.

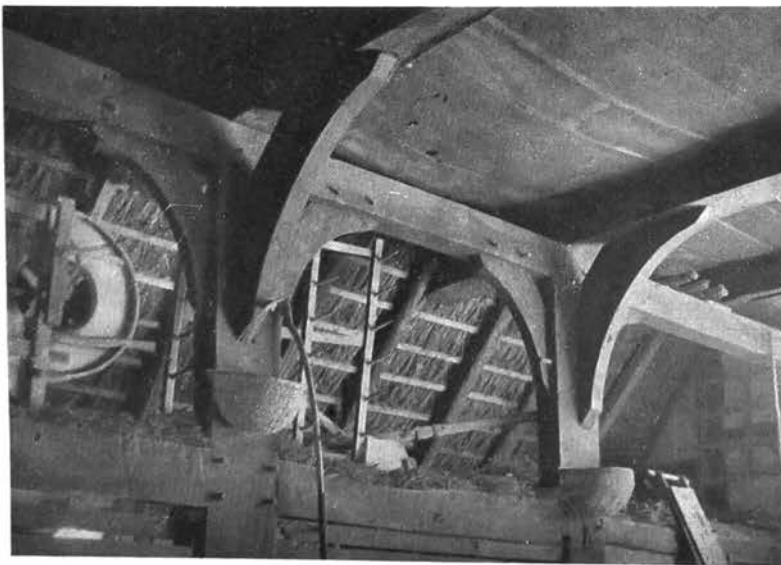

Abb. 2. Zwei Ständer an der Diele eines Zweiständerhauses aus Ummeln (b. Bielefeld) jetzt Bauernhausmuseum Bielefeld mit übergelegten Dachbalken.

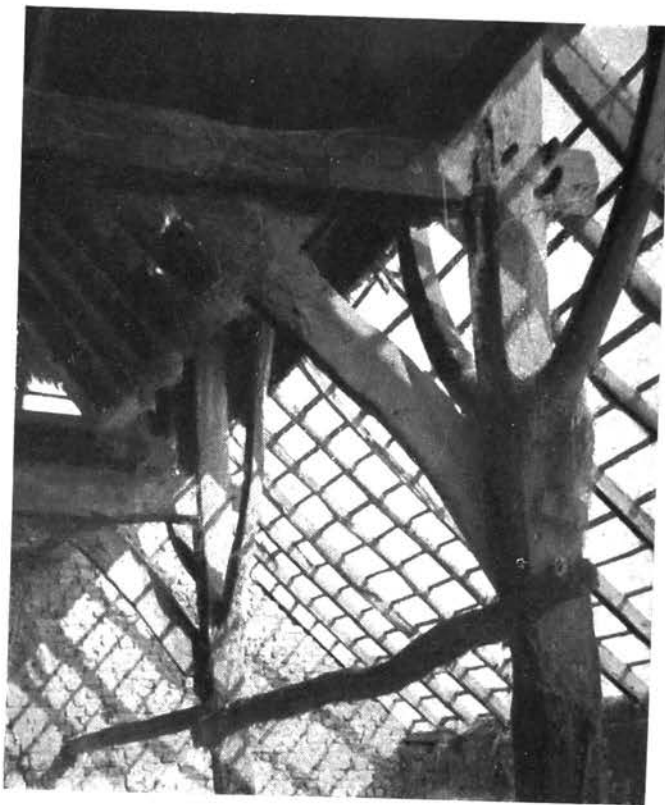

Abb. 3. Ständer mit durchgezapften Ankerbalken in einem holländischen Kübbungshaus von 1771.
(Well, Provinz Limburg).

Abb. 4. Ständerreihe mit durchgezapften Ankerbalken

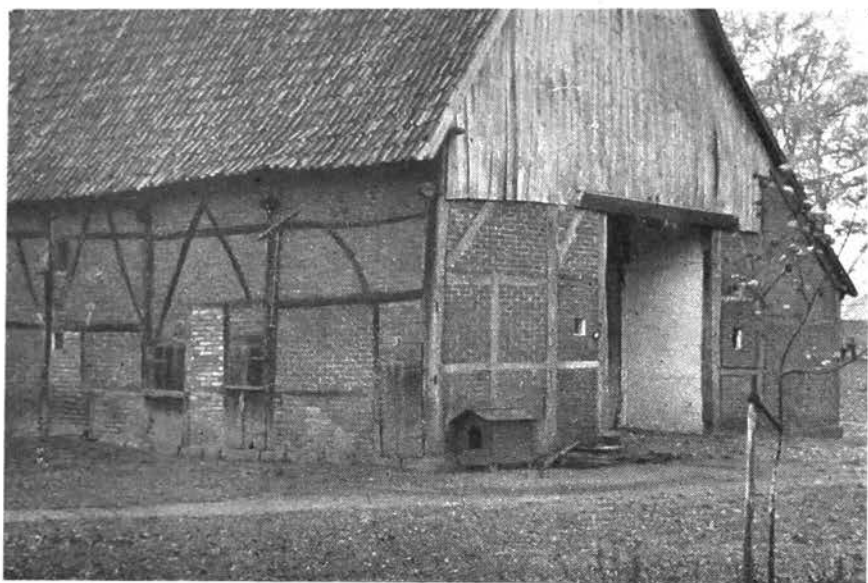

Abb. 5. Dreiständer aus der Bauerschaft Osthove bei Dorsten
(nördl. d. Lippe).

Abb. 6. Vierständer aus Brakel bei Dortmund von 1723.

St. Arnoldus.

De oude garde van het Brouwersbedrijf.

Het Bier in de Nederlandsche Folklore.

« Overziet men de historie van het bier in Nederland, dan heeft men bijna de historie van de opkomst en den bloei van ons vaderland. »

Prof. Dr. Gerrit Jan Mulder 1857.

Deze hier als motto geplaatste uitspraak mocht ik bij een nader historisch en folkloristisch onderzoek veelzijdig bevestigd vinden. Hoe groot de rol van het bier in het leger en op de vloot nog in onze Gouden Eeuw is geweest, mag men afleiden uit een bewering in de Codex Batavus, dat onze 80-jarige oorlog voor een groot deel gevoerd kon worden met het geld verkregen uit de hooge bieraccijnzen. De Geuzen, die in 1574 op de Zeeuwsche wateren rondzwalkten, beklaagden zich herhaaldelijk, dat zij slechts « zeer smal ende cleyn bier » als rantsoen kregen. Te juister tijd viel hun echter een koopvaarder in handen, die als welkome buit een paar vaten bier opleverde en dit bier schijnt den Geuzenmoed bij de verovering van Middelburg niet weinig te hebben gestimuleerd.

Tot het einde van de 17e eeuw heeft het bier zich in het leger en op de vloot als dagelijksche drank weten te handhaven. Als voorbeeld citeer ik hier uit het journaal van de wereldreis van Jacob le Maire en Willem Schouten van 1614-1617, hoe het rantsoen voor de equipage par dag was vastgesteld op 1 kan bier, 4 pond brood, een half pond boter per week, terwijl iedere man recht had op vijf kazen voor de geheele reis. Eerst in de tweede helft der 17e eeuw verdrong het oorlam het scheepsbier, waarvoor ik in 1694 het eerste bewijs vond, ofschoon volgens de scheepsrekening van het oorlogsschip « Overrijssel » de sterke drank ook toen nog op 's lands schepen zeer spaarzaam werd gebruikt, gelijk de post van fl. 42.— aan jenever bewijst naast die van fl. 774.— aan bier. In het leger werd vooral het Rotterdamse bier gedronken en de Parival verhaalt in zijn « Vermaeckelijkheden van Holland » op pag. 137, dat « als de Prins van Oranje te velde lag er schier geen andere drank in het leger

werd gedronken dan Rotterdamsch bier ». Dit zal waarschijnlijk het « dunbier » geweest zijn, zooals dit in groote hoeveelheden aan de dunne bierkaden van sommige steden gelost en geladen werd, en dat ook bekend stond onder de naam van « scharrebier ». Het kostte slechts omdat het de drank van den gemeenen man was en als zoodanig van accijns was vrij gesteld 1 duit of 3 penningen het mengsel. Het stond niet hoog in aanzien, hetgeen wij kunnen afleiden uit een gesprek, dat Reym, de dienstmaagd van den gierigen Warnar in het 2e bedrijf van Hooft's tooneelstuk voert met den knecht, die de bruidswijn eens wilde proeven : « Kal jij hier van bruidswijn? Vraegh na bruits scharrebier ! »

Toch moet het « dunbier » ook door voorname lieden wat gaarne zijn gedronken en de stadhouder Floris van Egmond heeft er zelfs zijn bijnaam van « Fleurtje Dunbier » door gekregen. Hij mocht een groot man en een machtig heer zijn, stadhouder van Holland en Ridder van het « Gulden Vlies », Graaf van Buren en Heer van een dozijn Heerlijkheden, hij mocht in de annalen onzer geschiedenis staan vermeld als Floris van Egmond, voor den landsknecht en den ruiter was hij slechts Fleurtje Dunbier, gelijk anderen als Louwen of Sijmen Dikbier bekend stonden.

Onder onze soldaten was het meest gewaardeerde « dikbier » het vanouds bekende Groninger « kluunbier », waarnaar ook thans nog wel de Groningers voor « kluunkopp'n » uitgescholden worden. Op den zilveren staf van het Groninger tappersgilde uit het jaar 1697, die gij thans nog in het Groninger Museum kunt bewonderen, staat vol trots gegraveerd :

« De kluyn verheugt den man
En maeckt soldaten sterck,
Maeckt vree daer quaestie is
En geeft den vijand werck. »

Dit Groninger kluynbier werd met vele andere zoogen. « vreemde » bieren ook naar Amsterdam uitgevoerd, want Neerland's hoofdstaf heeft door den slechten toestand, waarin de Amsterdamsche grachten verkeerden en bij gebrek aan zuiver brouwater nimmer zich een reputatie kunnen verwerven als bierstad. Wel werd ook te Amsterdam de bierbrouwerij als één der oudste

takken van nijverheid beoefend, doch wij lezen reeds in 1467, dat er veel « vreemd » bier aangevoerd werd, hetgeen met 14 stuivers belast was in tegenstelling van het binnengebrouwen bier, waarop slechts 9 stuivers accijns geheven werd. Eeuwenlang heeft Amsterdam zich zeer ruime inkomsten verschaft door het excijs op het Stichtsch, het Oostersch, het Bremer en het Hamburger bier.

Eén der hatelijkste verbodsbepalingen was wel, dat geen Amsterdamsch ingezetene bier mocht drinken buiten « de Vrijheid der Stede », waarvan de monumentale banpalen, o.a. bij het dorpje Sloten het areaal aanwезen. In onze stadskronieken kan men echter te kust en te keur de bewijzen vinden, dat steeds weer door bierlustige lieden juist aan gene zijde van de banpalen smokkelbier werd gedronken. Dat hiertegen zonder aanzien des persoons werd opgetreden heeft niemand minder dan de schepen der stad Pieter Reyerszn. aan den lijve in het jaar 1495 ondervonden, toen hij om het simpele feit van één glaasje bier gedronken buiten de Amsterdamsche vrijheid door het « geregt in boete beslaagen werd. »

Analoog nu aan dezen Amsterdamschen bierdwang was ook die te Brussel. Daar werd het onder Philips de Schoone reeds verboden zich met een potteke bier te gaan verlustigen in de taalooze herbergen, welke als in een heksenkring van paddenstoelen opschoten rondom « de Brusselsche Vrijheid » in dorpjes als Eggevoort, Ganshoorn, Ukkel en vooral in Koekelberg. Evenals de Amsterdammers hadden ook de Brusselaren maling aan het gedwongen drinken van het slecht hoofdstedelijke bier en daaraan danken mogelijk vele Brusselsche voorsteden hun eeuwenoud bierrenommé. Reeds in het Brabantsch Nachtegaalke van 1650 staan 2 kluchtliederen, die de lof der bieren van Stalle (Ukkel) en Koekelberg bezingen in een « boerthig refereyn op het edel en wijdt vermaart Koeckelbergs bier en in een kluchtig rondeel tot lof van het lekkere Stallenbier. »

Evenals te Brussel kende men ook in de directe omgeving van Amsterdam vele plattelands-brouwerijtjes. Zoo had de voortreffelijke kwaliteit van het Vechtwater, dat in waterschuiten vervoerd, ook de Amsterdamsche brouwerijen in de 17e eeuw aan

bruikbaar brouwwater hielp tengevolge, dat reeds in 1333 te Weesp bier werd gebrouwen. Daar verstond een zekere Menso van Wesepe de kunst zóó, dat zijn product overal werd heengezonden en in Leiden bijzonder groote aftrek moet hebben gevonden als geneesmiddel voor allerlei ziekten. Het Weesper biertje stond daar bekend onder de zonderlinge benaming van « de Vlaamsche Dokter ».

Hoeveel moeite de Amsterdamsche brouwers zich ook gegeven hebben om te kunnen concurreeren met Dordrechtsch, Delftsch, Amersfoortsch, Haarlemsch, Goudsch en zelfs met het Groninger « kluin » bier, het is nimmer mogen gelukken eenige uitvoer van beteekenis, zooals b.v. Delft bezat, te verkrijgen. Integendeel, het kleine Delft voerde zooveel bier uit naar Amsterdam, dat in de onmiddellijke nabijheid van den St. Anthonispoort de Delftsche bierkade werd gevonden, waar men in de taveerne menige drinckebuuck urenlang « an de banck » kon zien « packebieren ». Immers de Amsterdamsche bierdraggers schenen lang niet de slechtste klanten van het bedrijf te zijn, zooals wij mogen afleiden uit een ordonnantie van 13 September 1600, luidende: « dat de bierdrager alleenlick op syn ontbyten ten hoogsten een mengelen biere maar verder niet mocht nuttigen », doch buiten het bierdraggershuisje konden zij te kust en te keur drinken, waarover Pater Abraham à Sancta Clara de fiolen van zijn toorn uitstortte in een gestrenge philippica, waarin hij de gebaarde bierdraggers verweet, dat hun smerige baarden eruit konden zien alsof zij door de stroop waren gehaald.

Het Delftsche bier schijnt bijzonder koppig te zijn geweest, want wie er een paar kannen van deze zeer excellente drank had verschalkt kon er zeker van zijn, dat hij evenals « Sam Kusters' Tysken van der Schilden was ghebeten van den Delftschen hond. »

Het slechte grachtwater moge de productie van het Amsterdamsche binnen-bier ook al zeer geschaad hebben, de import van overzeesche bieren, Bremer, Lübecker, Hamburger en Dantziger « Jopenbier » heeft den vroeden vaderen geen windeieren gelegd. In de handvesten beslaan de ordonnantiën op het bierexcijs, — onder welke benaming de inkomende rechten werden verstaan —

vele bladzijden en daarin worden ook bepaalde plaatsen langs onze grachten aangewezen voor het lossen der « vreemde bieren », welke hieraan hun naam van bierkaai hebben ontleend. Tot het midden der 15e eeuw was het Damrak, dat toen tot de Damsluis nog de Haven heette, de aangewezen plaats der bierschepen, die aan de expres voor hen in het water opgerichte bierpalen moesten meren. Zulk een bierpaal, bekroond met een frisch uitgebeelden haan, vinden wij vereeuwigd op de mooie teekening, die J. Cats ons omstreeks 1780 geschonken heeft en die ons een kijkje geeft op een merkwaardig hoekje Oud-Amsterdam. Terzijde van de monumentale St. Anthoniuswaag zien wij uit het water de bierpalen oprijzen voor de laad- en losplaats der oude brouwerij « De Haan », door Wagenaar reeds vermeld als liggend op den hoek van de « Lostaadje en de Boomsloot ». De eigenaar, een zekere Pieter Evert Hulft wordt in 1620 genoemd bij het 15-tal brouwers, dat toen onder eede werd gesteld.

Behalve de bierlospalen op het Damrak, — bij den ouden paal losten de Goudsche en Amersfoortsche schepen, aan den nieuwe bij de Papenbrug, de Haarlemmerbierschuiten — kende men er nog één aan den O. Z. Voorburgwal tusschen het Noord-einde en den Varkenssluis. Deze bierkaai werd in 1682 vergroot, terwijl men den naam van Delftsche bierkaai, — omdat er zooveel Delftsch bier aan den wal werd gebracht — toen omdoopte in « oude bierkaai ». Dit laatste in tegenstelling met de nieuwe, kleine of heerenbierkaai, die wij hebben te zoeken aan de Noordzijde van de Brouwersgracht tusschen de Heerenmarkt en de Binnenbrouwersstraat. Ook de Westzijde van den O.Z. Voorburgwal tusschen de oude Kerk en de St. Jansstraat genoot de eer in de trits der Amsterdamsche bierkaaien te worden opgenomen.

De meeste bewoners van al deze bierkaaien stonden bekend als bierbeschooyers, bierbestekers of bierdragers. Onder de bierbeschooyers, die voor het eerst in het jaar 1621 volgens de handvesten pag. 1189 in een gilde vereenigd waren, werden gerekend de lieden, die tappers en anderen voorzagen van buiten-gebrouwen bieren. De bierbeschooyers van de N.Z. Kolk noemden zich ter onderscheiding bierstekers, welke geen bier mochten verkoopen

hooger dan fl. 6.— de ton, zooals uitdrukkelijk gepreciseerd is in de handvesten pag. 1189, 1190, 1193 en 1194. De Amsterdamsche bierdragers worden reeds veel vroeger vermeld o.a. in de legger van de Karthuizers in 1456, terwijl uit stadskeuren van 29 Juli 1461 en 31 Mei 1475 blijkt, dat het Amsterdamsche dragersgild met een eigen kaars in plechtige processies of ommegangen optrok en daarin ook de vanen te dragen had. Bijzonder luister ontplooidde het Amsterdamsche bierdragersgilde door het meevoeren der beelden van 2 patroons, zoogen. « dragende heiligen », te weten : O. L. Vrouw, die het Kindeke Jezus draagt en St. Christoffel, de groote Christusdrager.

Doch het volk van de Amsterdamsche bierkaaien werd niet altijd gewaardeerd om zijn vroomde deemoedigheid. Integendeel ! Het moet wel een buitengewoon roerig en vechtlustig volkje zijn geweest, want ontelbaar zijn er de ordonnantiën, die hun woonplaats aan de bierkaai vastleggen en legio de keuren, die zijn uitgevaardigd om ontduiking van de excijnsen en tapreglementen te voorkomen. Zoo mochten er b.v. in de St. Annadwarstraat en op het O.Z. Kerkhof geen uitheemsche bieren worden geschonken, doch daar moesten de vroede Vaders nu net mee aankomen bij het volkje van de bierkaai, bij de linke guizers en de ruwe borsten die er huisden in de krotten en de sloppen van de bierkaaien en welke vanouds in het Amsterdamsche volksleven waren geducht als rasechte hoopvechters, die par droit de naissance het vechten als een privilege voor zich opeischten.

De papieren ordonnantiestrijd van de Vroedschap was dan ook hopeloos, zóó hopeloos, dat in de Nederlandsche taal het spreekwoord « Vechten tegen de bierkaai » burgerrecht heeft verworven. Tijdens zijn folkloristisch bieronderzoek in Nederland bleek mij echter, dat te Rotterdam de oorsprong van het spreekwoord : « Vechten tegen de bierkaai » althans door den Heer A. van Stolk Gzn. in een heel andere richting wordt gezocht. In zijn jonge jaren kwamen de knechten bij warm weer hem meermalen rapporteeren, dat de bierkaai het brouwsel weer om had gemaakt, zoodat men het maar in de goot moest gooien. Met de bierkaai duidde het werkvolk een geheimzinnig werkende gisting aan, waar-

tegen men destijds met de primitieve middelen en de nog beperkte bacterieënkennis nutteloos den strijd aanbond. De gedachtengang van de topografische naar de bacteriologische bierkaai brengt ook in herinnering, hoe ook in het Duitsche volksgeloof allerlei fabelachtige dieren de brouwers tijdens het brouwproces een poets konden bakken. In de omgeving van Württemberg b.v. was het monster « de Biermolch » zeer gevreesd. Onopgemerkt kon het in de lagerfusten binnensluipen, die het dan geheel leegdrank om daarna de vaten weer te vullen met een zuur vergiftig drab. Hoe sterk dergelijk bijgeloof van generatie op generatie kon voortleven, blijkt wel uit het feit, dat te Ravensberg nauwelijks een halve eeuw geleden ten jare 1873 een brouwmeester zich nog had te verdedigen wegens onoplettendheid ten opzichte van den Biermolch.

Door de eeuwen heen heeft het brouwen afhankelijk van zoo veel atmosferische invloeden en van de onberekenbare gedragingen der elementen vuur en water plaats gehad in een geheimzinnige sfeer, die door den brouwer voor de buitenwereld ook steeds zoo geheimzinnig mogelijk werd gehouden in zorgvuldig bewaarde vakgeheimen, waarin de resultaten van zijn empirische wetenschap hem het zoete gewin van zijn bedrijf verzekerde. Waar zijn elementaire kennis te kort schoot, daar nam menige brouwer zijn toevlucht tot magie der bestrijding van zulke onverklaarbare processen als b.v. het plotseling zuur worden van het brouwsel. Men trachtte dit tegen het indringen van booze machten te beschermen. Uit den grijzen oertijd werd in het onderbewuste menige voorstelling in brouwersgeslachten gemaakt tot vaktraditie en zoo werd het voor vele brouwers b.v. een vaste regel dat zij boven de gitskuip tijdens het gistingsproces van de wort een kruis en een open schaar neerlegden, terwijl ook het duivelbannende zout niet werd vergeten. De brandnetels, hoe fel ook als onkruid bestreden, stonden bij onze brouwers in hoog aanzien en in 1759 werd nog in volle ernst aanbevolen een bos brandnetels op den rand vande kuip te leggen, waardoor het brouwsel tegen onweersschade zou worden beschermd.

Waarschijnlijk berust deze vereering van de aan Donar gewijde brand- of dondernetels op oeroude plantloristische voor-

stellingen gelijk het een sympathetische cultushandeling is wanneer Noorsche boeren ook thans nog in de provincie Telemarken op Joelavond dondersteenen met versch gebrouwen bier begieten. Wanneer wij heden ten dage de Achterhoeksche boertjes uit de omgeving van Groenlo nog bij hoog en bij laag hooren beweren, dat « Meertenbier » toch maar het beste is en wanneer wij de Märzenbrau als bijzonder krachtig waardeeren, dan is deze algemeene overtuiging gebaseerd op een kern van waarheid, die in de volkswijsheid verborgen zit. Als wij nu weten, dat booze geesten, die het bier konden bederven op de vlucht werden gejaagd door het maken van veel lawaai, — tusschen haakjes herinner ik er aan, dat lawaai-maken bij den overgang van het oude in het nieuwe jaar, op bruiloften, het klokluiden bij overlijden, het lossen van saluutschoten bij vorstelijke bezoeken in origine teruggaan op demonenverdrijving, dan mogen wij ongetwijfeld in de zanglustigheid, die een karakteristiek vormde van het oude brouwersbedrijf een laatste herinnering zien aan het maken van in liederen gesublimeerd lawaai.

Wat door onzen Amsterdamschen volksdichter Brederode in zijn « Lof der Armoede van den Schoeminck » wordt gezegd, was ook op den brouwer toepasselijk, n.l. dat hij wel « louter singht en quinckelleert ». Een heel oude zegswijze gewaagt daarvan reeds in :

« bij het brouwen moet men zingen
slechts dan gelukt het bier »,

waarin wij een variant beluisteren van hetgeen Schiller ook in zijn « Lied von der Glocke » bij het gieten verhaalt :

« Wenne gute Reden Sie begleiten,
Dan flieszt die Arbeit munter fort ».

Is het klokken-gieten thans nog een feestelijk gebeuren, dat soms de wijding van den priesterzegen ontvangt, niet minder feestbetoon vond er plaats, wanneer in Oud-Germaansche tijden het bier onder ritueele ceremonieën werd gebrouwen. Dichterlijk wordt dit bezongen in het Finsche nationale epos « Kalewala », hierin wordt een mythologische ode aan het bier gebracht. Het gistend brouwsel treedt gepersonifieerd zelfs zingend op en vraagt om een

zanger met gouden mond, die het in een bierode verheerlijkt, daar het anders ontevreden in zijn jonge kracht de duigen der vaten zal verbreken en het bruisend zal wegvloeien. In lateren tijd is de zingende brouwer telkens weer het welkom-motief voor dichters en zangers en zoo sluit Friedrich Stortzing zijn lang brouwerslied met de herinnering aan Cambrinus als de eerste zingende brouwer in :

« Seit ihm es tat gelingen
Ist Wasser nur für's Tier
Er tat beim Brauen singen
Und ihn geriet das Bier. »

Ook in de Noord-Nederlandsche folklore van dezen tijd speelt het bier nog een groote rol in tal van tradities, oude zeden en gewoonten. Nog houdt het eiland Terschelling in de eerste week van Januari het sociologisch interessante « burebier » in eere, nog wordt elk jaar te Boxmeer op Vastenavond-Maandadochtend de metworstkoninking geheven op de bierton ; nog is bij de boeren in den Gelderschen Overijsselschen Achterhoek de herinnering aan het boksebier niet verloren gegaan en nog drinken om de 4 jaar onder het zwaaien van de schuttersvaan kleine kinderen te Gronsveld uit den schelpvormigen schöttebeker bij hun plechtige opneming in de St. Sebastianusbroederschap.

Het « heetbier » in Noord-Brabant, Zeeland, Groningen en Friesland is voor menige boerendochter nog een even groote traktatie als het gesuikerde bier anno 1935 bleek te zijn voor de Amsterdamsche Jordaanmeisjes, die er vroolijkheid en jolijt kwamen zoeken in het Cabaret van Groote en Kleine Tilly Kalkhoven. Niet alleen te Dordrecht en omgeving maar ook elders wordt het warme Paul Jonasbier als bijzondere oudejaarsavondrank gewaardeerd en te Maastricht moet in 1934 nog een dame 24 flesschen champagne met graagte geruild hebben tegen 24 flesschen goed belegen « kriekenbier » uit de brouwerij van Eisdén. In 1935 werd door de St. Teunisbroeders te Deurne op den patroonsdag bij Antoon Coolen nog menig glas Teunisbier gedronken en te Broekhuizen vorst bleek het folkloristisch hoogst merkwaardige « geitenbier » nog in zwang te zijn. Meer dan 50 verschillende soorten

bier zouden ook thans nog in hun locale vermaardheid herdacht kunnen worden, terwijl nog veel, voor dat het te laat is, dient te worden verzameld van het oude gereedschap der brouwerij.

Bij mijn folkloristische omzwervingen ontdekte ik te Ulvenhout in de Baronie van Breda een buitengewoon interessant bak- en brouwhuis, dat buiten werking gesteld, aan de verwaarloozing dreigt te worden prijsgegeven, wanneer de overbrenging niet mogelijk blijkt te zijn naar het Nederlandsch Openluchtmuseum op den Arnhemschen Waterberg. Daar zou dit eenvoudige plattelandsbedrijf met zijn volledigen inventaris tot in de lengte der tijden kunnen getuigen van de belangrijkheid eener Noord-Nederlandsche uit het huisbedrijf voortgekomen volksnijverheid. Deze heeft mij bij mijn onderzoek zooveel materiaal geschonken, dat ik mij gerechtigd voelde door het houden van voordrachten met lichtbeelden de aandacht te vestigen op de folkloristische rol van het bier in het Nederlandsche volksleven, waarbij ik Starter's woorden uit de Friesche Lustof van 1621 tot motto heb gekozen :

« Dat men eens van drincken spraeck

Sou dat syn so vreemden saeck ?

Ick denck wel neen ! »

In aansluiting met bovenstaande mededeelingen meen ik een beroep te mogen doen op de medewerking ook van de Vlaamsche folkloristen om het thans door mij verzamelde feitenmateriaal zooveel mogelijk aan te vullen. Ieder gegeven, hoe gering dikwijls ook geacht, kan in het door mij gedachte folkloristisch verband van groote beteekens zijn.

Om de belangstelling voor dit onderwerp in zoo breed mogelijken kring te wekken, heb ik een folkloristischen bierkalender voor het jaar 1937 samengesteld, bestaande uit 52 bladen met foto's en reproducties naar schilderijen en teekeningen uit Noord-Nederlandsche musea, o.a. uit het Rijks-Museum te Amsterdam, het Frans Halsmuseum te Haarlem, het Museum te Groningen, het Rijksmuseum Twenthe te Enschede, het Gemeentemuseum te Breda en het Museum te Maastricht, alsmede uit vele particuliere verzamelingen.

Op de achterzijde van ieder weekkalenderblad verschijnt een

folkloristisch artikel ter verklaring van de daarop voorkomende illustratie. Om eenig denkbeeld te krijgen van de veelzijdige rol, die het bier gespeeld heeft en ten deele nog speelt in de Noord-Nederlandsche folklore laat ik hier tot slot de inhoud volgen van de 52 geschreven artikelen bij de 52 kalenderbladen, waarvan enkele illustraties dit Jubileumnummer van de Oost-Vlaamsche Zanten verluchten.

INHOUD VAN DEN
FOLKLORISTISCHEN BIERKALENDER 1937

samengesteld door
D. J. VAN DER VEN.

JANUARI.

1. *Het Bier wordt uitgedragen.* (foto Dordrechtsche bierbrouwers-knechten dragen een vat aan den « bierboom » gehangen, uit de brouwerij « De Sleutel »).
2. *Burebier op Terschelling.* (naar een tekening van Jan Strube gemaakt op 8 Jan. '35).
3. *St. Theunisbier bij Antoon Coolen.* (foto 17 Jan. '35).
4. *De viering van het jaarlijksche geitenfeest te Broekhuizenvorst.* (foto 17 Jan. '35).

FEBRUARI.

1. *De drinkhoorn in de Bierfolklore.* (foto naar den koperen hoorn, afkomstig uit de brouwerij « De Posthoorn » te Rotterdam).
2. *Bierduel tusschen het Amsterdamsche en Haarlemsche Schuttersvendel.* (naar het schilderij van Frans Hals in het Museum te Haarlem).
3. *Vivat, de Koning op de Bierton!* (naar een tekening van Jan Strube Febr. '35).
4. *Van Berkemeiers, Beukebekers en houten Drinknappen.* (foto Berkemeier in het Rijksmuseum te Amsterdam).

MAART.

1. *Van Klooster-brouwerij tot Stadsherberg.* Foto van de brouwerij in het Minnebroedersklooster te Maastricht).
2. *Van een romantischen kuiper in een oud-Nederlandsch lied.*

- (Foto van een kuipersknecht aan den arbeid).
3. *Eere zij het brouwerspaard.* (Naar de schilderij van Grauss in particulier bezit van Mevr. Stuer-Dekker te Amsterdam).
 4. *Kinderbier.* (Naar een 18^e eeuwse tekening in den Atlas van Zeden en Gewoonten v.h. Kon. Oudheidkundig Genootschap te Amsterdam).
 5. *Hoe het Bokbier aan zijn naam is gekomen.* (Foto naar een hout-relief in het bezit van de Directie der van Vollenhove's Brouwerij te Amsterdam).

APRIL.

1. *Uit de kinderkamer van de Brouwwetenschap.* (Naar een foto van roggevelen in de brouwerij van d. Eynde te Oudenbosch).
2. *Paaschbier en Vensterbier in het oude Twenthe.* (Naar een potloodtekening van Architect Jan Jans).
3. *De Gildekoning en het Bier.* (Foto 17 Januari 1935).
4. *Het gesuikerde bier als vrouwendrank.* (Foto Mei 1935).

MEI.

1. *De Schatkist van het Groninger Kuipersgilde.* (Naar een foto Mei 1935).
2. *Het « Levertjes-drinken » op de Boerenbruiloft van Jan Steen.* (Naar een schilderij van Jan Steen in het Rijksmuseum te Amsterdam).
3. *De Boksebierkan.* (Foto Mei 1935).
4. *De Gronsveldsche schöttebeker, folkloristisch unicum voor Nederland.* (Foto Juni 1931).
5. *Van Beugel-, Bombarisch- en Slëgerbier.* (Foto Mei 1935).

JUNI.

1. *Koningsbier in Zuid-Limburg.* (Foto Juni 1932).
2. *Nu is het de tijd van het Hooibier.* (Begin 19^e eeuwse tekening van Elmer in den Atlas van Zeden en Gewoonten v.h. Kon. Oudheidkundig Genootschap te Amsterdam).
3. *Hessische biersnellen en Nederlandsche Hessenherbergen.* (Foto Mei 1935).
4. *Biervreugd in de Doelen.* (Foto Mei 1935).
5. *Toekomstmuziek.* (Foto Mei 1935 van een buiten werking

zijnde Bak- en Brouwhuis te Ulvenhout bij Breda).

JULI.

1. *Het Drentsche Hanenbier.* (Naar een tekening van W. Ravenzwaaij 1842).
2. *In een ouderwetsche bovengistings-brouwerij.* (Foto Mei 1935).
3. *Van Anker- en Kwanselbieren in Noord-Brabant.* (Foto Mei 1935).
4. *Het Bierkoren wordt geogst.* (Naar de schilderij van Abel Grimer 1577-1619).

AUGUSTUS.

1. *Het Bier als historische volksdrank, genot- en voedingsmiddel.* (Foto 1935).
2. *Over Scheeps- en Legerbier in onze gouden eeuw.* (Naar een schilderij in het Rijksmuseum te Amsterdam).
3. *Waarom worden die brouwers zoo dik?* (Foto Mei 1935).
4. *Van Biervaten, Volksfeesten en Rechtspraak.* (Foto 1932).
5. *Bij een zeldzame tekening van een Brouwerswaterschuit.* (Naar een tekening van Mart. Engelbrecht in particulier bezit van Ir. J. A. Emmes te Rotterdam).

SEPTEMBER.

1. *Niet te veel!* (Naar een tekening van Cornelus Visscher in den Atlas van Zeden en Gewoonten van het Kon. Oudheidkundig Genootschap te A'dam).
2. *Van Brabantsch Koningsbier en Zeeuwsch Kampioensbier.* (Foto van een zilveren koningsschild in het Gemeentemuseum te Breda).
3. *De oude garde van het Brouwersbedrijf.* (Foto Mei 1935).
4. *Vechten tegen de bierkaai.* (Naar een fragment uit de topografische kaart van Amsterdam door Cornelius Anthonius zn. 1524 te Amsterdam).

OCTOBER.

1. *Van Brabantsch Bijenbier en Groninger Leedbier.* (Foto October 1933).
2. *Van een Koningsbeker en een Brouwersspel van Sinnen.* (Foto Aug. 1930).

3. *Uit de Geschiedenis van de Amsterdamsche Bierbrouwerij.* (Naar en teekening van J. Cats ongev. 1780, in particulier bezit van Jhr. H. Six van Hillegom, et A'dam).
4. *Baardmankruiken en Hensebekers.* (Foto Mei 1935).

NOVEMBER.

1. *Het Bier in den Slachttijd.* (Naar een teekening van Jan Strube)
3. *Romantiek om den houten beker van Boekelo.* (Foto van den Febr. 1935).
2. *St. Maarten, de Bierheilige en Cambrinus de Bierkoning.* (Foto v.d. St. Maartenbeker in het Frans Halsmuseum te Haarlem).
3. *Romantiek om den houten beker van Boekelo.* (Foto van den beker in het Rijksmuseum Twenthe te Enschede).
4. *Komt rondom het bierkan knielen.* (Foto Beker Frans Halsmuseum te Haarlem).

DECEMBER.

1. *De Bierslee en de Smeerlap.* (Foto Mei 1935).
2. *Heetbier in Brabant, Zeeland, Groningen en Friesland.* (Foto Juni 1932).
3. *De Societeyt der Brouwers te Amsterdam.* (Foto Mei 1935).
4. *Sticht een Brouwerij-Museum.* (Foto Mei 1935).
5. *Werkt allen mede aan den folkloristischen Bierkalender 1937.* (Foto Mei 1935).

Survivances du Passé.

Au Congrès International des Religions (Bruxelles, 17-20 Septembre 1935) la plupart des membres présents à la section de Méthodologie ne purent admettre et ne se firent pas faute de critiquer le passage de notre communication (*Histoire des Religions et Folklore*) où nous disions : « Les Folkloristes ne considèrent plus aujourd'hui, ou de moins en moins en tout cas, les faits qu'ils étudient comme des survivances du passé. Sans doute sont-ils souvent, mais pas toujours, des reflets de conception anciennes jadis généralisées, jadis considérées comme le summum du savoir ou la perfection de la croyance. Si les conceptions ont perdu aux yeux de certaines couches de population ce caractère de perfection, d'autres couches de population ne les ont pas suivies dans cette évolution de la pensée. Elles sont restées fidèles aux anciennes conceptions. Pourquoi ? Parce que la force de la tradition l'a emporté sur la puissance de l'enseignement ? Peut-être parfois. Mais surtout parce que les conceptions anciennes sont mieux en harmonie avec le niveau mental, l'état psychologique, la nature des connaissances de ceux qui sont les sujets actifs dans ces faits. Aux yeux de ces sujets, les actes qu'ils posent ne sont pas considérés comme des survivances, mais ils sont toujours admis comme la perfection du savoir, ou de la croyance, ou du beau, etc. »

Depuis lors, à Berlin, le 2 octobre, à une réunion de la Commission Nationale allemande de Folklore, parlant des *Rites et des Symboles dans la Vie Sociale et le Folklore*, nous avons eu la chance de voir la même idée beaucoup mieux accueillie. Aussi, sans nourrir l'espérance de convaincre ceux qui restent réfractaires à cette conception nouvelle, les encouragements que nous ont donné les folkloristes allemands autant que les quelques folkloristes étrangers qu'ils avaient invités à cette réunion, nous incitent à revenir sur cette question et à la développer quelque peu.

Les hommes, — les hommes de science autant que le « vulgaire » — ont l'esprit fait par une formation séculaire à l'idée que le progrès peut se représenter par une ligne continuellement ascendante. Ils s'imaginent que le temps, en s'écoulant, perfectionne constamment les idées des hommes et les Institutions sociales qui les régissent. Partant de cette conception, la vie humaine est en progrès aujourd'hui sur hier, le présent en progrès sur le passé. Plus celui-ci est lointain, moins est grand l'état de perfection des hommes. De même, à un endroit déterminé, à un moment donné, on se représente les hommes qui y vivent comme plus ou moins perfectionnés d'après le degré de leurs connaissances. Les cerveaux sont « moëllés » par cette représentation de l'histoire et de la vie sociale. Or, *le progrès, en tant que valeur, est une notion toute relative et surtout subjective qui n'existe pas en soi.* Mais nos esprits en sont tellement imprégnés, le langage courant est tellement construit en fonction de cette idée qu'il est extrêmement difficile de s'en dégager, ne fut-ce même que pour faire comprendre une conception autre.

Le développement de notre outillage technique peut-il être considéré comme un progrès absolu ? Et la crise qui étroit le monde et l'angoisse depuis des années, n'est-elle pas due à cet accroissement de notre puissance technique ?

L'exaspération des peuples ne les ramène-t-elle pas, stupidement, à un doigt de la guerre ? Cette technique n'a-t-elle pas accru infiniment notre capacité de destruction des biens... et des vies ? Est-ce un progrès moral ? Peut-on dire que l'extension de l'instruction à toutes les classes de la population est un progrès au sens absolu ? Elle a accru les besoins, a rendu les masses exigeantes et leur conduite plus difficile. Loin d'augmenter le niveau général des dirigeants elle l'a considérablement diminué. Le malheur est qu'à dire ces choses on vous taxe de suite de néophobie. Loin de nous l'idée qu'il faille stériliser la pensée et le pouvoir d'invention, ou réserver le bénéfice de l'instruction à des classes privilégiées. Mais nous voulons simplement montrer la relativité du progrès et le caractère contingent du développement de l'humanité.

En vertu même de l'idée que nous exposons ici, si nous montrons la relativité du progrès nous ne pouvons pas plus trouver le passé supérieur au présent que le présent au passé.

Mais, pour examiner objectivement les faits, il faut s'abstraire de l'idée de progrès et renoncer à leur attribuer aussitôt une place sur une échelle de valeurs. C'est difficile. Voyons ce qui se passe dans le domaine de l'art. Toutes nos conceptions dérivent des formules grecques. (Ici encore, qu'on ne dise pas que nous leur contestons la beauté) au point que nous ne pouvons comprendre l'art chinois ou l'art japonais au moins équivalents au nôtre. Il n'y a aucune raison qui permet d'opposer la valeur d'une conception artistique à une autre. Chaque conception a prévalu dans l'expression de certains aspects de la beauté et a eu ses défaillances à l'égard d'autres aspects. Mais chaque peuple prend sa conception comme critérium.

Il faudra longtemps encore, nous n'en doutons pas, avant que les esprits, même les esprits d'élite, se débarrassent de cette notion métaphysique du progrès.

Dans la vie courante il est même impossible de s'affranchir de cette idée, tant elle imprègne toutes nos conceptions, toutes nos opinions, tout notre langage, et disons-le, tout notre enseignement. L'école y forme la jeunesse.

Le concept d'évolution, mal interprété, est venu, depuis quelque soixante quinze ans, renforcer cette idée et les systèmes sociologiques, notamment, trahissent tous leur adaptation à cette idée courante (voir Comte, Spencer, etc.). Peut-être faut-il y voir une des causes de leur stérilité et leur incapacité à expliquer le moindre phénomène social.

Est-ce à dire que nous nions le progrès ou que nous renions l'évolution, que nous appartenons évidemment dès lors au monde « réactionnaire » ? Non pas. Nous repoussons simplement la conception que l'on se fait de l'un et de l'autre ce qui pourrait bien être plutôt trop révolutionnaire.

Dans : *Quelques problèmes de méthode dans l'étude de la Magie*. (v. Bulletin de la Société Royale d'Anthropologie et de Préhistoire T. 48, 1933) nous avons montré comment ce problème

si important de la Magie devrait être appréhendé, abstraction faite de toute idée de supériorité ou d'infériorité d'un genre de faits sur d'autres. Nous écrivions : « Objectivement, un fait est un fait. Ce n'est pas parce que nous attribuons une valeur plus grande, un degré de perfectionnement plus élevé, une rigueur logique plus précise, une élévation de pensée plus noble à nos conceptions que celles-ci revêtent une importance plus grande *comme fait d'observation*. L'un comme l'autre appartient à la réalité objective et ce n'est pas toujours le fait ayant la plus grande valeur relative qui permet le mieux de comprendre la réalité d'un phénomène. »

Cette remarque nous conduit à une seconde idée-pivot qui imprègne les esprits, à savoir qu'il y a des peuples inférieurs et des peuples supérieurs, qu'il y a dans une population des couches supérieures et des couches inférieures. Aussi, on considère un état mental ou une organisation sociale comme la consécration d'états antérieurs plus simples, plus rudimentaires, plus primitifs. On croit que, mûs par une sorte de force mystérieuse, par une « loi du progrès », les individus et les « sociétés » passent à des états de plus en plus enchevêtrés, de plus en plus complexes, de plus en plus « perfectionnés ». On se heurtera longtemps encore à ces idées confusément admises, érigées en postulat de nos sciences anthropologiques, de progrès mental et de progrès social.

La vie mentale des individus, autant que leur vie sociale se déroulent en réalité à l'aveuglette, ramassant au cours de leurs pérégrinations le matériel que les circonstances leur fournissent, d'une façon toute fortuite, toute contingente, sans ordre préétabli, sans inéluctable nécessité.

Les idées et les conceptions qui prévalent à un moment donné sont considérées comme marquant un progrès sur celles qui les précèdent. Généralisées dans un milieu social déterminé elles y passent pour le summum de la perfection. Toute idée, toute conception qui ne cadre pas avec ces idées ou ces conceptions à la mode sont considérées comme l'indice de stades *antérieurs et inférieurs* de l'esprit ou de l'organisation sociale ; et, disons le mot, comme des *survivances du passé*.

Le Folklore qui étudie ces idées périmées momentanément et ces conceptions provisoirement abandonnées, passe pour une science qui observe et analyse les survivances du passé. Nous qui faisons abstraction — ou qui tâchons de faire abstraction — de ces idées métaphysiques de progrès, de perfectionnement incessant et rectiligne de l'humanité, nous mettons ces faits exactement sur le même pied que tous les autres phénomènes où l'homme étant sujet agissant il devient pour nous objet d'observation.

On nous dit qu'il s'agit d'une question de mots, que du moment que ces faits ont cessé d'être généralement répandus, qu'ils sont devenus « exceptionnels » ils sont et restent des survivances du passé. A cela nous répondons que c'est plus qu'une question de mots, que c'est une question essentielle de conception, car suivant qu'on étudie les faits sous l'angle de l'une ou de l'autre conception, on les voit, on les comprend tout autrement.

Si ce sont des survivances du passé, l'intérêt de leur étude est tout rétrospectif et leur examen ne doit et ne peut être fait qu'au point de vue historique. On les situe à un endroit déterminé de la ligne d'évolution de l'espèce humaine, à un moment où leur expansion était généralisée. Ils servent à expliquer l'état mental et social des populations à cet instant du passé et ne présentent guère d'utilité pour l'étude du moment présent. Ce sont des phénomènes anachroniques, en voie d'extinction. Si on les rencontre encore ce n'est que par une sorte de miracle. Ils n'ont en tout cas plus aucune action dynamique dans la vie présente. Ils ne servent à rien. C'est ainsi d'ailleurs que les folkloristes les considèrent généralement.

Si maintenant nous faisons abstraction de cette notion de progrès les faits nous apparaissent sous un angle tout à fait différent.

Nous disons que si ces faits se rencontrent encore dans nos milieux dits civilisés, c'est qu'ils répondent toujours aux conceptions mentales de certains individus, de certaines couches de population. Pour eux ils répondent à un état de perfection. Ne pas accomplir certains gestes, ne pas se plier à certains usages, ne pas se soumettre à certains rites, certaines pratiques, c'est aller à

l'encontre de l'intérêt individuel ou collectif, c'est se mettre en travers du courant imposé à l'homme par les lois de la nature. Aux yeux de ces individus les actes qu'ils posent en vertu de ces conceptions sont utiles, nécessaires ; ce ne sont pas des survivances du passé. On ne conçoit d'ailleurs pas qu'un homme si fruste, si inculte soit-il pose un acte qui ne réponde pas à ses yeux, à une utilité quelconque, une inéluctable nécessité. Il change sa façon d'agir et abandonne sa pratique si sa conception change. Si nous constatons la pratique c'est que la conception est toujours gravée dans son cerveau. Ce n'est pas une survivance. La vie sociale d'un groupe et les institutions qui le régissent étant le résultat d'une accommodation mentale et d'une compensation mentale entre les individus constituants, ces idées, ces conceptions dites périmées et les actes qu'elles inspirent participent à ce travail d'élaboration de la vie sociale. Elles y ont une utilité et doivent être étudiées comme tous les autres phénomènes sociaux par les mêmes méthodes ; en leur attribuant la même valeur. Ce n'est pas parce que leur pourcentage d'utilité générale est peut-être moindre qu'elles perdent leur importance comme fait d'observation.

Objectivement un fait est un fait et sa valeur explicative est aussi grande, n'en déplaise aux esprits d'élite qui ne peuvent se dépouiller des notions métaphysiques auxquelles leur époque et la tradition scolaire et universitaire les a formés. Dans la *description* de la vie sociale de notre temps, ces faits ont leur place et pour l'*explication* du phénomène social leur utilité est aussi grande que les autres faits sociaux, car leur rôle, leur fonction est aux yeux des individus qui s'en inspirent aussi grande ; et d'ailleurs par surcroît, les mécanismes de leur conservation, de leur transmission et de leur participation à la vie sociale sont les mêmes. On voit donc que les considérer comme des survivances est un danger, car c'est en réduire l'importance dans la vie sociale.

La place qui nous est accordée ici ne nous permet pas de nous étendre longuement sur certaines déductions à tirer de cette conception. Contentons-nous de les énumérer.

Ce point de vue conduit à dire que les faits folkloriques dénoncent des états mentaux, des stades logiques ; la notion de temps

et de lieu où on les rencontre devient secondaire. C'est le stade psychologique qui compte avant tout.

Ce stade psychologique, exceptionnel chez nous, est souvent l'état général ailleurs. A l'époque où jadis chez nous il était général, il y avait sans doute aussi des exceptions, comme il y en a chez nous aujourd'hui.

L'observation des faits nous montre que des conceptions qui semblent en voie de disparition ressuscitent parfois brusquement et reprennent un caractère de généralité. Rien ne meurt absolument. Il y a plutôt un fonds commun, qui est humain et restera éternel parce que l'homme malgré toutes ses transformations apparentes et plutôt superficielles restera éternellement et réellement l'homme. Dans ce fonds commun, les circonstances, les contingences ramèneront constamment l'homme à puiser. (Nihil novi sub sole, dit la sagesse antique). Des éléments en apparence périmés et considérés de ce fait comme folkloriques seront repris et serviront à étayer des conceptions ou des institutions que l'on croira nouvelles. (Ex. : la croix gammée, les cérémonies officielles et étatiques allemandes, a-religieuses, mais auxquelles on donne un aspect mystique indispensable en ressuscitant des éléments empruntés à d'anciens cultes souvent animistes).

Un groupe social pour les besoins de sa continuité, de la coordination des individus constituant, n'utilise jamais qu'une partie des éléments de ce fonds commun, de ce potentiel humain. Un groupe n'impose de contraintes avec sanctions aux individus que dans la mesure et avec les seuls moyens nécessaires à la stabilité du groupe, à sa défense contre les influences dissolvantes du dehors ou du dedans. Les éléments qu'il utilise à cette fin et les moyens qu'il emploie prennent un caractère de généralité, on les considère comme des éléments de progrès et des moyens perfectionnés. Tout le potentiel d'idées et d'activités inemployées prennent l'aspect de survivances. L'action de ce matériel inemployé n'est jamais nulle car le groupe ne parvient jamais à donner aux individus un conformisme absolument identique et absolument fixe. Il doit user de suggestions constantes pour conserver un minimum indispensable de conformisme.

Nous abandonnons ces idées à la méditation des folkloristes et les engageons à les vérifier par l'observation de leur milieu actuel, par la comparaison avec l'organisation sociale de tous les peuples actuels et avec les données précises que nous possédons concernant les organisations du passé.

Peut-être alors renonceront-ils à considérer les faits folkloristiques comme des survivances du passé et accepteront-ils de les situer à leur place et en considérant leur fonction réellement agissante dans la vie sociale. L'esprit novateur des folkloristes aura des répercussions considérables dans l'orientation que prendront la psychologie et la sociologie, et même la philosophie. Malheureusement la paresse de l'esprit est extraordinaire car l'effort novateur l'affranchissant des conceptions courantes et enseignées est laborieux. Les hommes n'aiment pas se fatiguer à penser profondément et sont hostiles à tout ce qui amène à une critique de principes considérés comme fondamentaux. Ils craignent par surcroît de se dresser, isolés, contre les conceptions propagées par les autorités assises, qui les sanctionnent du sceau de la vérité. L'esprit se complait dans le calme traditionnel, la douce quiétude d'idées admises. Peu lui importe si ce plaisant repos entretient une atmosphère fatale.

Dialektstudie en Folklore. (1).

In « Oostvlaamsche Zanten », 7e jg., 1, schreef ik een eerste bijdrage over het onderwerp « Dialektstudie en Folklore » en ik wees er op enkele aanrakingspunten tussen deze beide vakken, die, hoewel uiteraard verschillend, toch noodzakelijkerwijze elkander moeten voorlichten en aanvullen, en wat betreft methode en einddoel niet wezenlijk van elkander afwijken. Ik beloofde aan het einde van deze bijdrage een tweede artikel waarin zou aangetoond worden hoe de folklore reeds in een aantal werken met de dialektologie is samengegaan, en wat in dit verband praktisch door de Oostvlaamse zanters nog verder zou kunnen gedaan worden.

Van deze belofte kon ik mij totnogtoe niet kwijten wegens talrijke andere bezigheden, en ook wel omdat ik inmiddels de indruk kreeg dat een speciaal Oostvlaamse volkskunde-enquête de voorrang moest gunnen aan de weidsere plannen voor folklore-onderzoek die ondertussen kwamen opduiken: Men leze bv. het artikel van Prof. De Keyser: « Voor een Vlaamschen Volkskunde-Atlas! » in O. Vl. Zanten, 8^e jg., 1, 1933 en zijn verslag over: « De eerste Vlaamsche Folklore-Dag te Gent » in het Maart-April-nr. van 1934.

De Vlaamse Volkskunde-atlas schijnt echter minder vlug op te schieten dan blijkens sommige hooggestemde verwachtingen te voorzien was. Dit ligt voorzeker niet aan de bevoegdheid noch aan de goede wil van zijn promotors; m.i. is ook niet het gebrek aan geldmiddelen de ware reden: ook zonder grote geldmiddelen is het mogelijk om van wal te steken; en eens dat een dergelijke onderneming van wal is, en waarborgen oplevert voor wetenschappelijke waarde, is er ondanks al de benardheid van deze tijden, toch nog wel wat voor te vinden. Maar wat aan onze Vlaamse Volkskunde-atlas ontbreekt is de geschikte, bevoegde persoon, tenminste één, die over veel vrije tijd beschikt, en er al

(1) Lezing gehouden voor de *Bond der Oostvlaamsche Folkloristen*, op 10 November 1935.

zijn vrije tijd onverdeeld kan aan besteden. Vraagt men mij of deze uitlating wel verband houdt met mijn onderwerp — dialektologie en folklore, — dan kan ik hierop bevestigend antwoorden, en er op wijzen dat juist de ervaring van de dialect-atlassen mij deze uitlating heeft ingegeven.

In afwachting dat de Vlaamse Volkskunde-atlas er komt, zal het dan misschien toch niet ongeschikt blijken dat aan de Oostvlaamse Volkskunde in het bijzonder wordt voortgewerkt, al is het dan voorlopig niet direct in het ruimere kader van deze atlas, maar slechts over enkele speciale punten, die ik bij het einde van deze lezing zal bespreken.

Vooraf zou ik dus uit de bestaande vakliteratuur een paar voorbeelden aanhalen waaruit de verbondenheid van dialektstudie en folklore duidelijk zal blijken. En dan kies ik eerst en vooral twee extremen: Een oud en wellicht vergeten tijdschrift-artikel uit « Mélusine », IV, 1888-89, van Nyrop (Kr.) en Gaidoz (H.) dat, blijkens zijn titel: *L'Étymologie populaire et le Folk-Lore* handelt over een vrij speciaal onderwerp — en dan als ander extreem een gans nieuw, algemeen inleidend en problemen stellend handboek van Prof. A. Bach uit Bonn: *Deutsche Mundartforschung, Ihre Wege, Ergebnisse und Aufgaben*, Heidelberg, Carl Winter, 1934.

Het artikel van Nyrop en Gaidoz wordt bedoeld als een bijdrage tot wat zij noemen « un recueil d'exemples riche et varié de telles croyances qui tirent leur origine seulement et uniquement d'une conformité de sons ».

Enkele voorbeelden uit het artikel zelf zullen dit duidelijk maken: Franse dichters uit de 15e eeuw noemen herhaaldelijk de *ancolie*, een bloem van de familie der ranonkels, als symbool van droefheid en van *melancolie* (G. Paris, *Chansons populaires du 15e s.*, pp. 121, 124), aldus zou ook de *populier* (*peuplier*) wegens zijn klank-overeenkomst met *peuple* de boom der vrijheid geworden zijn ten tijde van de Franse revolutie, en zou men in de middeleeuwse legenden van het legendarische land genaamd *Feminie* (eigenlijk *Philomenium*) gemaakt hebben *het land der amazonen*, waarin dus het « élément féminin » overwegend zou geweest zijn,

en ook « het land der grote armoede » wegens klankgelijkenis met *famine*.

In de hagiografie vinden de schrijvers talrijke en treffende vbb. van dezelfde aard: *Saint-Acaire* geneest het karakter van de kwade vrouwen (cf.: *Acaire*, *acariâtre*), *Sainte-Claire* of ook *Sainte-Lucie*, geneest oogziekten, « fait qu'on voit clair » dus, of geeft het licht dit in de naam *Lucie* wordt gezien. *Saint-Cloud* geneest de zweren, « les clous ». Gaidoz citeert verder o.m. een *Saint-Genou*, « qui guérit la goutte », en wijst ons op het geval van *Saint-Corneille*, die vaak wordt voorgesteld omringd met hoornvee, of met een toethoorn in zijn handen, blijkbaar wegens het element *corn* in zijn naam. En schr. voegt er zeer gevat aan toe: « Une corne à corner entre les mains d'un pape! Voilà où amène l'étymologie populaire, ou, en d'autres termes, le calembour. »

De auteurs van dit artikel vermoedden terecht dat sommige door hen gevonden of aangehaalde interpretaties van dien aard als eenvoudige fantasieën zouden kunnen bestempeld worden, maar zij voeren m.i. zeer sterke argumenten aan voor de juistheid van hun interpretaties, namelijk een soort dubbele tegenproef: *Primo*, zeggen zij, indien het werkelijk de klankovereenkomst is die tot een bepaald bijgeloof heeft geleid, dan kan dit bijgeloof slechts ontstaan zijn op het ogenblik dat in de taal- of dialectontwikkeling de namen voldoende gelijkenis gingen vertonen met het begrip dat er mee geassocieerd werd; zo werd bv. *Clodoaldus* tot *Cloud*, en pas op dat ogenblik begon men hem als genezer van zweren te beschouwen; eerst toen *Gunulpus Genou* was geworden, werd hij ook de helper van de knielijders. *Secundo*, sommige heiligen kregen slechts buiten hun land of hun streek bepaalde attributen, omdat de taal van hun eigen land of streek de woordvergelijking uitsloot. Aldus werd de Bretoensche heilige *Saint-Meen* slechts in het Frans en niet in het Bretoens aangeroepen voor een bepaalde ziekte aan de handen (le mal des mains), omdat de associatie *Meen - main* in het Bretoens niet bestond.

Het werk van prof. Bach, waarvoor ik thans nog even de aandacht vraag, is een prachtige inleiding tot de Duitse Dialekt-

studie, rijk gedocumenteerd, met een uitvoerige bibliografie bij elk hoofdstuk, en een aantal dialektkaartjes die ook voor de folkloristen zeer leerrijk zijn. Uitdrukkelijk zegt de schr. het ons op p. 112, waar hij wijst op de samenwerking tussen de Duitse Dialektgeografie en de Duitse Volkskunde-Atlas: « Es ist ausserordentlich dankenswert, dasz dieses einzigartige Unternehmen der deutschen Wortgeographie einen Platz vergönnt hat; aber es wird dadurch seinen eigenen Zielen gewisz ebenso nutzen wie den philologischen Interessen, weil Wörter und Sachen, Wort- und Sachgeographie nicht von einander getrennt werden können. Beide drängen überdies über die Grenzen der deutschen Sprachgemeinschaft hinaus und zur Verknüpfung mit Gebieten anderer, nicht nur germanischer Sprachen... »

In het bijzonder wil ik nog wijzen op het 4^e hoofdstuk van Bach's Handboek, getiteld: « Das volkskundliche Problem », waarin de nauwe samenhang tussen dialektologie en folklore uitvoerig wordt beschreven en bibliographisch toegelicht. Zowel de theorie van Naumann, naar dewelke het « gezonken cultuurgoed » en het « primitieve gemeenschapsgoed » object is van de folklore, als de theorie van Spamer die vooral de volksziel en de volksmentaliteit uit de folklore wil opdiepen, wordt door Bach op de dialekten toegepast; tenslotte toont de schrijver aan hoe, volgens de jongste linguïstische theorieën, ook de wereldvisie van een volk en van de onderscheiden groepen binnen eenzelfde volk tot uiting komt, zowel in de dialekten als in het folkloristische materiaal, en hoe omgekeerd de talen en dialekten de opkomende geslachten in deze wereldvisie en levensopvattingen laten opgroeien. Aan mijn bondige verwijzing naar het zo leerrijke boek van Prof. Bach — ook uiterst leerrijk voor Vlaamse folkloristen en dialektologen, heb ik slechts één overweging toe te voegen, die trouwens ook reeds in mijn vorig opstel geformuleerd werd: Niet alleen het eigene, het differentiërende, het karakteristieke waardoor één volk zich van een ander onderscheidt wordt door folklore en dialectstudie en taalstudie aan het licht gebracht, maar ook het *gemeenschappelijke* dat de verschillende volkeren en rassen in hun folklore en dialekten opbergen, naar de vorm geschakeerd, maar naar de

geest algemeen menselijk, ook dat komt uit de beoefening van deze vakken zo klaar als de dag te voorschijn; en is het waar dat deze wetenschappen bij uitnemendheid geschikt zijn om den studerende innig met zijn bloedeigen volk te verbinden, door meer kennen, begrijpen en liefhebben van zijn eigen karakter en levensbeschouwing, niet minder waar is het, dat folklore en dialectstudie even geschikt zijn om ons onder uiterlijk verschillende vormen de overeenkomsten, de algemeene verbondenheid van alle mensengroepen voortdurend beter te leren inzien.

Komen wij nu van deze twee voorbeelden uit de buitenlandse vakliteratuur terug tot ons eigen taal- en dialect- en folklorengebied, dan blijven mij nog enkele bronnen aan te wijzen die in onze Nederlandse dialectliteratuur ook folkloristisch van belang zijn, namelijk onze dialectwoordenboeken en onze dialectkaarten. Men vindt ze vermeld in de bibliografische werken en bijdragen over Nederlandse dialecten, en wel voornamelijk in de «*Handleiding bij het Noord- en Zuid-Nederlandsch Dialectonderzoek*» door Dr. L. Grootaers en Dr. G. G. Kloeke. ('s Gravenhage, Nijhoff 1926) en in de jaarlijkse bibliografische overzichten van Grootaers in de *Handelingen* van de Kon. Comm. v. Toponomie en Dialectologie, 1927 v.v. Ik haal slechts een paar voorbeelden aan: Lezen wij het artikel «aflezen» in de *Proeve van Bredasch Taaleigen* van Mr. J. H. Hœufft (Breda, F. P. Sterk, 1836): » Men hoort hier bij het domme boerenfolk veel van het aflezen » der koorts, dat is: van het verdrijven van dezelve door verban- » ning van den boezen geest. Daar deze en andere soorten van » exortatie, oudtijds in de bijgeloovige tijden, geschieden door het » lezen van zeker formulier, zoo is daarvan dit *aflezen* ontstaan, » alsmede het bekende *belezen*, betooveren, en daarvan over- » reden, overhalen. Gelijk men nog zegt: «weten te betooveren», » en te zien is bij Huydecoper. *Proeve*, blz. 465, en bij den Heer » Weiland op dat woord, die aldaar een stukje van Pluimer aan- » haalt, waarin dat woord voorkomt,... (ik sla thans bijna een » blad over)... Dat oudtijds, en nog niet lang geleden, ook bij » den doop de *exorcismus* plaats had, is bekend...

» Op sommige plaatsen van Zweden heeft ook nog het bij-

» geloof van het aflezen der koorts plaats. Zie *Reizen van Linnaeus*, 1 D. blz. 41, der Nederduitsche vertaling, alwaar men » het rijmpje vindt, door hetwelk men de koorts beweert te genezen ».

En geloof niet dat dergelijke artikels bij Hœufft zeldzaam zijn: zijn heele boek van 728 bladz. krioelt er van; lees maar onder A en B, artikels als Akefietje (schrikwoord voor kinderen, netelige zaak), Amelaken (met uitweiding over oud huwelijksrecht), Atsel (o.m. voor een havelooze pruik), Baduit (1/2 pint), Bak-keet, Bamis, Bede, Beë-weg, Begankenis, enz., en U zult er in zien dat dit oude dialektwoordenboek een ware folkloristische schatkamer is. Een prachtig modern Nederlands dialektwoordenboek is het Groningse van Ter Laan. Het bevat niet alleen ontelbare folkloristisch belangrijke artikels, maar bovendien een ongemene rijkdom van illustraties die als zovele folkloristische documenten kunnen beschouwd worden. Wij hebben nog geen geïllustreerd dialektwoordenboek in Vlaanderen. Wallonië heeft het zijne: het zeer mooie *Dictionnaire Liégeois* van Haust. Maar rijk aan folkloristische gegevens zijn onze Vlaamse *Idiotica* toch ook. Men kan ze op om 't even welke bladzijde openleggen om het te bewijzen. Aldus Schuermans' *Algemeen Vlaamsch Idioticon* bv. op blz. 576, met het artikel *schapraai*, en op blz. 577 het artikel *scharminkelen*; het artikel *gansrijden* viel mij onder ogen bij het eerste openslaan van Cornelissen en Vervliet's *Antwerpsch Idioticon*, en de *Loquela* van Gezelle viel open op het art. *krane - kraneke - krake*, met een aantal kinderrijmpjes op kraanvogels en kraaien, en allerhande folkloristische wetenswaardigheden over krakebezen, kroenekranen, krakebollinge, krakekoeken, enz. Teirlinck in zijn *Zuid-Oost-Vlaandersch Idioticon* heeft het op eenzelfde halve bladz. over den *Euvaard* (ooivaar) en naar hem genoemde uithangborden, en over *Euzie* en *Euziedrup* die dus de oude woningbouw aanbelangen. En in Joos' *Waasch Idioticon*, pp. 504-505, vinden wij eveneens op twee achtereenvolgende bladzijden *pakthem* en *pand*, twee termen uit twee verschillende volksspelen en *paleibalk*, onderdeel van het weefgetouw. De gemakkelijheid van deze vondsten is geen toe-

val: zij bewijst dat de dialektwoordenboeken systematisch door de folkloristen moeten geëxcerpeerd worden, en dat dialektstudie en folklore elkander aanvullen. Hetzelfde bewijs vindt U natuurlijk in de dialektteksten. Mij treft bv. altijd in de verzameling *Van de Schelde tot de Weichsel* van de gebroeders Leopold hoe zeer deze teksten het eigen karakter verraden van de verschillende dialektstreken: Het olijke Brugs, het zwanzende Brussels, het tere, melankolieke Zeeuws bv., worden in deze verzameling ongewild, maar daarom juist zo kenschetsend geïllustreerd.

Tenslotte moet ik U in de bestaande dialektliteratuur nog wijzen op het belang van dialektkaarten voor de folkloristen. Dialektkaarten immers geven ons in de eerste plaats de geografische verspreiding van verschillende woorden voor een zelfde begrip, van verschillende uitspraken voor eenzelfde spraakklank, van verschillende grammaticale vormen of andere syntactische middelen voor dezelfde taalfunctie. Elk woord, elk verschijnsel wordt afzonderlijk op kaart gebracht, en dan bekomt men een aantal grenzen van afzonderlijke verschijnselen. Deze grenzen kunnen dan onderling min of meer samenlopen of ver uiteenlopen. Voor zover wij uit de dialektgeografie van andere landen, en uit de bestaande dialektkaarten van ons eigen taalgebied zien kunnen, vormt het net van aldus verkregen lijnen echter wel bepaalde kerngebieden, waar dus geen of minder grenzen door heenlopen, onderling gescheiden door min of meer dichtgesloten grenzenbundsels. Behalve het taalkundig belang dat dergelijke constataties opleveren, kan men zich terecht afvragen of deze kern- en grensgebieden ook geen historische betekenis hebben, en meer dan eens kan men constateren — of vermoeden — dat dit inderdaad het geval is.

Hoeveel sterker zal men op dit gebied echter staan wanneer men de resultaten van het folkloristische geografische onderzoek zal kunnen vergelijken met die van de zuivere dialektgeografie, wanneer men, m.a.w., zal kunnen nagaan in hoever dialektische tegenstellingen langs bepaalde grenzen of grenszones gepaard gaan — of niet gepaard gaan — met grenzen van folkloristische

verschijnselen.

Collega Grootaers zal ongetwijfeld hiervan in zijn lezing dadelijk voorbeelden en bewijzen bij de vleet aanvoeren; wellicht zult U daaronder vinden de mooie kaarten van Pessler voor Noord-Duitschland, die van Bach voor het Rijnland en zeker ook enkele kaarten die door de Leuvense Dialekt-centrale zelf voor ons eigen taalgebied werden vervaardigd. Wij zullen ons hier beperken tot het aanhalen van een paar voorbeelden op Oost-Vlaamse bodem.

Voor geen enkele provincie van ons taalgebied, en wellicht voor geen enkele provincie van de wereld, beschikken wij totnogtoe over méér uitgegeven dialektgeografisch materiaal dan voor Oost-Vlaanderen. Gelieve mij te verontschuldigen indien ik hier over eigen werk moet spreken, en herinneren aan mijn dialektatlassen van Klein-Brabant (Antwerpen, De Sikkel) en Zuid-Oost-Vlaanderen — deze laatste in samenwerking met Dr. H. van Gassen. Daar komt nu, sedert enkele dagen bij: *De Dialect-Atlas van Noord-Oost-Vlaanderen en Zeeuwsch Vlaanderen*, eveneens te Antwerpen bij De Sikkel verschenen. Deze drie atlasen samen bevatten voor Oost-Vlaanderen, Zeeuws Vlaanderen en de onmiddellijk aanpalende gebieden 302 bewerkte plaatsen, steeds met een vragenlijst van 139, en later 141 nummers plus enkele andere vragen over de algemene taal- en dialekttoestanden, met inbegrip van enkele plaatsnamen voor ieder punt. Voegen wij daar aan toe ongeveer 190 door Vangassen in Brabant bewerkte plaatsen en ruim 100 door mijzelf en mijn medewerkers in de Zeeuwse eilanden, Frans-Vlaanderen en West-Vlaanderen, dan ziet U dat in het geheel reeds ongeveer 600 plaatsen werden bewerkt voor de Reeks Nederlandse dialektatlassen die onder mijn leiding werden uitgegeven.

Keren wij terug tot Oost-Vlaanderen, dan valt al dadelijk in het oog dat behalve de reeds aangehaalde algemeen-taalkundige quaesties, enkele bijzondere — maar niettemin uiterst gewichtige — problemen binnen deze beperkte Oost-Vlaamse ruimte oprijzen, en wellicht een oplossing nabij kunnen worden gebracht.

Er zou in de eerste plaats te spreken zijn over de dialekt-

grens tussen het West- en Oost-Vlaams. Over dit onderwerp werd reeds een prijsvraag gesteld door de Vlaamse Academie; een werk van Van den Heuvel en Brou werd bekroond, maar totnogtoe niet uitgegeven. Zoals Dr. Pée een paar maanden geleden in een Brugse lezing aantoonde, o.m. ook met materiaal dat in ons dialectseminarie werd verwerkt, hebben deze auteurs wel degelijk een belangrijke grenzenbundel tussen beide provincies gevonden, maar zijn er nog een aantal andere grenzen die meer oostelijk en westelijk verlopen. Een dergelijke, en misschien nog meer uiteenlopende grenzenbundel valt aan te wijzen tussen Oost-Vlaams en Brabants. Na het verschijnen van Vangassen's Brabantse Dialekt-atlas, volgend jaar, zullen wij hierover volledig ingelicht zijn.

Een ander probleem waarvoor het materiaal in onze atlassen voor het grijpen ligt is dat van de Zuid-Oost-Vlaams-Henegouwse taalgrens: Welke invloed is er van het naburige Picardische dialect uitgegaan op onze Vlaamse grensdialekten? In welke taalelementen komt die invloed te voorschijn, of het duidelijkst te voorschijn: syntaxis, flexie, woordenschat, klanken, en hoe worden eventueel ontleende elementen in onze grensdialekten verwerkt? Waar overschrijden zij onze grenzen? Hoe diep dringen zij door? Geschiedt de indringing geleidelijk over geheel een taalfront, of gebeurt zij spronggewijs naar de steden, en vandaar naar het platteland?

— Al deze vragen kan men ook stellen voor folkloristische verschijnselen aan weerszijden van de taalgrens. En men zal tot het besluit komen dat de taalgrens weliswaar een belangrijke factor uitmaakt van een cultuurgrens, maar dat deze cultuurgrens zelf veeleer een zeer brede zone uitmaakt. Een mooi, en totnogtoe maar al te zeldzaam voorbeeld van een folkloristische kaart verscheen enkele dagen geleden in de Rheinische Vierteljahrsblätter, V, 4, van de hand van Cl. Trefois: «Karte der Bauernhaustypen in Flandern», p. 265, bij zijn artikel: *Zur Entwicklungsgeschichte des flämischen Bauernhauses*. Deze kaart levert ons het duidelijke bewijs dat een gewichtig onderdeel van de folklore — de boerenwoningbouw — geografische gebieden vertoont waar de

taalgrens dwars door heen loopt. Voorbeelden van beïnvloeding van de Zuid-Oost-Vlaamse dialecten door het Frans zijn o.m. de Vlinderkaart met haar *pepel-* en *papejen-*vormen, en een aantal gevallen van gebrouwde R, tegenover tongpunt-r.

Een ander Oost-Vlaams vraagstuk dat evenzeer folkloristisch als dialektisch kan behandeld worden is, of de *staatsgrens* in het N. een zekere invloed uitoefent. Dat zulks wél het geval is, toont o.m. de *aardappel-*kaart van Grootaers (W.-Zeeuws-Vl. enkel *aardappel-*vormen; N.-W. van Oost-Vl.: menggebied van *aardappel-* en *patat-*vormen). Hetzelfde W.-Zeeuws-Vl. onderscheidt zich eveneens van het aanpalende Belgische N.-W. van Oost-Vl. door de namen van de *spin*; *koppespin* in W.-Z. Vl. tegenover *spinnekop* bezuiden de grens; wel dringt *koppespin* met een spie in N.-O.-Vl. binnen, maar dit gebeurt meer oostelijk, van aan Zelzate en Wachtebeke tot aan het Z.-W. van Gent; dezelfde tegenstelling blijkt in N.-O.-Vlaanderen ook uit andere kaarten; en ook in Antwerpen en Limburg is de staatsgrens meer dan eens dialektgrens-linie. Dit alles geldt echter geïsoleerde en niet zeer talrijke verschijnselen. In de grote meerderheid van de gevallen is het Zeeuws niet te scheiden van het Westvlaams, evenmin als Noord-Brabants en Hollands-Limburgs scherpe tegenstellingen zouden vertonen met onze provincies Antwerpen en Limburg.

Wij wachten dus op folkloristische kaarten om te zien of hetzelfde kan gezegd worden van de folkloristische verschijnselen. Het zou bv. wel belangwekkend zijn om, ter vergelijking met de Oost-Vlaamse toestanden, eens precies na te gaan waar in Zeeuws-Vlaanderen en in de Zeeuwse eilanden nog aan *boogschieten* wordt gedaan; voor een groot deel is deze sport in Zeeland uitgestorven; zij leeft er nog voornamelijk voort bij de Rooms-Katholieken. In Vlaanderen is het gebruik nog veel algemener, en bestaan nog talloze « Gilden » van boogschutters, zij het onder de hoede van St. Joris of onder die van St. Sebastiaan. Wanneer krijgen deze goede heiligen een preciese afbakening van hun gebied aan weerszijden van de staatsgrens?

Evenals de invloed van de staatsgrens, kan men in Oost-

Vlaanderen ook het verband tussen dialekt- en folklore-grenzen aan de ene kant, en historisch-politieke en kerkelijke grenzen aan de andere kant onderzoeken, bv. de invloed van de oude Vlaams-Brabantse grenzen of van de oude kasselrijen.

Een laatste belangwekkend probleem dat in Oost-Vlaanderen gesteld en gemakkelijk onderzocht kan worden is dat van de invloed van aardrijkskundige verschijnselen op dialektische en folkloristische grenzen: En hier denken wij bv. aan het verloop van deze grenzen tegenover Schelde, Leie en Dender. Worden deze waterlopen voortdurend door onze dialekt- en folkloregrenzen overschreden, of verlopen deze hier en daar *langs* de oevers? Het antwoord zal hier vermoedelijk luiden zoals voor de staatsgrens: sommige gedeelten van de loop van de Schelde in Oost-Vlaanderen lijken mij, althans wat de dialekten betreft, wel een scheidende invloed uit te oefenen; andere niet; in 't algemeen lopen de dialekt-linies eerder dwars over onze waterlopen of parallel ermee, maar op een afstand. Ook aan de natuurlijke scheiding tussen poldergrond en zandgrond in het Noorden, tussen vlak land en heuvel-land in het Zuiden kan worden gedacht om ze te vergelijken met de verspreiding van de volkstaal en volksgebruiken.

Samenvattend kan dus gezegd worden dat onze dialektologische en folkloristische grenzen eerst en vooral onderling te vergelijken zijn, en dat dan verder de invloed van diverse andere grensoorten op beide eerste dient onderzocht. Voor Oost-Vlaanderen zijn die andere grenzen: de taalgrens langs het Zuiden, de staatsgrens langs het Noorden, de natuurkundige en historische grenzen zowel binnen de provincie als aan haar periferie.

Daar dient nog bij te komen het onderzoek naar de invloed van de steden op het platteland. Immers, de steden hebben tegenover het platteland een dialekt dat sommige eigen kenmerken vertoont, maar zij hebben tevens ook haar uitstralingsgebieden over het omliggende platte land. En dit hebben niet de grote steden alleen maar ook de betrekkelijk kleine. Wat ik in het Album-Vercoullie onder de titel « Klein-Brabantsche Dialectgrenzen » reeds liet vermoeden, namelijk dat *Aalst* aldus een klein uitstralingscentrum op zichzelf was, heb ik sedertdien kunnen bewijzen

met de omstreken van Aalst ook langs het Z.-W. en het Oosten na te gaan.

Misschien heb ik nu sommige Oost-Vlaamse folkloristen reeds overtuigd van de noodzakelijkheid om, zoniet een uitvoerige Oost-Vlaamse folklore-atlas, dan toch enkele Oost-Vlaamse folkloristische kaarten te zien tot stand komen, die later zouden kunnen deel uitmaken van een algemeen-Vlaamse folklore-atlas, of althans ter oriëntering bij het voorbereiden van deze algemene atlas nuttig kunnen zijn.

Laat ik dan besluiten met een paar voorbeelden aan te halen van dergelijke kaartjes, waarvoor de materiaalverzameling al dadelijk zou kunnen beginnen. Ik zou, bij het kiezen van deze voorbeelden, liefst aansluiten bij de vragenlijst van mijn dialect-atlases, omdat deze lijsten nu toch reeds in een paar honderd Oost-Vlaamse gemeenten werden rondgevraagd en ter plaatse opgetekend, en omdat in die lijsten een aantal vragen en woorden voorkomen die direct aanleiding kunnen geven tot nader folkloristisch onderzoek.

Ik denk bv. aan enkele namen van maten en gewichten: *pinten* en *pintjes*, waarbij in de verkregen antwoorden herhaaldelijk de ouderwetse *kappers* (1/2 pinten) en de nieuwmodische *demi's* (« domiens! ») optreden; aan de *kilo* en de *liter* met hun varianten: *twee pond*, *een fles*, enz.; en aan de *oude landmaten*: een zeer verwarde zaak, omdat mijn gewone zegslieden er niet altijd de namen en de afmetingen meer van kenden, maar die voorzeker de moeite zouden lonen van een nieuw en grondig onderzoek.

Verder komen in mijn dialektlijsten een paar belangwekkende voorwerpsnamen voor als de *kan* (*kruik*, *stoop*) en de *korf* (*paander*, *mandeke*, etc.), en de *aarden pot*, waarbij de verschillende modellen van inmaakpotten en melktelen ter sprake komen: o.m. de hoge bruine glanzende boter- en boonpotten en de grijze, lager en breder, met blauwe bloemen versierd. In een aantal plaatsen van het Waasland heten deze beide soorten of een van beide soorten: *Keulse potten*. Zou een kaart van de plaatsen waar deze naam bekend is niet een merkwaardig document zijn om de verspreiding aan te wijzen van dit Keulse handelsproduct, dat aldus

de naam van zijn herkomst heeft bewaard? Van al deze voorwerpen zouden grootte en model, met schetsjes erbij, moeten gevraagd worden.

Vraag nr. 74 van mijn dialectlijsten brengt ons met het woord *schafttijd* op het folkloristisch zo interessante terrein van de werkdagverdeling; vraag nr. 24, met *pet*, *muts*, *klak* op dat van de hoofddeksels, waarbij ook nu reeds in mijn materiaal interessante verschillen werden opgegeven tussen de namen van vrouwenkapsels (de ouderwetse *muts*), die van de jongensdrachten (*muts* of *pet* of *klak*) waarbij ook de moderne *alpin* opdaagt, en tenslotte die van de Zeeuwse boertjes, zijnde het ouderwetse zwarte petje met een korte klep, dat op een paar plaatsen *eentientje*, dus de naam van de oude prijs: een gulden tien, wordt genoemd.

Ook de namen van het *bed* (*ledikant*, *bedstee*, enz.) en het door mekaar lopen van de betekenisinhoud van deze namen zijn belangwekkend: *bed* betekent op de ene plaats het ganse meubel met zijn inhoud; elders alleen matras, peluw, kussens en dekens.

Er zijn nog andere vragen naar namen van voorwerpen die de folklorist interesseren, en waar best tekeningen zouden bij gevraagd worden: de verdwijnende *bezem* en de *borstel* en de *ragebol*; de *kruiwagen*, waarvan zovele verschillende namen en modellen bestaan; namen van planten en dieren als bv. de *paddestoel*, de *vlinder*, de *spin* en de *kikvors*; namen van spelen en vermaken: *kegels*, *trommel*, *kaarten*, *kaatsen* en *boogschieten*; namen van kerkelijke en wereldlijke feesten en ceremoniën als: de *kruisdagen*, de *vroegmis*, de *hoogmis*, het *lof* en de *vespers*, de *kermis*; namen van populaire personen: de *brievenbesteller*, waarvoor een strijd aan de gang is tusschen de Franse *facteur* en de oud-Vlaamse *bode*.

En tenslotte komen ook in ons atlas-materiaal voor: een reeks vragen waarvan de antwoorden een directe weerspiegeling zijn van de volksgeest: *Vergelijkingen* bv., als in de 27e vraag van de lijst: « *Die man heeft een leven als een grote heer, als een koning, als een baron, als een oude katte, als een jonge katte*; of: *onze metselaar is zoo vet als... slijk of moor, als een das, een otter, een stier, een zwijn of een zwijntje of een varken*. Die volksgeest die,

ditmaal meer visueel, te voorschijn komt in de uitdrukking (vraag 131): *Zij hebben hem blauw en grauw geslagen* en haar varianten: *zwart en blauw, groen en geel, paars en geel, enz.* Die volksgeest die zich uit in talrijke bijnamen, spotnamen en spotrijmpjes die de bewoners geven aan die van de naburige dorpen en steden; er staan er een hele bloemlezing in de dialect-atlassen, niet uit oude en nieuwe boeken bijeenverzameld, maar van de mond van de zegslieden opgetekend. Het zou een lezing op zichzelf waard zijn om te horen hoe zij elkander toeroepen en bespotten over wat zij eten en drinken, over hun plompe manieren of hun hovaardij, hun gebrek aan moed of hun verwaandheid, hun armoede, hun kerktoren, hun taal of hun uitspraak... Mengsel van vrolijk realisme of fijne humor, guitigheid en grofheid, dat ook te voorschijn komt in de volksnamen van de wijken en hun bewoners. In één van onze Vlaamse gemeenten is er bv. een wijk, « de heide », waarvan de naam reeds getuigt van slechte grond en armoede; waarvan de bewoners dan ook niet zeer dikwijls naar den kapper gaan en door die van het centrum geportretteerd worden met de naam: « langharige ».

Ziedaar dus, geachte toehoorders, een aantal folkloristische gevalletjes die in de « Reeks Nederlandsche Dialect-atlassen » voor het grijpen liggen, en die gedeeltelijk reeds op kaarten werden gebracht.

Wat ik, als besluit van deze reeds te lange mededeling aan de Bond van Oost-Vlaamse folkloristen ter overweging geef is, dat zij goed zouden doen met een bevoegd Comité te benoemen, dat een reeks vragenlijstjes zou opstellen die aansluiten bij de zoëven opgesomde folkloristische elementen die in mijn atlassen voorkomen. Deze vragenlijstjes, bv. één in elk nr. van *Oostvlaamse Zanten*, zouden zó moeten uitgewerkt worden, dat over elk onderzocht punt zo volledig en nauwkeurig mogelijke antwoorden, eventueel met tekeningen geïllustreerd, binnenkomen.

Een van die lijstjes zou, om te beginnen, kunnen gewijd worden aan een of ander volksspel, bv. het kaartspel. Welke kaartspelen zijn in de onderzochte gemeente nog in gebruik? Hoe heten de verschillende kaarten of kaartgroepen, bv. een derde, een « ma-

riage », een aas met zoveel of zoveel troeven? Naar welke speciale reglements-bepaling worden de onderscheiden spelen gespeeld? Wat spelen bij voorkeur de oude lieden, de jongeren, de kinderen? Zijn er spelen die enkel door de betere stand worden gespeeld, of door vreemde inwijkelingen? Welke termen worden gebruikt voor de verschillende handelingen bij het kaartspel, als delen, afnemen, kopen, opbieden, volgen of niet volgen, « slepen », enz.?

Dan zou dit materiaal, ter plaatse waar het kan, per briefwisseling waar het moet, in iedere gemeente van Oost-Vlaanderen moeten ingezameld, geclassificeerd, op kaarten gebracht en geïnterpreteerd worden. En op dezelfde wijze zou men kaarten bekomen voor de verspreiding van de benamingen en de bijzonderheden van andere volksspelen, als bv. handboogspel, kaatsbalspel, bolspel. En zooals de spelen bewerkt worden, kunnen natuurlijk ook al de andere gebieden die ik terloops besproken heb, op hunne beurt worden aangevat. Met een goed opgesteld plan, met een doelmatige leiding en verdeling van het werk, zou men op deze wijze, binnen afzienbare tijd, een begin van een folklore-atlas van Oost-Vlaanderen kunnen bekomen die, ik herhaal het, de Vlaamse Volkskunde-atlas niet in de weg zou lopen, maar die als een soort experiment voor de grotere onderneming kan worden opgevat. Het grote voordeel van deze werkwijze zou zijn dat het ingewonnen materiaal onmiddellijk zou aansluiten bij een bestaande, gepubliceerde dialect-atlas, onmiddellijk zou kunnen vergeleken worden met de enkele honderden dialectkaarten die er voor Oost-Vlaanderen reeds zijn, en een eerste verwezenlijking zou zijn van datgene waar én folklore én dialectstudie reeds zolang op wachten: de coördinatie, de wederzijdse aanvulling van hun geografische onderzoekingen.

De uitkomsten van het Sagenonderzoek.

De sagen en de sprookjes behoren tot de oudste onderwerpen van het folkloristisch onderzoek. Kort na de uitgave van hun beroemde sprookjesverzameling: de « Kinder- und Hausmärchen » van 1812 (het 1° deel in 1812, het 2° in 1815, het 3° in 1822), gaven de gebroeders Grimm in 1816 hun « Deutsche Sagen » uit. Het is bijzonder leerrijk de lotgevallen na te gaan van beide verzamelingen. De sprookjesverzameling wordt talloze malen herdrukt, opnieuw uitgegeven, vertaald in schier alle talen van de wereld, de sagenverzameling kent sedert 1816 nauwelijks drie of vier uitgaven. De 3° uitgave der « Deutsche Sagen » werd bezorgd door Hermann Grimm in 1891.

Friedrich Ranke (« Sage und Märchen », Strassbourg, 1910), die de eerste op dit verschil van onthaal bij het publiek opmerkzaam maakte, meent de oorzaak van deze vertraagde bijval te hebben ontdekt in de vorm zelf van de verzameling: de orde, of zo ge wilt de wanorde, waarin de sagen werden gedrukt. Inderdaad, bij de sprookjes schaadt de bonte mengeling van de verhalen niet, ze vormen immers steeds afgeronde verhalen op zichzelf; bij de sagen integendeel werkt de vrijwel ordeloze opeenvolging van verhalen, gewoonlijk vrij korte, van reuzen en dwergen, van allerlei geesten, van den duivel, dan weer van spoken, van tovenaars, van « ruchlosen und unheimlichen Menschen », zoals de Wilde Jager, van schatten, om dan een aantal zeer verschillende sagen te verbinden met historische personen van af de Volksverhuizing tot aan den tijd der Hohenstaufen, vermoeiend. De intrige van het sprookje ontbreekt immers om de aandacht van den doorsnee-lezer of van de kinderen, grote en kleine, blijvend te boeien en dienvolgens slaat hij na de lezing van 2 of 3 sagen ontgoocheld het boek weer toe. De sagen eisen om als de sprookjes te worden gelezen een veel straffer verband. Friedrich Ranke en na hem, O. Brinkmann (« Das Erzählen in einer Dorfgemeinschaft », Münster, 1933), hebben zeer juist opgemerkt, dat,

bij het vertellen rondom het haardvuur 's winters, de sagen een thema behoeven, dat door verschillende vertellers moet worden uitgeput alvorens een nieuw thema kan worden aangesneden. « Da kommt » schrijft Ranke (in « Sage und Märchen ») « in der Spinnstube oder am Lagerfeuer der Hütbuben, die Rede etwa auf die Hexen, und nun bringt einer nach dem andern vor, was er von Hexen gehört oder gar selbst erlebt hat; ist das Thema erschöpft, so folgen etwa Erzählungen von wiederkehrenden Toten usw. »

Uit deze psychologische waarneming volgt dat de samenstelling van een sagenverzameling anders dient opgevat te worden dan deze van een sprookjesverzameling. Bij sprookjes is een zekere willekeur toegelaten, bij sagen niet.

De sagen als de verschillende bijenzwermen om hun onderscheiden koninginnen moeten zich schikken om verschillende thema's, die zelf in een bepaalde volgorde, bv. een cultuur-historische, als zoveel hoofdstukken van de sagenontwikkeling, op elkaar kunnen volgen.

De Grimm's hadden dit eerste wel begrepen, waar ze de door hen verzamelde sagen in rubrieken indeelden, maar, beïnvloed door hun Arisch-mythologische theorie, werden de thema's door elkaar gehaald ten einde een min of meer bevredigend antwoord te verstrekken aan het Sagenprobleem, nl. zijn de bij het volk in omloop zijnde sagen in staat de leemten in onze kennis van de mythologische of godsdienstige opvattingen van de Germanen aan te vullen?

Een deel der sagen scheen hen van mythologische aard en dus prae-historisch, een ander deel historisch, gebonden aan historische tijden en persoonlijkheden. Hunne bevindingen legden zij neer in het meesterlijke werk van Jacob Grimm's « Deutsche Mythologie » van 1835.

Zooals men weet pasten ze ook voor de sprookjes deze theorie toe in hun bundel « Anmerkungen » (eerst verschenen als toevoegsel bij het 3^e deel, verschenen in 1822), op de « Haus und Kindermärchen », die in 1856, aanzienlijk aangevuld, afzonderlijk verscheen en als het uitgangspunt mag beschouwd worden van een

zich inmiddels sterk ontwikkelde nieuwe tak van de folkloristische wetenschap: de Sprookjeskunde. Een monument der sprookjeskunde is het vijfdelig werk van J. Bolte en G. Polivka: « Anmerkungen zu Grimm's Haus- und Kindermärchen » (1913-1932).

De studie der sagen heeft het niet tot een afzonderlijke Sagenkunde gebracht, alhoewel er tekenen zijn waar te nemen, vooral in Duitsland, dat stilaan een afzonderlijke Sagenkunde zich van de bloeiende Sprookjeskunde gaat aftekenen.

Dit is slechts mogelijk geworden door een delicate heelkundige bewerking, waardoor de Siameese twelingen: Sage en Sprookje principieel van elkander werden gescheiden.

Wat is immers het geval? Het sprookje heeft steeds de sage op sleeptouw genomen als een eenigszins minderwaardig zusje.

Sedert de Grimm's weegt er op de sage een weliswaar niet uitdrukkelijk uitgesproken odium, maar dan toch een zekere minderwaardigheid, die verband houdt met de beperkter bewegingsvrijheid van de Sage in vergelijking met het fijnzinniger en kunstiger sprookje.

Tot het eigen wezen van de Sage is men slechts laat doorgedrongen, feitelijk eerst met de baanbrekende studie van Friedrich Ranke (« Sage und Märchen ») in 1910.

Luisteren we maar even naar de karakterisering van sprookje en sage door de Grimm's in de Inleiding van hun « Deutsche Sagen » van 1816: « Das Märchen ist *poetischer*, die Sage *historischer*; jenes stehet beinahe nur in sich selber fest, in seiner angeborenen Blüte und Vollendung; die Sage von einer geringeren Mannigfaltigkeit der Farbe hat noch das Besondere, dasz sie an etwas Bekannten und Bewusstem hafte, an einem Ort oder einem durch die Geschichte gesicherten Namen. Aus dieser ihrer Gebundenheit folgt, dasz sie nicht gleich dem Märchen überall zu Hause sein könne, sondern irgend eine Bedingung voraussetze, ohne welche sie bald gar nicht da, bald nur unvollkommener vorhanden sein würde. » En verder nog: « Die Kinder glauben an die Wirklichkeit der Märchen, aber auch das Volk hat noch nicht ganz aufgehört, an seine Sagen zu glauben, und sein Verstand fordert nicht viel darin; sie werden ihm aus den angegebenen Un-

terlagen (nämlich des Ortes und der historischen Person) genug bewiesen; d. h. das unleugbar nahe und sichtliche Dasein der letzteren overwiegt noch den Zweifel über das damit verknüpfte Wunder.»

Bijna honderd jaar later zal Karl Wehrhan in zijn bekend handboek over de Sage (« Handbücher der Volkskunde, Die Sage », 1908), nog ongeveer herhalen wat de Grimm's schreven: « Mit dem Märchen hat die Sage viel Aehnlichkeit, beide greifen in unendlichen Mischungen und Wendungen ineinander, aber die Sage ist mehr lokaler, das Märchen allgemeiner Natur, erstere ist historischer, letzteres poetischer. Daraus folgt, dasz die Sage gebundener ist, das Märchen dagegen freier, in sich selbst ohne äussere Fessel gefestigt.»

Onze Vlaamse verzamelaars van sagen, en ik denk hier in de eerste plaats aan onze beste sagenverzameling: het « Brabantsch Sagenboek » (3 dln, Gent, Siffer, 1909, uitgave van de Koninkl. Vlaamsche Academie) van Alfons de Cock en Isidoor Teirlinck, zullen wanneer ze over de sage theoretiseren eveneens aan de Grimmse traditie getrouw blijven. In hun inleiding tot het « Brabantsch Sagenboek » zullen Alfons de Cock en Isidoor Teirlinck verklaren dat de sage, evenals het sprookje, behoort tot de *eigenlijke* volksliteratuur. Eigenlijke volksliteratuur betekent literatuur die van mond tot mond wordt overgeleverd. Ze onderscheiden sage en mythe. Om de sage van het sprookje af te bakenen bepalen ze haar als een volksoverlevering, die verbonden is met een plaats, een persoon, speciale gebruiken, met een bepaalden tijd. De mythe is voor hen een volksverhaal, dat in betrekking staat met de godsdienst en de wereldbeschouwing van het volk. Bij de heidenen zijn dat Godensagen, bij de christenen Legendes.

Friedrich Ranke heeft in 1910 (op. cit.) door het aanhalen en ontleden van een aantal typische voorbeelden bewezen dat de verschillen, die men, ter onderscheiding van sage en sprookje, aanvoerde slechts *formale* verschillen waren en geenszins het wezen of de kern betroffen. Het wezen van het sprookje is dat het een vertelling of verhaal is en als zodanig door het volk als een kunstproduct wordt aangevoeld. De sage integendeel is een me-

dedeling of bericht. Ze behoort minder tot de volksliteratuur dan tot de volkswetenschap. Voor het volk zijn de sagen deels geschiedenis, deels bewijzen van een godsdienstig geloof of van een bijgeloof (mythe). Friedrich Ranke (op. cit.) heeft dat kort en bondig uitgedrukt: « Die Sagen gehören zu der naiven unkritischen Wissenschaft des Volkes » of met betrekking tot de sprookjes: « Was wir Sagen nennen, sind Erzählungen, die allen Ernstes geglaubt werden wollen; die Märchen wollen unterhalten und auf angenehme Weise die Zeit vertreiben. » In de « Anmerkungen » van het 4^e deel van het « Deutsches Sagenbuch »: « Die deutschen Volkssagen » (1924), een voortreffelijke uitgave van Friedrich von der Leyen in samenwerking met Friedrich Ranke en K. Wehrhan, heeft Ranke een nieuwe poging tot bepaling gegeven: « Volkssagen sind volkläufige Erzählungen, deren objektiv unwahrer Inhalt in der Form des schlichten Berichtes als tatsächlich geschenees Ereignis überliefert wird. » Voorzichtigheidshalve doet Ranke opmerken dat deze definitie alleen geldt voor het door hem bestudeerde Duits materiaal, men versta de Germaanse en ook de Europeese sagen, niet voor de Indische volksliteratuur.

Van groter betekenis nog dan het psychologisch innerlijk bepalen van de Sage, is het indelingsbeginsel van de sagenstof geweest, zoals Ranke, die in een merkwaardige studie heeft aannemelijk gemaakt, nl. in « Sage und Erlebnis » (Göttingen, 1912).

Ook hier is hij uitgegaan van de sagen zelf en meer bepaald van de zogenaamde « Luftfahrt »-sagen, d.i. de sagen waar er spraak is van mensen, die door den « Wilden jager » worden opgenomen en door de lucht medegevoerd om na uren, soms na dagen, te worden nedergezet in een voor de slachtoffers volkomen onbekende landstreek. Deze luchtvaart-sagen vertoonen een treffende overeenkomst met de clinische gevallen van de reis- of zwerfmanie van sommige epileptici. Dit verschijnsel heb ik uitvoeriger behandeld en toegelicht in een lezing voor het VIe Internationaal Congres voor Godsdienstgeschiedenis (Brussel, 16-20 Sept. 1935): « A propos du rôle créateur de l'angoisse mythique dans les contes et légendes ». (Deze lezing zal eerstsdags verschij-

nen in « Folklore Brabançon »).

Deze vaststelling bracht Ranke ertoe de rol van de « Erlebnis » in de sagen aan een nieuw onderzoek te onderwerpen. Een nieuw onderzoek, omdat hij onder de vroegere sagenvorsers voorgangers heeft gehad, profeten, die niet gevolgd werden, o.a. Ludwig Laistner, die met een paar « belevingen » : de nevelvorming en de borstbeklemming alle geesten- of sprokensagen (« Nebel-sagen », 1879), maren- of « Alp »-sagen (« Das Rätsel der Sphinx » 1899) wilde verklaren.

Ranke kwam ertoe het sagen-materiaal niet langer naar de inhoud, zoals men vóór hem deed, bv. ook bij ons Alfons de Cock en Isidoor Teirlinck in « Brabantsch Sagenboek » in te delen, maar naar de « Erlebnisse » of belevingen.

Hij onderscheidt aldus een 1^e groep : de sagen waar aan « belevingen van het oog » ten grondslag liggen : neveldampen, wervelwinden, lichtspelingen, enz. ; een 2^e groep : de sagen waarin « belevingen van het oor » een rol vervullen : geruisen van het water, weergalm, kraakgeluiden van stenen en hout, enz. ; een 3^e groep : de sagen waarbij organische verrichtingen van den innerlijken mens de oorzaak zijn van het scheppen van demonische gestalten, bv. bij borst- of hartbeklemming het optreden van drukgeesten : maren en vampyren, bij koortsaanvallen het ontstaan van hallucinaties : lichtverschijnselen en stemgeluiden, bij epilepsie in verschillende graden het gevoel van ruimtelijke en tijdelijke lichamelijke afwezigheid, enz.

Het spreekt van zelf dat de belevingen niet alle sagen vermogen op te helderen. Ranke geeft toe dat er naast de belevings-sagen plaats is voor een afdeling zogenaamde « Verklaringssagen » of « ethiologische sagen », de sagen die een antwoord geven op een « waarom » ?

Met de verklaringssagen bedoelt hij die sagen die vroeger gerangschikt werden onder de twee rubrieken, enerzijds : Mythen of misschien beter godsdienstige sagen en legenden, anderzijds : historische sagen in verband gebracht met historische personen, plaatsen en gebruiken (voor dit laatste bv. de gerechtssagen, waar er spraak is van een of andere eed). Ten slotte moet opgemerkt

worden dat tal van historische sagen weliswaar berusten op een « voorval », een « Ereignis », maar hun karakter van sagen ontleenen aan een verbinding met een of ander motief, soms oer-oud, van de volksverbeelding. Dit is bv. het geval voor de historische sagen, waarin er spraak is van het verstoppjen van geld of juwelen, die slechts door bepaalde handelingen en op een bepaalde tijd door een gelukkigen vinder kunnen « bevrijd » worden. Men zou zich thans kunnen afvragen of door een nauwkeuriger begripsbepaling van de sage en door een logischer indeling van de sagen naar hun ontstaan : verklaring, voorval of beleving, de uitkomsten van de hedendaagse sagenkunde aan het Sagenprobleem één in een afzienbare toekomst definitieve oplossing kunnen schenken ?

Immers, het doel dat de vroegere « Mythologen », en in de eerste plaats, de Grimm's, voorzweefde, nl. door het verzamelen van de oer-oud gewaande sagen (en sprookjes), door de nauwkeurige studie ervan, tot een heropbouw van de mythologie van Germanen en Indo-germanen te geraken, is onbereikbaar gebleken.

Het doel zelf van de Sagenkunde moest dus herzien worden.

Niet langer kan zij als loutere hulpwetenschap van de mythologie of zelfs van de godsdienstgeschiedenis versleten worden, zij neemt een zelfstandige plaats onder de folkloristische vakken in.

In een nieuwe studie : « Grundfragen der Volkssagenforschung », verschenen in « Deutschkundliche Arbeiten », Fr. Ranke, Volkssagenforschung, Breslau, 1935), waarvan ik de lezing aan alle folkloristen ten zeerste aanbeveel, heeft Friedrich Ranke dat beproefd.

Het doel van de « Volkssagenforschung » is de vormende principes te bestuderen van de onbewust scheppende fantasie, in andere woorden : de eenvoudigste stijlwetten van alle vertelkunst te achterhalen. Reeds aldus in « Sage und Erlebnis » (1912) geformuleerd.

De vergelijking van Sage en Sprookje heeft klaar doen uitschijnen dat de sage een eenvoudiger, primitiever vorm is van vertelling dan het sprookje.

Een eerste vereiste voor de verzamelaars van sagen, en de

steeds talrijker sagenverzamelingen bewijzen dat er op dat gebied van de folklore grote bedrijvigheid heerst, is op de vorm van de sagen te letten.

Aan de vorm mogen geen willekeurige veranderingen toegebracht worden: niet alleen hoeven de dialectische woorden, uitdrukkingen en wendingen te worden genoteerd, maar ook aan de volgorde der feiten, aan de compositie van de vertelling, mag niet worden getornd.

In de inleiding tot zijn *Volkssagen der Westeifel* » (Deutsches Volkstum am Rhein, Veröffentlichung des Instituts für geschichtliche Landeskunde der Rheinlande an der Universität Bonn, Röhrscheid, 1935) heeft M. Zender als toepassing van de nieuwe opvatting van de « Volkssagenforschung » enige methodologische wenken voor sagenverzamelaars opgesteld, die hier wel het mededelen waard zijn :

1) De verzamelaar heeft vooral te letten op de *levende* sageschat ;

2) om ontgoochelingen te vermijden zal hij den onderwijzer opzoeken en bij hem navraag doen naar de in zijn dorp bekende *goede* vertellers ;

3) hij zal den goeden verteller (of goede vertelster) vragen of hij (zij) nog geschiedenissen kent zoals men ze in de winter 's avonds vertelt wanneer men bij elkander zit, bv. van heksen en spoken ;

4) men zal eerst den verteller laten vertellen en wanneer hij geen vertellingen meer weet, vragen stellen, maar zeer algemene en zodanig dat de vragen op geen rechtstreekse vragen lijken ;

5) voor de te stellen vragen zal men een lijstje *kernwoorden* (Stichwörter) bij de hand hebben ; men zal bv. vragen : wordt er hier ook iets verteld over tempeliers, ridders, geuzen, Hollanders, kroatten, pandoeren, Fransen (sans-culotten), kozakken, Duitsers, oude kastelen, verdwenen dorpen, kerken, kloosters, kapellen, kruisen, klokken, schatten, duivels, vrijmetselaars, spoken, kabouters, reuzen, wilde jacht, varende vrouw, dwaallichten, spookdieren, heksen, behekste of betooverde koeien, weerwolven, maren, kwelgeesten, terugkerende dooden, voortekens, zonderlinge gees-

telijken, zwarte kunst, aflezers, legenden, wonderen, zondagsontheiliging, grappen, sprookjes, kindervertellingsen, enz. ;

6) men zal geen navraag doen naar bijzonderheden van een bepaalde sage, want het doel is de nog levende sagenschat zo objectief mogelijk op te tekenen en den verteller niet te beïnvloeden ;

7) indien mogelijk de sage optekenen in tegenwoordigheid van den verteller en liefst met een gehoor van familieleden of kennissen ;

8) de verzamelaar moet bij het opnemen der sagen bedenken, dat het niet in de eerste plaats gaat om het dialect, waarin verteld wordt, op de klanken dus, maar op de uitdrukkingswijze. ↓

Deze practische wenken van Dr. Zender tonen in hun wel-sprekende beknoptheid aan wat er aan veel sagenverzamelingsen ontbreekt om aan het nieuwe doel der Sagenkunde te beantwoorden.

Het parool moet zijn : 1° nieuwe verzamelingen van sagen aanleggen met inachtneming van de hoger vermelde wenken ; 2° de vroegere verzamelingen aan een systematisch critisch onderzoek onderwerpen, het bruikbare van het onbruikbare scheiden.

Dan eerst zal het mogelijk zijn voor de Vlaamse en Nederlandse sagenschat onderzoekingen te ontwerpen, zoals men die in Scandinavië en Duitsland begonnen is (Axel Olrik, Von der Leyen, Ranke, Brinkmann, Zender) :

1° naar de vormwetten en veranderingstendenzen van de primitieve vertelling, een vertellinggenre, dat schijnbaar aan alle bewuste vormschoonheid verzaakt, slechts een mededeling, een inhoud, wil zijn, maar evenwel aan een bepaalde innerlijke vorming van deze inhoud niet ontsnapt, steeds het aanschouwelijke, concrete boven het abstracte verkiest, reeds onverwachte stijlmiddelen : herhaling, contrast, voorbeeld en tegenvoorbeeld, enz. aanwendt, kortom het uitgangspunt vormt van de « Poëtië » der hogere letterkundige genres ;

2° naar de ouderdom van onze volksagen, een vraagstuk, dat voor historici en meer in 't bijzonder voor literair-historici en godsdienst-historici van het grootste belang is, omdat het ant-

woord waarschijnlijk op cultuurgebied en geestelijke voorstellingswereld moet gezocht worden, bv. in het onderscheid van Germaans-heidense en Christelijke sagen (cf. « Vorchristliches und Christliches in den deutschen Volkssagen », 1928). In een hoger vermelde studie: « A propos du rôle créateur de l'angoisse mythique dans les contes et légendes » beproefde ik een voorlopige classificatie der in de sagen voorkomende fantastische wezens, zo hield ik de « mare » voor een vóór-christelijk, het « dwaallicht »
/o integendeel ~~vo~~ een meer specifiek christelijk fantasma;

3° naar het nationaal karakter van de in onze gewesten opgetekende volkssagen. Al te voorbarige conclusies over nationale eigenaardigheden, waaraan de Romantiek ons gewoon heeft gemaakt, moeten hier achterwege blijven. Slechts op volkomen sterk en betrouwbaar materiaal mogen we onze nationale toren opbouwen. Wellicht vertonen onze gothische kathedraal- en belforttorens een eigen nationaal karakter, maar er is ook Gothische bouwkunst, en van de prachtigste, buiten onze nationale grenzen. Om het eigene van het vreemde te onderscheiden, zullen we vergelijkend moeten te werk gaan, niet met een geest van afbrekerij, van chauvinisme, maar met een geest van verzoening, van overbrugging der historische contrasten.

Vergeeten we niet, folkloristen, dat ons « materiaal » in laatste instantie de *levende* mens is, de volksman, en dat de volksman, de primitieve mens, onder de meest verscheiden levensomstandigheden en voorwaarden, onder getemperde, kille of zengende hemelen en luchten, een zeer gelijkende mentaliteit openbaart.

De verschillende uitingen, de eigenaardige vormen ervan te bestuderen is de taak van den folklorist. Ik hoop erin geslaagd te zijn u te hebben aangetoond dat ook de sagen een welkom materiaal tot die studie aanbieden.

„ Een salighe Leeringe „

Omne trinum perfectum. De tweede lustrumviering der Oostvlaamsche folkloristen bracht me 'n drievoudig vereerende uitnodiging: het inrichtend comité verzocht me om 'n voordracht, 'n heildronk en 'n bijdrage voor het feestnummer der *Oostvlaamsche Zanten*. Zonder veel moeite kon ik me van punt een en twee kwijten: *ex abundantia cordis os loquitur*. Als bijdrage kon ik echter mijn voordracht — hier in 't kort vermeld — niet aanbieden, wijl ze voor 'n diklijviger en overvloedig geïllustreerd tijdschrift was bestemd. Ik besloot dan maar, bij gebrek aan tijd om een verhandeling op touw te zetten, enkele van mijn folkloristische aantekeningen, in de lijn van de welgelukte feestelijkheden, tot bijdrage te bundelen. Deze verschijnt hier onder den titel waarmee mijn eerste uittreksel in de 15e eeuw werd gedrukt en die ook op het geheel *plus minus* toepasselijk is: ik volg dus hier het procédé, door novellenschrijvers dikwijls aangewend, en onlangs nog op 'n folkloristisch parelsnoer in boekvorm toegepast, hier terloops vermeld en geprezen, namelijk *Een goede Buur*, van een goeden Noorderbuur, 'n ervaren godgeleerde en folklorist, die ons vroeger een rijk gedocumenteerde, hier te lande haast onbekende dissertatie schonk over zondagviering, en op de Vlaamsche folkloristen-dag te Leuven, onder 't Paaschverlof 1934, zijn talrijke toehoorders met 'n flinke voordracht verraste, waarvan we 'n blijvend dankbaar aandenken bewaren (1). Wij, Vlamingen, hebben nog meer dan de ons toegeschreven « reconnaissance du ventre ».

In de alom bekende werken van Holtrop en van Olthoff, alsook in de Nederlandsche of Fransche inleiding bij mijne uitgave van het Brugsche *Livre des Mestiers*, daarna ook in een afzonderlijk artikel, zal men ettelijke inlichtingen vinden over den Ant-

(1) Cf. P. W. J. VAN DEN BERG, *De viering van den Zondag en de feestdagen in Nederland vóór de Hervorming*. Amersfoort, 1914. — Dezelfde, *Een goede Buur en andere opstellen over Nederlandsche Volkskunde*. Neerbosch, 1935. Die « andere » zijn, o.m.: eerste kerkgang der kraamvrouw; begrafenis; dopsgericht, meenedceremoniën, doodbidden; zoorholt; wij strooien de bruid; Kerstmis in het volksgeloof, enz.

werpschen drukker Roland Van den Dorpe, omtrent 1500 overleden (2). Toen hij de prachtige uitgave drukte van *Die alder excellentste Cronijke van Brabant*, woonde hij « in die Huyvetters strate, bi Onser Vrouwen broeders ». Zijn drukkersmerk staat afgebeeld bij Holtrop (plaat 72), alsook het *explicit* van zijn typographisch en xylographisch meesterwerk. Hierin komen de wijze vermaningen voor, onder bovenstaanden titel aan den weetgierigen lezer medegedeeld. Daar de exemplaren van *Die alder excellentste Cronijke* uiterst zeldzaam zijn en aan alle folkloristen onbekend, meen ik, schijnt het de moeite waard, dit zesregelig stukje hier mede te deelen.

Een salighe leeringe.

Vijf uren suldij Gode eeren.
VII uren suldij u werck hanteren.
VII uren moechdij slapen.
Twee uren moechdi locht rapen.
Drije uren moechdij eten.
Aldus doende suldij den tijt vergheten.

Over het opstaan en het slapen gaan weze hier ter vergelijking herinnerd aan den gezondheidsregel, in 't volgend steeds geciteerd volksrijmpje uitgedrukt :

Lever à six, coucher à dix,
Font vivre l'home dix fois dix.

Wat het midagdutje of « uiltje vangen » betreft, in 't derde vers zoo niet aanbevolen, dan toch toegelaten, mogen we verwijzen naar de verordeningen der Salternitaansche School, welke eerst verklaart :

Non sit vanum surgere post epulas,

kort daarna :

(2) Cf. J. W. HOLTROP, *Monuments typographiques des Pays-Bas au XVe siècle*, p. 104. 's Gravenhage, 1868. — Fr. OLTHOFF, *De Boekdrukkers, boekenverkoopers en uitgevers in Antwerpen*, p. 26. Antwerpen, 1891. — Over den stijl van zijne houtgravures vindt men enkele bijzonderheden in het prachtwerk van A. J. J. DELEN, *Histoire de la gravure dans les anciens Pays-Bas*, I, p. 102. Parijs-Brussel, 1924. — J. GESSLER, *Le Livre des Mestiers de Bruges et ses dérivés*. — *Het Brugsche « Livre des Mestiers » en zijn navolgingen*, I, p. 43 en II, p. 45. Brugge, 1931. — J. GESSLER, *Over Roland Vanden Dorpe en het « Vocabulaer » door hem gedrukt*, in den *Gulden Passer*, N.R. X (1932), bl. 41-50.

en elders :

Post prandium sta, vel mille passus ambula (3).

Het eenige exemplaar van het *Vocabulair*, door Roland Van den Dorpe circa 1500 gedrukt en door mij heruitgegeven, dat in de Bibliothègue Mazarine te Parijs berust, is saamgebonden met den *Verger des Colloques* van Gomes van Trier, waar nog al veel te leeren valt. Wie een « toast » wil instellen, of « eenen dronc herom doen » (p. 60), mag dit in 't Fransch uitdrukken als volgt : « Baillez ici à boire, je veux faire *bringues* à la compagnie. En de romanisten mogen 't onderlijnde woord opteekenen, dat in geen enkel woordenboek, hoe uitgebreid ook, onder dezen vorm te vinden is. *Sed non est hic locus*.

Enkele bladzijden verder (p. 66), vindt men de volgende « recette », door den toehoorder volmondig en hoogdravend geprezen :

H. Ma mère (de bonne mémoire) me souloit dire qu'un pillule fromentine, la journée d'une geline, avec quelque dragme sarmentine, estoit une bonne médecine.

M. Vostre mère estoit digne de gouverner un royaume (4).

(3) Cf. de aardige uitgave, dor J. E. Buschmann gedrukt, bij A. de Tavernier verschenen onder leiding van onzen onvergetelijken vriend, den Antwerpschen folklorist — die ook hier mag en moet herdacht worden, want, helaas ! « die Toten gehen schnell ». — Em. VAN HEURCK, *L'Escole de Salerne, avec traduction française en vers burlesques*. Antwerpen, 1917. — Als wetenschappelijke uitgave raadplege men het *Regimen Sanitatis Salerni*, met Duitsche vertaling van P. TESDORPF en Th. TESDORPF-SICHENBERGER, Berlijn, 1915.

(4) De vertaling van het drieledig recept (brood, ei, wijn) — want uit den hierboven licht rijmenden tekst kan men reeds opmaken, dat de *Verger* oorspronkelijk in het Fransch werd opgesteld, luidt aldus : « Een pille van tarwe-meel, « deechwerc (sic) van een hinne geheel, met eenige dragme van verjuys daerbij ... » Deze *Verger* is tamelijk zeldzaam. Brunet kent alleen *Le Verger des Colloques récréatifs*, en françois et en italien. Amsterdam, 1623. Graesse vermeldt, maar zonder ooit een exemplaar er van gezien te hebben, « *le Verger des Colloques récréatifs* en françois et en bas allemand » van 1605. Bedoeld is GOMEZ VAN TRIERE, *Verger de Colloques récréatifs utiles à toutes sortes de gens*. — *Lust-hof der vermakelijke 't samensprekinghe*. Fransch en Nederduitsch. Zwolle, Zacharius Hevns, 1605. Cf. K. J. RIEMENS, *Esquisse historique de l'enseignement du français en Hollande du XVIe au XIXe siècle*. Répertoire, n° 115. Leiden, 1919.

Te voren (bl. 16-17) uitte Gomes dit dubbel kernachtig gezegde, dat hier minder te pas komt, wijl er onder de lezers der *Oostvlaamsche Zanten* — een blad voor verstandige lieden — geen geheelonthouders te vinden zijn :

Qui boit vin, boit sang, et qui boit eae boullie, flegme.

Wie wijn drinct, die drinct bloet, ende wie water drijnt, fluymen.

Over den wijn en zijn weldoenden invloed, ook op het gebied der *theologia moralis* (J.-K. Huysmans plag den Bourgogne-wijn « un vin généreux, théologique et morbifuge » te noemen), handelt de wijze mideleeuwsche spreuk, waaraan op het Gentsche folkloristen-banket werd en hier wordt herinnerd, als een echo van dit zoo welgelukt feest van hart, brein en... maag :

Qui bene bibit, bene dormit ; qui bene dormit, non peccat ; qui non peccat, coelum intrat. Ergo bene bibamus, ut coelum introeamus (5).

Talrijk waren vroeger de redenen, om zich in het « bene bibere » te oefenen. Zoo leert ons een ander gulden spreuk uit lang vervlogen tijden :

Si bene memini, sunt quinque causae bibendi : adventus hospitis atque profectus ; bonitas vini ; sitis praesens atque futura, et quaecumque alia causa.

Dat het herhaald beoefenen van deze *ars bibendi*, welke van den *potor* een *potator* maakt (6), ook schadelijke gevolgen kon hebben, leert ons op macaronische wijze het slot van 't *Carmen Compotantium*, door 'n Tongerschen kanunnik, dien naam waardig (7), vroeger opgeteekend, en elders in zijn geheel uitgege-

(5) De formule, zoals hierboven neergeschreven, haalde ik uit de folkloristische provisiekamer van mijn geheugen. Volgens een Brusselsch handschrift, overgedrukt in de *Leuvensche Bijdragen*, IV (1901-02), bl. 361, luidt een vollediger tekst aldus : « Qui bene bibit, bene dormit ; qui bene dormit, non mala cogitat ; qui non mala cogitat, non peccat. Igitur bibamus, ut paradisum introeamus, et propter pulices, multiplicemus vices ».

(6) Het verschil tusschen de twee in den tekst aangehaalde woorden en tusschen *bibo* en *poto* wordt op prachtige wijze uiteengezet dor J. P. POSTGATE in *The Classical Review*, XVI (1902), bl. 112-15.

(7) *Canonicus* komt a *canendo*, volgens een oeroude afleiding, maar de Renaissance-geest hield er een geestiger etymologie op na, waarin elke letter tot haar recht komt. Zoo wordt de mystische beteekenis, volgens zijne opeenvolgende *singulae litterae*, van het woord CANONICUS: *Creatus Ad Nullum Opus Nisi In Cultum Ventris Sui*.

Ter vergelijking mogen we wel hier, uit 'n Brugsch handschrift van de

ven (8) :

Potus bis quartus sensus mihi tollit et artus
Sed si plus bibam, *kannen* et *pot*, omnia frangam ;
Ut corpus redimam, *hempt* et *rock*, omnia vendam.

En zoo komt het gevolg, door oom Bräsigg, Fritz Reuters Mecklenburgsche Pickwick, met zijne drie oorzaken op luimig-bondige wijze beschreven :

Bacchus, de vader, en Coena, de moeder,
En Venus, de madam,
Maken samen podagram.

Hoe nu 't pootje genezen? Wel, de oude remedies zijn niet te versmaden. Indien kastanjes of kattevellen niet baten, dan beproeve men, met vertrouwen, het familierecept van den ouden Varro in zijn *De re rustica*, I, 2, opgeteekend : Zeg luidop « Terra pestem teneto, salus hic maneto », terwijl ge de aarde aanraakt ; spuw, en herbegijn alles te zamen zeven en twintig maal.

Meer algemeen van aard en strekking is de belangrijke tekst, toevallig in een handschrift uit de 10^e eeuw (Kon. Bibl., Brussel, N° 1828-30, pl. 109) ontdekt, en die wel verdiende door een Isidoor Teirlinck gecommenteerd te worden :

Quiquis vult fieri sanus, bibat una die has herbas : quinque foliam, baconicam, plantaginem. Secunda die poleium i.e. hylpyrit, centauream,

XIIIe eeuw, het acrostichon of naamvers aanhalen, dat de verklaring van het woord *monachus* of de « Ethymologizatio hujus verbi *monachi* » bevat :

Miles fortis in demonis impugnatione.
Obediens sine aliqua dissimulatione.
Nil habens proprium in absconcione.
Amans Deum pura dilectione.
Custodiens se a peccati contagione.
Humilis absque aliqua fixatione.
Verax in omni sua locutione.
Simplex ut columba in omni actione.

Sic debet esse : zoo moet of zou het moeten zijn, staat daarna in hs. n. 127. Cf. A. DE POORTER, *Catal. des Mss. de la biblioth. publique de la ville de Bruges*, bl. 166. Gembloers-Parijs, 1934.

(8) Cf. J. GESSLER, *Carmina potoria, recueillis au XVIe siècle par Mre Arnold Bierses*, in het *Musée Belge*, XXIX (1925), bl. 195-204. — Een Luiker *Carmen potorium* van denzelfden tijd : « Tredecim sunt species ebrietatis in multis » heb ik in de *Chronique archéologique du pays de Liège*, XVII (1926), bl. 74 uitgegeven. Het eindigde op realistische wijze :

Dum fuerit plenus, vomitum facit duodenus ;
Terdenus mutus est, nec bou bau dicere potest !

marrubium. Tertia die rutam, salviam, savinam. Bibat has herbas frequenter: sanum corpus possidebit per Christum.

Wenschelijk schijnt het ook, aan de onmiddellijke gevolgen van een langdurend « bene bibere » te ontsnappen. Ziehier dan ook, aan de Vlaamsche Zanters vertrouwelijk medegedeeld, enkele « probate » middeltjes om niet zat of dronken te worden, als 'n snep, 'n kegel (Reckheim), 'n Tempelier of 'n Zwitser, om geen stuk in z'n kraag, z'n botten of elders te hebben; niet den reus (Antwerpen), of den keizer (Gent) gezien, noch den prins (Holland) gesproken te hebben; om niet « pastoor » of, op z'n Duitsch, *halb sieben* te zijn (9), ofwel, zooals in 't Westvlaamsch, eenen savel aan te hebben.

Vooreerst een middel met 'n hoogstaand letterkundig karakter. Bij het ledigen van den eersten beker, moet ge 't volgend vers van Homeros in den oorspronkelijken tekst opzeggen (Ilias, VIII, 75):

Ἀὐτὸς δ' ἔξ' Ἰδης μεγ' ὄλ' ἔκλυπε...

(Van op den Ida heeft Zeus zijn donderschicht geslingerd).

Voor Grieksch onkundigen geef ik hier twee voorschriften ter « ebrietas fugienda » volgens Palladius, door een Parijzer arts eertijds opgeteekend:

Pulmonem ovis ante cibum assume, et quantumcumque postea biberis, non senties ebrietatem.

Item, assume cinerem hirundinum combustarum, et in aeternum non eris ebriosus (9).

Een Zwitsersche pharmacopoea leert ons het bereiden en het toepassen van het « fofus Camphorati », eene krachtdadige zalf uit ongelijke deelen *aceti*, *nitri* en *camphori* samengesteld: 'n uitnemend middel tegen dronkenschap, mits bepaalde oplegging,

(9) Over deze laatste uitdrukking, cf. *Indogermanische Forschungen*, XXXVIII (1920), 3-4.

(10) Zonder plaatsaanduiding in 't Fransch aangeduid door H. LÉCLERCQ, artikel « Amulette », in het *Dictionnaire d'Archéologie et de Liturgie* van dom CABROL, I, p. 1855. — Over andere Homerische verzen met magische kracht, cf. J. TAMBORNINO, *De antiquorum daemonismo*, bl. 10. Giessen, 1909.

(11) Cf. J. LIEBAULTIUS, *Thesaurus Sanitatis paratu facilis*, bl. 255. Parijs, 1577.

hierachter nauwkeurig aangeduid :

Pectoris regioni frigide applicatus, egregie sistit violentas narium haemorrhagias ; et pubis regioni et testiculis, ebrietatem arcet (12).

Wie nu 't vreemde mijdt en zich houdt aan hetgeen in klaar verstaanbaar Vlaamsch staat opgeschreven, luistere naar den dubbelen raad van een ouden, waarschijnlijk heel ervaren Limburger, « om niet droncken te woorden » :

Drinckt smorgens snuchteren eenen goeden dronck schoen water.

Eedt des morgens venckel saet ende suet amandelen, en ghij sult daer af wel gevoelen.

Deze laatste middeltjes zijn getrokken uit het familieboek, door Godfried van Mombeek in 1638 begonnen. 't Is het 243^e recept, door onzen Limburger opgeteekend, en niet het laatste. Van deze bonte verzameling, wat inhoud en ook wat taal betreft, wil ik enkele staaltjes *e multis* mededeelen, volgens het lijvige handschrift, in mijn bezit. Hieruit moge de lezer met mij besluiten, dat heel het folkloristisch gedeelte 't uitgeven overwaard is.

Dass dir niemandt wunde, schlach, etc.

Nimb weege winden wurtzel in deinem Mundt, soo kann dir keine Waffen schaedten ; die wurtzel alle tagen nuchteren in den mondte gehalten, so kann dir niemandt verwunden.

Zu wissen ob eine noch Junckfrawe ist.

Nim golt geele lilien pulveriseert, gebet in zu drincken ; ist sie keine, wirdt ihr wasser lassen.

Einer Frauen heimlicheyt zu erfaren.

Nimb einen haesen fuss, legt ihm sie onder ihre füss, wenn sie schleeft : du erfahre(s)t alles.

Das sich 2 einander veyandt worden.

Nimb einen stein, werft ihnen over einen bösen hondt, datter daer inne beisse ; dar nach lege dem tzwischen 2 Liebhabenden : sie werden ein ander feindt.

Das sich einen herinck auff den Ruuster wendet.

Nimb quicksilver ; thu es in ein federkiet, machet woll zu, und thu est in ein herinck ; lasst ihnen braden, wann er auff einer zeiten gebraten ist, wendet ehr sich selber umb.

Pour accoucher une femme de dur travail.

Il faut prendre le foye d'une grosse anguille avecque le fiel desechy dans la cheminée ; pillez les et mettez ceste pouldre dans un verre de

(12) TH. FULLER, *Pharmacopœa*, bl. 146. Lausanne, 1737. — Over waer er gedronken werd heb ik volgende bijdrage geleverd, waarvan ik nog enkele overdrukken bezit, voor de lezers van dit feestnummer : J. GESSLER, *Wat Oud-Hasselt dronk*, in het *I. TEIRLINCK-Album*, bl. 371-86. Leuven, 1931.

vin blanc et baillez la patiente parmi ses plus grands maux, dans un quart d'heure elle sera délivrée.

Das sich ein Mensch nackend auss tziege.

Nimb grossen distelen sahmen, und brenne es zu pulver; thue es in die Scham oder schreibe diese Buchstabe E:R:L:E:T:V:D:P:O.

Het laatste uittreksel, met zijn geheimzinnige letterteekens, is nauw verwant met de talrijke tooverspreuken, waaronder de veelbesproken *Sator*-formule, oudsher bekend. Zoo leverde een *Papyrus Parisina* (13) een Grieksch « Liebeszauber » of *incantamentum*, *quo mulier quaedum cogitur virum amare*. De formule met Grieksche letter in een lindenschors gesneden en als amulet in een vellen zakje om den hals gedragen, luidt doodweg: « Epo-kôpi kôpto bai baito karakôpto karakôpto chilôkôpto bai ».

Een eenvoudiger formule — *ludea ludei ludeo* — om 't zelfde doel — *pour l'amour* — te bereiken, heb ik elders uitgegeven (14). Hier wil ik een kordaat middel aanduiden, van denzelfden amulettenaard, tegen tandpijn, in nauw verband met het voorgaande. Immers, zoo zegt het volk: tandpijn is liefdepijn.

In zijn dagboek heeft Constantijn Huygens, junior, de middelmatige zoon en broeder van de geniale Constantijn en Christiaan, het volgende onder 13 Januari 1692 in Engeland opgeschreven:

Madame de Neufville seyde, dat 25 luyden van de tandpijn genesen hadde, met haer een briefje in de ooren te steken, *als hierin leght*, maer dat dieghene die men het dede, het niet most lesen, noch den inhoudt weten, ende dat een vrouw het aen een man moest geven, ende een man aen een vrouw.

Toen nu het *Journal* op last van het Historisch Genootschap te Utrecht werd uitgegeven, naar het handschrift dat aan de Koninklijke Academie van Geneeskunde te Amsterdam toebehoort, lag er nog altijd tusschen de bladen een los papiertje, waarop het volgende stond (we vatten nu waarom de patient het niet mocht lezen):

Quand le lièvre va aux champs, la queue levée, le cul ouvert, met-

(13) Uitgg. door WESSELY in de *Denkschriften der kais. Akad. der Wiss. Phil-hist. Klasse*, XXXVI (1881), bl. 44. Cf. T. TAMBORNINO, *De antiquorum daemonismo*, bl. 40.

(14) In het *Nederlandsch Tijdschrift voor Volkskunde*, XXXI (1926), bl. 6-7.

tez votre nez dedans, vous n'aurés jamais mal aux dents (15).

Cetera desunt... Zoo moet ik, uit plaatsgebrek, Hildebrand napraten. Ik besluit dan ook hier deze bonte bijdrage, hoe bescheiden ook, met 'n slotformule, in den trant van het geheel, aan 'n middeleeuwschen scriba ontleend. Niet echter met de stoute spreuk van den 14e eeuwschen kopiist die in jeugdigen overmoed dezen wensch in 'n Brugsch handschrift dorst neer te schrijven: *Detur pro poena scriptori pulcra puella*, alwaar *poena*, net zooals 't Fransche *peine*, eerder moeite dan straf beteekent. Voor bezadigde en droogleverige lieden past beter de verzuchting van den gelijktijdigen scriba uit Stavelot:

Explicit totum: pro poena da michi potum.

Edoch, met de steeds stijgende duurte van spijszen en dranken, schijnt het ook economisch wenschelijk, zich meer en meer op de studie toe te leggen, uit liefde tot de wetenschap en voorliefde tot de folklore. Daarom besluit ik deze «leeringe», hoe onzalig ook, met de verzen, welke de eerste Europeesche minister van openbaar onderwijs eens neerschreef en die nu nog, meer dan duizend jaar na Alcuinus, aan de studeerende jeugd e.a. mogen voorgehouden worden:

Si potare velis, nummos praestare debetis;

Discere si cupias, gratis, quod quaeris, habetis.

(15) *Journal van Constantijn Huygens, den zoon*, II, bl. 5. Utrecht, 1877. Over het belang van dit dagboek voor onze kunstgeschiedenis, Cf. J. GESSLER, *Le «Journal» de C. Huygens, le jeune*, in de *Revue belge d'archéologie et d'histoire de l'art*, III (1933), bl. 97-136.

(16) A. DE POORTER, *op. cit.*, bl. 657. — J. VAN DEN GHEYN, *Catal. des Mss. de la Bibl. royale de Belgique*, IV, bl. 352 (n° 2940). — MGH., *Poetae latini medii aevi*, I, bl. 343.

INHOUDSTAFEL

Een brokje geschiedenis. Bij onze tweede Lustrumviering 1925-1935 (Prof. Dr. P. De Keyser)	57
Die Bauernhaus-Modelle im Vaterländischen Museum der Stadt Hannover (Dr. Wilhelm Pessler)	65
Het Zuidlimburgsche struyə-struyə (Prof. Dr. Jos. Schrijnen)	73
Zur Entwicklungsgeschichte des Bauernhauses mit durchgezapften Ankerbalken (Jozef Schepers)	77
Het bier in de Nederlandsche Folklore (D. J. Van der Ven)	89
Survivances du Passé (A. Marinus)	103
Dialektstudie en Folklore (Prof. Dr. E. Blankaert)	111
De uitkomsten van het Sagenonderzoek (Prof. Dr. P. De Keyser)	127
« Een salighe Leeringe » (Prof. Dr. Jan Gessler)	137

ILLUSTRATIES.

Abb. 1. Twee Konstruktionen von Schafställen	64 ¹
Abb. 2. Holzgerüst des Niedersächsischen Hauses (Die Sparren in die Balken eingezapft)	64 ¹
Abb. 3. Wehlburg bei Quakenbrück (Kübbungshaus mit Flett)	64 ¹
Abb. 4. Langenforth bei Hannover (Niedersächsisches Kübbungshaus mit Flett)	64 ¹
Abb. 5. Hohenbostel am Deister (Drieständerhaus mit 1 Kübbung)	64 ²
Abb. 6. Hollener Moor im Saterland (Niedersächsisch-friesisch Mischform)	64 ²
Abb. 7. Silberborn im Solling (Gebirgswohnhaus)	64 ²
Abb. 8. Westerende-Kirchloog bei Aurich (Ostfriesisches Bauernhaus von der Geest, Einheitshaus)	64 ³

Abb. 9. Steerenberg, Gemeinde Tating (Einderstedter Hauberg, Aussenansicht des Wohnteils ; über der Tür Giebelausbau)	64 ³
Abb. 10. Silberborn im Solling (Gebirgswohnhaus)	64 ⁴
Abb. 11. Allrode, Krs. Blankenburg Alrode (Unterharzer Zweiseithof)...	64 ³
Abb. 12. Buntenbock bei Clausthal (Oberharzer Fuhrherrenhaus	64 ⁴
Abb. 13. Rüdingshof bei Elfeld (Geschlossener Vierseithof)	64 ⁴
Abb. 1. Kübbungsseite eines nordmünsterlandischen Dreiständerhauses von 1629 im Abbruch	88 ¹
Abb. 2. Zwei Ständer an der Diele eines Zweiständerhauses aus Ummeln (b. Bielefeld) jetzt Bauernhausmuseum Bielefeld mit übergelegten Dachbalken	88 ¹
Abb. 3. Ständer mit durchgezapften Ankerbalken in einem holländischen Kübbungshaus von 1771 (Well, Provinz Limburg)	88 ²
Abb. 4. Ständerreihe mit durchgezapften Ankerbalken in einem Kübbungshaus bei Nieuwerk (Nordbrabant)	88 ²
Abb. 5. Dreiständer aus der Bauerschaft Osthove bei Dorsten (nördl. d. Lippe)	88 ³
Abb. 6. Vierständer aus Brakel bei Dortmund von 1723	88 ³
Afb. 1. St. Arnoldus	88 ⁴
Afb. 2. De oude garde van het Brouwersbedrijf	88 ⁴

INHOUDSTAFEL

Xe JAARGANG 1935.

1. OPSTELLEN VAN ALGEMEENEN AARD.

De tinnenpotgieterij te Gent (Julien Boes)	1
Bijgeloof in Zeeuws-Vlaanderen (D. Wehrens)	25
Folklore uit het Audenaardsche. Drie « Keezere » indrukken (P. De Muynck)	41
Een brokje geschiedenis. Bij onze tweede Lustrumviering (1925-1935). (Prof. Dr. P. De Keyser)	57
Die Bauernhaus-Modelle im Vaterländischen Museum der Stadt Hannover (Dr. Wilhelm Pessler)	65
Het Zuidlimburgsche struy»-struy» (Prof. Dr. Jos. Schrijnen)	73
Zur Entwicklungsgeschichte des Bauernhauses mit durchgezapften Ankerbalken (Josef Schepers)	77
Het bier in de Nederlandsche Folklore (D. J. Van der Ven)	89
Survivances du Passé (A. Marinus)	103
Dialektstudie en Folklore (Prof. Dr. E. Blankaert)	111
De uitkomsten van het Sagenonderzoek (Prof. Dr. P. De Keyser)	127
« Een salighe Leeringe » (Prof. Dr. Jan Gessler)	137

2. ZANTEN.

Oost-Vlaamsche bedevaartvaantjes. Heilige Margaretha, Neigem bij Ninove (L. Verlodt)	37
Wie helpt mede? (Lod. Lievevrouw-Coopman)	38
Een onbekende Keizer Karel-legende. Het brughuizeken te Drongen (E. Andelhof)	52
Nota bij de Keizer Karel-legende (P. D. K.)	54

3. BOEKBESPREKINGEN.

D. Wouters en Dr. J. Mooreman: Het Straatlied (D. K.)	23
A. De Clerck: Kantewerksters en Kantennijverheid te Geeraardsberg (D. K.)	24

4. ILLUSTRATIES.

Bedevaartvaantje der H. Margaretha te Neigem	36bis
Fig. 1. Voorbeeld van vorm voor het gieten van tingoed	4bis
2. Werkplaats van tinnenpotgieter naar een grav. der XVIII ^e eeuw	»
3. Gereedschap voor het afwerken van tinnen voorwerpen	12bis
4. Merken der Gentsche tinnenpotgieters	4bis
5. Schenkkanen der Schepenen van de Keure te Gent, XV ^e eeuw (Museum van Oudheden, Bijloke Gent)	»
6. Plaat met merken voortkomende van de nering der Gentsche tinnenpotgieters	»
7. Doopbord XIX ^e eeuw en voorbeeld van geslagen werk der XVI ^e eeuw (Gentsch werk)	20bis
8. Drie doopborden XVIII ^e eeuw (Gentsch werk), Brusselsch werk XVIII ^e eeuw	20bis
9. Kruiken aanvang XVIII ^e eeuw (Gentsch werk). Doopborden en doopschotel XVIII ^e eeuw (Brugsch werk). Kerkkandelaars Louis XIV stijl vervaardigd in de XIX ^e eeuw door de Gentsche tingieter De Caluwé	20bis
10. Werkplaats van den tingieter (Museum voor Folklore Gent)	20bis

NUMMER TWEEDE LUSTRUMVIERTING

BIJDRAGE Dr. WILHELM PESSLER.

Abb. 1. Zwei Konstruktionen von Schafställen	64 ¹
Abb. 2. Holzgerüst des Niedersächsischen Hauses (Die Sparren in die Balken eingezapft)	64 ¹
Abb. 3. Wehlburg bei Quakenbrück (Kübbungshaus mit Flett)	64 ¹
Abb. 4. Langenforth bei Hannover (Niedersächsisches Kübbungshaus mit Flett)	64 ¹
Abb. 5. Hohenbostel am Deister (Drieständerhaus mit 1 Kübbung)	64 ²
Abb. 6. Hollener Moor im Saterland (Niedersächsisch-friesisch Mischform)	64 ²
Abb. 7. Silberborn im Solling (Gebirgswohnhaus)	64 ²
Abb. 8. Westerende-Kirchloog bei Aurich (Ostfriesisches Bauernhaus)	

von der Geest, Einheitshaus)	64 ³
Abb. 9. Steerenberg, Gemeinde Tating (Einderstedter Hauberg, Aussenansicht des Wohnteils ; über der Tür Giebelausbau)	64 ³
Abb. 10. Silberborn im Solling (Gebirgswohnhaus)	64 ⁴
Abb. 11. Allrode, Krs. Blankenburg Alrode (Unterharzer Zweiseithof)...	64 ³
Abb. 12. Buntenbock bei Clausthal (Oberharzer Fuhrherrenhaus	64 ⁴
Abb. 13. Rüdingshof bei Elfeld (Geschlossener Vierseithof)	64 ⁴

BIJDRAGE JOSEF SCHEPERS.

Abb. 1. Kübbungsseite eines nordmünsterlandischen Dreiständerhauses von 1629 in Abbruch	88 ¹
Abb. 2. Zwei Ständer an der Diele eines Zweiständerhauses aus Ummeln (b. Bielefeld) jetzt Bauernhausmuseum Bielefeld mit übergelegten Dachbalken	88 ¹
Abb. 3. Ständer mit durchgezapften Ankerbalken in einem holländischen Kübbungshaus von 1771 (Well, Provinz Limburg)	88 ²
Abb. 4. Ständerreihe mit durchgezapften Ankerbalken in einem Kübbungshaus bei Nieuwerk (Nordbrabant)	88 ²
Abb. 5. Dreiständer aus der Bauerschaft Osthove bei Dorsten (nördl. d. Lippe)	88 ³
Abb. 6. Vierständer aus Brakel bei Dortmund von 1723	88 ³

BIJDRAGE D. J. VAN DER VEN.

Fig. 1. St. Arnoldus	84 ⁴
Fig. 2. De oude garde van het Brouwersbedrijf	84 ⁴